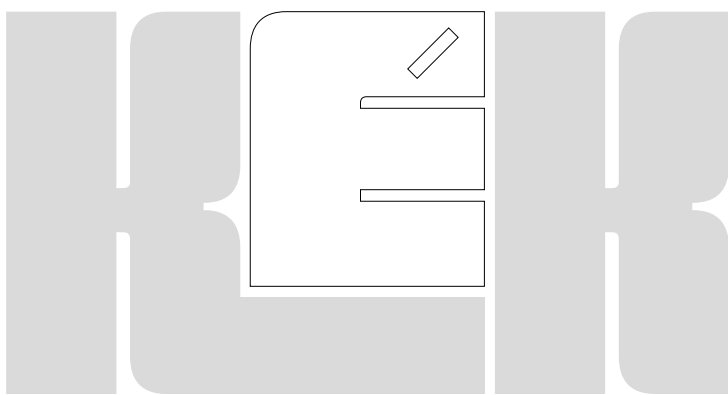

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Fogalmak, hálók, nagytudások

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája.

Számunk képanyagához örömmel használtuk az OSZK Digitális Képtárházát.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Meleg Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

HÁLÓK, MEGÉRTÉSEK, CSAPDÁK

Szabó Miklós: <i>Menekülés a fogalmak hálójából – genocídium és kulturális antropológiai megközelítés</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.1	5
Kiss Máté: <i>A normaszegés és az újítás kapcsolata</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.2	15
Boga Bálint: <i>Apám, a bíró</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.3	21
Fekete Mariann: <i>Globális gondolkodás és felelősségvállalás vs új nacionalizmus</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.4	27
Hamarics Eszter – Nagy Ádám: „ <i>Vajon, s mikor leszön jó Budában lakásom?</i> ” <i>Hajléktalan fiatalok a fővárosban</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.5	47

MŰHELY

Ivony Éva – Sipos Júlia: <i>Interjú Szelényi Iván szociológussal</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.6	59
Herke Boglárka: <i>Szakmai életútinterjú Lannert Judit oktatásszociológussal</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.7	73
Vukov Anikó Veronika: <i>Komplementer és alternatív medicina – népi gyógyászat, nőiség</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.8	85
A.Gergely András: <i>Csakazértis boldogság, kísérlet a minden bánat ellen</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.9	91

SZEMLE

Tarrósy István: <i>Kína, Afrika, Kompország-szerep</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.10	95
Halmágyi Miklós: <i>Az elbeszélés erejéről</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.11	97
A.Gergely András: <i>Kultúrák, közösségek, találkozások</i> DOI 10.35402/kek.2020.1.12	101

EMLÉKEZET

Erős Ferenc szociálpszichológus (1946–2020) DOI 10.35402/kek.2020.1.13	113
Szerzőink.....	115
TIT Stúdió Egyesület „Harmonizációs programok”.....	117
Vedd meg, védd meg! Filmvilág.....	118

MENEKÜLÉS A FOGALMAK HÁLÓJÁBÓL – GENOCÍDIUM ÉS KULTURÁLIS

ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS

[DOI 10.35402/kek.2020.1.1](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.1)

Absztrakt

A kulturális antropológia egyik fontos felismerése, hogy egy emberi csoport tagjai nem feltétlenül vannak tudatában az őket a világban eligazító, kulturálisan meghatározott gondolati sémáknak, más szóval, az egyének nem tudatos felhasználói kultúrájuknak. Az ebben hordozott „tudás” azonban közvetlenül meghatározza az egyén önmagáról és másokról alkotott képét, és azt az eszközkészletet, amivel az új jelenségeket értelmezi. Ennek megmutatása tulajdonképpen az egyetlen eszköz, amivel az antropológia talán vissza tud hatni az általa megismerni vágyott világra olyan módon, hogy kialakuljon az igény a kényelmes kategóriáinkkal kapcsolatos kényelmetlen kérdések feltételére.

Abstract

It is clear to see that genocide is more than a legal term, and is one of the most complex exposures of human behavior, it can only be understood by looking at all the involved groups, victims, perpetrators, witnesses, and bystanders alike, and most importantly the processes that created the actors in the first place. In short an anthropology of genocide aims to understand genocide. And through this knowledge, even if it can not be prevented, the factors leading up to it can probably be signaled, and the trauma that past events has left, can be eased by mutual understanding.

A kulturális antropológia egyik – talán legfontosabb – szerepe a modernitásban, hogy képes felhívni a figyelmünket azokra a kategóriákra, stigmákra, névhasználatokra és logikai rendszerekre, amelyek segítségével az adott kultúrában élők formálják cselekvéseiket, teszik kommunikálhatóvá, megoszthatóvá az egyéni szinten érzékelt valóságot, illetve teszik ezt közösségi szinten más emberi társulások felé. Mindezen összetett értelmezési keretek segítséget nyújthatnak – többek között – az egyes társadalmak közös narratíváinak, a politikai mezőket formáló diskurzusainak azonosításában

és megértésében. Értelmezhetővé válik, hogy egy konfliktusban miért, milyen rendszerezési elv alapján alakulnak ki a részt vevő csoportok és az általuk betöltött szerepek. E megértés igénye nem korlátozódhat a „távoli”, „idegen” és jól körülhatárolható társadalmakra. A kulturális antropológia egyik fontos felismerése, hogy egy emberi csoport tagjai nem feltétlenül vannak tudatában az őket a világban eligazító, kulturálisan meghatározott gondolati sémáknak, más szóval: az egyének nem tudatos felhasználói kultúrájuknak, mint ahogy az esetek többségében a légzés vagy a járás sem akaratlagos folyamat. Az emberi együttélés rendszereinek automatizmusai a kutatói interpretáción keresztül nem csak a külső szemlélő, de a rendszer felhasználói számára is hasznosak lehetnek.

Az „etnikai konfliktus”, az „ősi ellentét” és a „vallásháború” kifejezések például „helyi”, „belső eredetű”, „mély történelmi beágyazottságú” konfliktusokra utalnak. Miközben kifejezések egy másik csoportja, mint a „genocídium”, a „politikai gyilkosság”, az „etnikai tisztogatás” közvetlenebb okokra visszavezethető, külső eredetű eseményekre utal. Mégis mindkét kifejezéscsoport lényegében egy problémát jelez, pusztán különböző narratívakészleteket és forogatókönyveket rendel hozzá.

Az „etnikai konfliktus” a csoportok közti különbözőségeket teszi meg az erőszak forrásának, és az ellenségességhez egy „ős eredeti” állapot romantikus képzetét csatolja. A fogalomban hallgatólágyan megjelenő narratíva háttérbe kényszeríti a politika és az állam működését, ahogy az etnikaitól eltérő önidentifikációk is. A címke alulról építkező, szinte elkerülhetetlen történelmi folyamatokra utal, melyek a gyilkosok stabil és egyszerű indítékait segítenek azonosítani. Indítékokat, melyek idővel „organikus” épülő ellenszenvre, gyűlöletre vezetnek vissza, melyeknek pszichológiai elsőbbségük van a felszínebb és kevésbé megfogható indítékokkal szemben, mint amilyen az érdekeik által a jelenbe horgonyzott politikai mozgalmak gerjesztette vagy vitatott erőforrások elvesztése okán érzett feszültség és bizonytalanság szülte félelem és harag. Ezáltal a jelen cselekvőit elszenvedővé, tehetetlen végrehajtókká redukálja.

A „genocídium” mint fogalom nem szakadt el születésének körülményeitől, és használatakor nem

mellékes, hogy elsősorban egy nemzetközi jogi fogalom. Még ha könnyű szívvel használják is másképp a közbeszédben, kiterjesztett használata magában hordozza a pontatlan fogalomhasználat kínálta támadhatóság állandó lehetőségét. Ilyen módon egyfelől a huszadik század ismertebb konfliktusainak szimplifikáló narratívái kapcsolódnak hozzá, másfelől olyan esemény, amely bekövetkezteként kimondását valamilyen nemzetközi autoritással rendelkező szervezet döntésétől tesszük függővé, illetve ez a döntés, mint minden „ítélet”, vitathatóságot is kapcsol hozzá. A fogalom érvényességének összekapcsolása a nemzetközi joggyakorlattal azonban azt a képzetet erősíti, hogy a huszadik század során a „legyőzöttek” követtek el genocídiumot, vagy legalábbis olyan jogalanyok, akik nem rendelkeznek olyan nemzetközi kényszerítő erővel, hogy ez ellen az ítélet ellen aktívan fellépjenek. Ebből a bizalmatlanságból is következik, hogy a sztálinista rendszerek, vagy az Oszmán Birodalom huszadik századi cselekményei – jogi értelemben bizonyosan – vitatottak maradnak, és ezzel örökös hivatkozási alapul szolgálnak azok számára, akik a vonatkozó ítéleteket pusztán háborús vesztesékekkel szembeni megtorlás igaztalan eszközeként szeretnék láttatni. A genocídiumhoz ugyanakkor nem inherens, ősi eredetű magyarázatok kapcsolódnak. A narratíva örökös része egy megnevezhető vezéregyéniség, aki, egy beavatott cinkosi kör segítségével, egy kiszemelt csoport megsemmisítésének – és személyes céljai elérésének – érdekében ravasz módszerekkel mozgósítja támogatóit, akiken keresztül az egész társadalom irányítása alá kerül. A vezér indítékait nem feltétlenül nevesíti a kifejezés, de a koordinált cselekvés egy meghatározott cél érdekében, mindenképpen tervezést, tudatos építkezést, és közvetlen irányítást feltételez. Szemben az őseredeti állapotban gyökerező eleve elrendeltetés képével, itt a jelent uraló vezető uralma redukálja a teljes társadalmat elszennedővé.

Ezt a gondolatmenetet követve a „genocídium” valóban alkalmatlannak is tekinthető bizonyos erőszakos események leírására, mint amilyenek például Jugoszlávia széthullását kísérték. Ez azonban nem jelentheti egy másik fogalom automatikus legitimációját. Amit az antropológusoknak érdemes lenne vizsgálni, az a nyugat-európai és amerikai diskurzus, ami a világ más területein kialakuló konfliktusokat ezekbe a fogalmi keretekbe igyekszik sűríteni. Miközben egyre virulensebb a hajlandóság, hogy a közbeszéd minden politikai erőszakhullámot genocídiumként bélyegezzen meg, és ugyanakkor a helyi konfliktusokhoz azonnal etnikai és vallási jelzőt csa-

toljon. Ez a felcédulázás azonban helytelen kulturális értelmezést kapcsolhat a vérengzésekhez, és az egyszerű magyarázat vágya tovább erősítheti a véleményt, miszerint ezek az események különféle helyi közösségek között létező feloldhatatlan konfliktusok következményei, melyek egyes csoportok morális felsőbbrendűségén keresztül más emberi csoportok alsóbbrendűségét igazolják. Az 1998 után fellángoló indonéziai konfliktusokat például gyakran írják le vallási vagy etnikai összetűzéseként az amboni, kalimantani és acehi gyilkosságok esetén, és genocídiumként a kelet-timori atrocitásokkal kapcsolatban. Mivel a „genocídium” fogalmához nagyobb kényszerítő erő képzete társul, azt is gondolhatnánk, hogy a probléma ilyen esetben az egyik konfliktus lebecsülése a másikkal szemben, valójában azonban mindkét fogalomhasználat félrevezető lehet. Kelet-Timor a megszálló kormányerők, és az azt megelőzően egymással is hadban álló (ez a konfliktus adta Jakarta számára a megszállás ürügyét) ellenálló erők közötti elhúzódo harcok színtere volt. A terület autonómiáját biztosító 1999-es referendumot megelőző és a referendum elfogadása utáni atrocitásokat az indonéz hadsereg és a Jakarta-párti milíciák követték el, azzal a céllal, hogy a referendum jogszerűségét aláássák, és megbüntessék a függetlenséget támogatókat (Bowen 2002:384). A cél politikai érdekérvényesítés volt, a szavazók megfélemlítése, az ellenvélemények elhallgattatása, és a mégis ellenálló csoportokhoz tartozásuktól független megbüntetés, nem egy kijelölt csoport megsemmisítése. Ambon, Kalimantan és Aceh esetében a konfliktus különböző indítékok kombinációjából származtatható, de mindegyik kapcsolódik az erőforrások feletti uralomhoz (Bowen 2002:384). Ambonban a rivális utcai bandák a város elkülönült muzulmán és keresztény részeiből szerveződtek, központjaik templomokban és mecsetekben voltak, ezáltal az erőszak valóban vallási színezetet kapott. A kirobbanó erőszak a bevándorlók és régebben ott élők közti elhúzódo feszültségekből táplálkozott, és egyik oldal se tudta a szélesebb társadalom muzulmán vagy keresztény tagjait mozgósítani. Kalimantanban hasonlóan izolált módon, de két muzulmán közösség, a celeszsi (szulavézi) migránsok, a helyi dajakok és az őket támogató maláj bevándorlók között robbant ki az erőszak. Az acehi konfliktus pedig a Jakarta által kizsákmányolt helyi olajmezők, és a felszabadítási mozgalom ellenében elkövetett atrocitások megtorlásaként robbant ki. A konfliktusok mindezen esetekben – bár számos más félrevezető bélyeget is rásüthetnénk – az auto-

nómia, az irányítás és a túlélés problematikája körül szerveződtek.

A genocidium és más rokon fogalmak nagyjából érintetlenül hagyják az elkövetők indítékait, nyitva hagyva az analízis lehetőségét olyan összetett motívációk értelmezésére, mint a félelem, a vágy és a mások megsemmisítése által remélt tisztaság és fejlődés. Ezek a fogalmak – a szelektív történelemszemlélet és a megemlékezés formáinak és értelmezéseinek vizsgálatával – a harag, a gyűlölet és a félelem megteremtése és erősítése irányába terelik a kutatást. E kutatások megmutathatják a félelem közvetlen és környezeti forrásait, a szűkös erőforrásokat, és a versenyhelyzet kiéleződését, melyek megnövelik egy csoportközi konfliktus kialakulásának veszélyét. Helyesen mutatnak rá a konfliktusok mélyebb okaira, és vetik el az „természetes ellentétek” megnyugtató magyarázatát. A Jugoszlávia felbomlása körül kirobbanó erőszak az „etnikai konfliktus” címkét kapta az analitikus diskurzusban, ami egyfajta legitimációt kölcsönzött az eseményeknek. Hiszen ebben az esetben, a cselekmények szörnyűségének elismerése mellett, a kiváltó okokat mégis legitimnek tekintjük. Valóban nem élhet együtt egy népesség, melyet „ősi gyűlölet szakít szét”: ilyen körülmények között az erőszak megszűnésének egyetlen logikus módját a felek elszigetelésében, vagy az egyik csoport totális megsemmisülésében határozhatjuk meg. Ez a meghatározás eltávolítja a felelősséget az egyéntől, ahelyett, hogy elkülönítené és azonosítaná a lépéseket, amelyek fokozatosan megerősítették a félelmet és gyűlöletet. Azt a tévképzetet kelti, hogy hagyni kell „kifutni” a konfliktust, mivel elkerülhetetlen – ahelyett, hogy megakadályoznánk civil lakosság ágyúzását. Egyben kényelmes viszonyítási pontot is szolgáltat az „embertelenséget” szemlélő társadalmak számára, melyben megcsodálhatják önnön nagyszerűségüket, és elfedhetik a saját kultúrájukban kódolt hétköznapi erőszak realitását. Ezek gondolatmenetek minden országban más kulturális válaszokat aktivizálnak. Franciaországban például megerősítik a gondolatot, hogy egy unitárius, egységre törekvő köztársaság lényegesen hatékonyabb és emberségesebb szervezeti egység, mint a „multikulturális társadalom” zavaros és ellentmondásos víziója, és háttérbe szorítja a francia társadalomnak a modern antiszemitizmus kialakulásban, és magában a holokausztban játszott szerepe feldolgozatlan közösségi emlékezetét. Az USA esetében pedig a társadalom azon képzetét erősítik, hogy államuk kizárólag megmentőként, és nem elkövetőként kapcsolódik a fogalmak által jelölt erőszakhoz.

Az egyik létező diszkurzív keretből a másikba lépve könnyen botránnyal kelthetünk. Daniel Goldhagen 1996-os érvelése, mely szerint a németek többsége magától értetődően internalizálta a mély történelmi gyökerekkel rendelkező antiszemita politikai kultúrát, és ennek az eredményeként vált lehetővé a holokauszt sikeressége, etnikai konfliktusként teremtette újra a modern kori genocidiumot. Eme új keretbe helyezés fogadtatása nem volt kedvező, és érdemes megvizsgálni, miért váltott ki botránnyal (Bowen 2002:385). Először is a tömeges gyilkosságok felelősségét a világ teljes német népességére terjeszti ki, amely már önmagában is problémákat vet fel. Ennél azonban a felháborodásnak lényegesebb oka volt, hogy a felvilágosodás egyik alapvetését kérdőjelezi meg. A társadalom evolucionista önfelfogásával nem összeegyeztethető az a megközelítés, melyben egy modern európai társadalom az etnikai konfliktus szintjére „süllyed vissza”. Elsősorban azért, mert ez egy olyan csoportközi konfliktus, amelyet a „fejletlen” társadalmak sajátjának tekint, ezáltal az „etnikai konfliktus” az egyik olyan kategória, mellyel különbséget tud tenni önmaga és a hozzá képest „visszamaradottabb” társadalmak között (GogWilt 1997:890). „Mi, európaiak” legsötétebb pillanatainkban is „civilizáltak maradunk.” A „prágai mészáros” gúnynevet viselő SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich életét feldolgozó Robert Gerwarth 2012-es és Charles Whitting 1999-es könyvében is kiemelt helyet kap érzékenysége, szeretetteljes kapcsolata feleségével, vagyis a kifinomultsága. Ami ezekben a narratívákban nem ellentételezi, hanem kiegészíti hideg precizitását, mellyel NSDAP-t (a Harmadik Birodalom titkosszolgálatát) irányította, és a kontinens zsidósága megsemmisítésének tervét létrehozta. Mindezekkel látszólag alátámasztva azt az önelentmondásos képzetet, hogy a „nyugati ember” a „barbarizmus” elkövetése közben is „civilizált” marad. Mindehhez képest a világ „primitívebb népei” nem urai „késztetéseknek”, ellentéteik így kaotikus mészárlásban robbanhatnak ki. Robert M. Hayden 1996-os állítása, amely a jugoszláv konfliktus esetében hívta fel a figyelmet arra, hogy az ilyen „etnikai tisztogatások” lényegesen gyakoribbak az európai közelmúltban, mint ahogy azt hinni szeretnénk, szintén hasonló ellenállásba ütközött.

Olybá tűnik, hogy minél inkább kultúrákőzpontú a tömeges vagy politikai erőszak leírása, annál nagyobb hangsúlyt kap a gyilkosságok kulturális eredete, és számúzik a politikai tényezőket. Ebben áll az antropológia egyik fő kihívása a területen. Ké-

pések vagyunk-e kulturális megismerésre irányuló eszközkészletünket használni anélkül, hogy tovább erősítsenék azt a közvélekedést, miszerint „ezek” között elkerülhetetlen az ilyen erőszakosság? Mely előfeltevések megerősítése nem csupán retorikai, de analitikus hiba is lenne részünkről.

Christopher Taylor a ruandai népirtásról írt tanulmányában ezen a vékony vonalon igyekszik eljárni. A politikai gyilkosságokat annak mutatja be, amik: felülről szervezett, pénzelt, és letről a félelem és bosszúvágy táplálta átlagemberek keze által megvalósult erőszak (Taylor 2002:140). És ezen tényezők kiegészítéseként mutatja be a kulturális logikát, mely mentén az erőszak megvalósult. Nagy odafigyeléssel különbözteti meg a gyilkosság és kínzás indítékát, és a mély kulturális mintázatok, amelyek meghatározták annak mikéntjét. Leírta az államhatalmi szándékot, amely az országot az „eticista politika” irányába mozdította el, és tette ezt gyilkosságokkal és megfélemlítéssel, az ez ellen fellépő állampolgárok és politikai pártok ellenében. Ugyanakkor azt is megmutatta, miként formálta a gyilkosságok módszereit a ruandai gondolkodás, a rokoni kapcsolatok és az egészséggel kapcsolatos hagyományok (Taylor 2002:155). Megmutatja a szervezett eseményeket, melyek pusztán a gyilkosság objektivitásának vizsgálatával nem voltak racionálisan értelmezhetők, de világossá váltak a kultúra saját logikájának fényében. Feltárja a retorikai és pszichológiai folyamatokat is, melyek során az állam saját erőszakos céljait a „nép haragjává” alakította át, és az állampolgárokat annak eszközüvé tette. Például a hutu állampolgárokat minden útzáron arra kényszerítették, hogy egy tuszi fogolyra lesújtsanak egy kalapáccsal, ezzel biztosítva, hogy az állampolgár „közénk” tartozik.

Az 1965–1966-os események során az indonéz hadsereg is a lehető legtöbb állampolgárt igyekezett akcióiban bűnrészessé tenni, egyszerre biztosítva ezzel a későbbi némaságot, a hatalom megerősítését és annak látszatát, hogy az erőszakos cselekmények egy népi felkelés folyamatában következtek be. Nagy figyelmet kell fordítanunk a hatalom és hierarchia körüli kulturális logikára, amely az erőszak formálásában játszik szerepet, anélkül, hogy magának az erőszaknak az okát látnánk benne. Taylor az etnicitást nem tekinti eredő változónak – reprezentációk történelmileg konstruált halmazát látja benne.

Linke hasonló értelemben mutatja meg a kontinuitást a náci ideológia és a kortárs politikai mozgalmak között a meztelen férfitest ideáján keresztül. A náci, neonáci, antifasiszták és zöldek mind

meg akarják tisztítani Németországot a környezet-szennyezéstől, s végül eljutnak a kiűzés logikájáig. Linke felidézi, hogy milyen sok német akadémikus utasította el az írását, arra hivatkozva, hogy ez csak érdektelen politikai nyelvezet (Linke 2009:147). Ugyanakkor nem felejtjük el, hogy a képek és nyelvezet éppen azt az eszközt jelentik, amellyel az átlagos németeket – vagy akárki más – a tömeggyilkosság részesévé lehet tenni. A világ kultúrában megjelenített ábrázolása megadhatja a gyilkosság logikáját, de annak elkövetése még további lökést igényel.

A Vörös Khmer a zenét és a táncot igyekezett forradalmi célok érdekében felhasználni, az új esztétika megteremtése a terror része volt (Shapiro-Pim 2002:185). Ennek ellenére, a nosztalgia következtében, sokszor megkímélték a régi művészeket, előadókat. A képek, hangok és mozdulatok mint a kultúra szimbólumai és hordozói átugranak a gyors ideológiai változásokon (Ebihara - Ledgerwood 2002:275).

Ezekből a példákból kezd kirajzolódni, hogy az erőszak antropológiai elemzése miként mutathatja meg a kulturális logikát, ami lehetővé teszi, hogy az egyszerű emberek elfogadják embertársaik zaklatásának és elpusztításának szükségességét. Ez az erőszak nem minden esetben válik genocídiummá, de ennek ellenére vizsgálat alá kell vonni a hétköznapi elnyomás és erőszak rendszereit, melyek a többségi vélekedés jóváhagyásával működnek. Mivel ezek azok a faktorok, melyek a körülmények függvényében átalakulhatnak és meghatározóvá válhatnak egy genocídium bekövetkezésekor. A kihívás nem más, mint a kulturális logika és az egyének indítékainak egyidejű vizsgálata, anélkül, hogy az egyiket a másik rovására felnagyítsuk.

Többek között az antropológia helye a reprezentáció és erőszak struktúrájában attól függ, hogy miként határozza meg az emberi kulturális, társadalmi és biológiai eltéréseket, és miként foglal állást közösségi problémák esetén. Az antropológia szereti magát annak a tudományos diszciplínának tekinteni, amely képes megmutatni és magyarázni az emberi sokféleséget, és erről megfelelően informálni a közélet gondolkodóit, politikusait, véleményformálóit, az egész társadalom és az emberiség javára.

A diszciplína legsötétebb pillanata talán a Harmadik Birodalomban betöltött szerepe volt. A Kaiser Wilhelm Institute a Reich szolgálatába állított alkalmazott antropológiája a zsidó kultúra – eltűnését megelőző – megörökítését, és újrafelémelkedésük

megakadályozását célozta. Ugyanakkor lényegesen fontosabb az a tevékenység, amit az emberi sokféleségben rendet teremteni kívánó tipológia kialakítása céljából végeztek, s ami nem a diszciplína kifacsarása volt, hanem maga az alapötlet helyezte azt a náccikkal egy platformra.

A „faji típusok” meghatározása és a náci uralomban való részvétel szorosan összefügg, és a történelmi események fényében fel kell tennünk a kérdést, helyes-e egyáltalán az ilyen irányú kutatás? Ma már nyilvánvalónak tűnhet, hogy emberi tipológiát készíteni kártékony is lehet. A kérdés az, hogy az emberi variációk azonosításának melyik módszere növeli lényegesen az ellenük irányuló erőszak megjelenésének veszélyét. Mert miközben igaz, hogy az eugenika, az embertípusokra vonatkozó kutatások nem szükségesképpen vezetnek tragédiához, de figyelmeztetésként elég, ha arra gondolunk, miként tették ezek az irányzatok „hasznos tudománnyá” az antropológiát a Harmadik Birodalomban. Az alapkérdés tárgyává a tipizálás válik, és szükségképpen ehhez rendelődik a jóság és normalitás. Az antropológia akkor is káros lehet, ha ártatlan szándékkal vezetünk be olyan fogalmakat, mint az „átlagos magyar polgár”, vagy egy „átlagos belga”, mely fogalomhoz automatikusan és kimondatlanul hozzárendelődik a fehér, középosztálybeli, átlagos testalkatú, átlagos magasságú. A mérítség és meghatározás igénye pedig nem áll meg, és ahogy egyre bővül a jelzők köre, úgy bővül azok száma is, akik hirtelen kívül kerülnek a „normalitás” keretein. A fogalom beágyazottsága mellett is nagyon képlékeny, és bármely politikai akarat saját igényei szerint alakíthatja, hogy pillanatnyi rendszerének megfelelően magyarázó tényezője legyen az uralmi viszonyoknak.

Az emberi kategóriák képzésének problémája messze túlmutat a „faji” kategóriák történelmileg bebizonyosodott hibáin. A régészet által feltárt tárgyi kultúrákból származó ismeretanyag igen könnyen célzatos értelmezésekhez vezethet a népek és kultúrák mozgásával és fejlődésével kapcsolatban, s ugyanilyen könnyen szolgálhat különböző politikai programok igazolására, ahogy az a Harmadik Birodalomban történt. Ez a működés azonban nem kizárólag a totális rendszerek sajátja, hasonló logikai elvek működése figyelhető meg többek között az Egyesült Államokban, Izraelben, de akár Magyarországon is, mikor politikai szereplők a geopolitika, kultúrpolitika vitás kérdéseiben történelmi narratívákra hivatkozva akarják pozícióikat erősíteni. A Solutrean-teória, vagyis az amerikai kontinensre „elsőként” érkezőket Európához kötő elmélet, vagy

akár a magyar–hun kontinuitás, vagy a magyar–török nyelvrokonság nem kizárólag tudományos jelentőséggel bírnak. A tel-avivi egyetem 2015 februárjában az archeológia és az izraeli társadalom konfliktusainak viszonyát tárgyaló konferenciát is szervezett, hogy kezeljék a diszciplínára nehezedő politikai nyomást. Hasonlóan problematikus a nemzetállam képzete, ahogy azt megfigyelhetjük a népek, nemzetek felosztása, elrendezése körül volt Jugoszlávia területi rendezése során is. „A határok helyes megrajzolása” mint a béke záloga ennek az elképzelésnek a „sűrítménye”, mint ahogyan az a törekvés is, amely az emberek csoportjait valamilyen „egységes” politikai egységekbe próbálja beleerősztani. Bruno Mégret, a szélsőjobboldali Nemzeti Köztársasági Mozgalom (MNR) politikusa az állítja, hogy az ő Franciaországa a gallok országa, amely jóval túlnyúlik a francia állam határain.

A kulturális logika, amely materiális kultúrával azonosítja emberek csoportjait, nem csak arra használható, hogy jogalapot szolgáltatson egy területi igény számára, de a történelmi folytonosság tagadására is felhasználható, amennyiben a politikai érdek ezt kívánja. Az ősi amerikai leletek alapján megismert mound-kultúrák és a területen élő őslakos indián kultúra közti folytonosság feltételezése sokáig lehetetlen volt, hiszen ebben az esetben el kellett volna ismerni a mound-kultúrát létrehozók képességeit, és egyáltalán a népcsoportok történelmét. Melyekből olyan jogok elismerésének szükségszerűsége származott volna, melyektől éppen megfosztani kívánták őket. Az Egyesült Államok esetében is működik a gyakorlat, amely a tárgyi alapon „bizonyítható” történelmi kontinuitást a területi jogokkal azonosítja.

Ezek a példák is megmutatják a nemzetállam körüli nagyfokú bizonytalanságot, és azt, hogy milyen nehezen egyeztethetők össze egy történelmileg kialakult kulturális egységgel. Ez a meghatározatlanság magyarázhatja a kulturális és nyelvi pluralizmus körüli félelmeket. Még az önazonosításában a kulturális diverzitást fontosnak tartó Egyesült Államok lakosainak egy része is bizonytalanságot és félelmet érez a spanyol nyelv terjedésével kapcsolatban (Nagengast 2002:330). Nagengast szerint ez a félelem teszi lehetővé, hogy az átlagos állampolgár jóváhagyja a tőle eltérőkkel szembeni atrocitásokat, visszaéléseket. Ahogy azt egy 1997. májusi eset példázza, mikor határőrök agyonlőtték a juhait terelő amerikai állampolgárt, Ezeguiel Hernandezt. A tizennyolc éves gimnazista családjának kártérítést fizetett az állam, de a bíróság nem állapított meg

„előítéletességet” a „baleset” indokaként, mivel a fiúra illetékes körözött drogfutár személyleírása, vagyis hogy sötét a bőre, fiatal, és magányosan jár a határvidéken (Nagengast 2002:333). Vagyis a bíróság maga is jóváhagyta, hogy a kisebbség egyes tagjaihoz köthető bűnök szolgáltatta bizonyítékokon keresztül a szimbolikus és a fizikai erőszak szükségessége kiterjeszhető a teljes csoportra. A fentebb nevesített példák közös eleme az „eredeti” lakosok és az „idegenek” fogalompárja. De bármilyen eset, ahol emberek csoportjainak, és nem egyéneknek tulajdonítunk bizonyos tulajdonságokat, veszélyt rejt magában. Ezt Martha Minow-ra hivatkozva Nagengast a „másság dilemmájának” nevezi (Nagengast 2002:330). Mikor elfogadjuk egy társadalmi kategória legitimitását (nők, férfiak, zsidók, német ajkúak), ez egyben megteremti a lehetőséget, hogy az ezen kategóriákba sorolt egyénekhez csoporttagságuk alapján csatoljanak sztereotípiákat. Nem az a fő probléma tehát, hogy nem tudjuk helyesen kategorizálni az emberiséget, hanem az, hogy ezzel egy időben az egyének indítékait, cselekedeteit, érényeit és hibáit a csoportkarakterisztika fogalmi alá soroljuk, mely többek között lehet akár vallási, etnikai, faji vagy nemzeti.

Az emberi kategóriák problémája szorosan kötődik a nemzetközi jog hatályának és eredményességének kiterjesztéséhez. A nemzetközi jog kategóriái a múltbeli bűncselekmények ismeretében keletkeznek, és alkalmazhatóságuknak megfelelőnek kell lennie a jövőre nézve is, ezért elég pontosnak kell lenniük, hogy specifikus esetekre alkalmazhassák őket, de elég szélesen értelmezhetőnek is kell lenniük, hogy az alkalmazhatóság folytonos lehessen. Ezek az újraértelmezések egyre távolabb vezetik a fogalmat a prototípusától, mely alatt a kategóriai modelljét és a pszichológiailag életre hívott képet egyszerre érthetjük.

Többségünk számára a genocídium prototípusa a náci zsidók kiirtása érdekében tett lépéseit hívja elő az emlékezetből. Másodsorban pszichológiai, morális és jogi egyértelműséggel alkalmazható a nagy földrajzi felfedezésekhez és a gyarmatbirodalmak kialakításához kapcsolódó tettekre.

A jogi prototípus az 1948-as ENSZ-egyezmény. Egészen pontosan a 2. cikk, amely nemzeti, etnikai, faji és vallási csoportok megsemmisítésének szándékaként határozza meg a genocídiumot. Stabil és permanens csoportokként határozva meg a genocídium elszennedőit, melyek bizonyos értelemben objektív létezőként azonosíthatóak a tett elkövetését megelőzően. Ennek a megközelítésnek a jogalkotás

szempontjából van létjogosultsága. Ugyanakkor az etnikai, nemzeti, faji identitás, ahogy azt az antropológia már felismerte, problematikus konstrukciók, amire a nemzetközi bíróság is hamar ráébredt.

Az etnikai identifikáció önmagában is egy társadalmi folyamat, amely ki van téve a folyamatos társadalmi változásoknak és a politikai manipulációnak. Az európai történelem utolsó kétszáz éve többé-kevésbé a nemzetállami keretek közötti önmegvalósítás története. A Jugoszlávia felbomlását kísérő erőszakos események a jugoszláv identitás legitimitásának megvonásaként is felfoghatók.

A ruandai büntetőbíróság, amikor az 1948-as Genocídium-egyezményt igyekezett alkalmazni, „váratlan” akadályba ütközött. Az egyezmény második cikkének jogalkalmazási gyakorlata az atrocitást elszennedő csoportot „permanensen és stabilan”, lényegében objektívan létezőnek határozza meg. Mely „létezésnek” – a genocídium szándékának bizonyításához – ráadásul már a megsemmisítési kísérletet megelőzően is fenn kell állnia. A tuszik és hutuk – a felszínes szemlélődő számára – „természetes” és „fizikailag” meghatározhatónak tűnő különválása valójában képlékeny és nehezen meghatározható. Mivel a társadalomban eredetileg létező elválasztásokra épülő gyarmatosító és azt követő rezsim kategORIZÁLÓ gyakorlata folytonosan változott, és változott az aktuális meghatározásnak köszönhetően a csoporttagság is. A meghatározás, a gyarmatosítás jól dokumentált időszakban, a testi különbségekre (testmagasság, és arcforma), az állam vezetésében betöltött pozíciókra, vagy éppen a birtokolt szarvasmarhák számára is épülhetett (Magnarella 2002:314). A legkevésbé sem homogén összetételű csoportokról beszélhetünk, ráadásul történelmileg kialakult stabil létezésének jogi értelemben történő bizonyítása is problematikusá vált. A bírák nehéz helyzetbe kerültek, mivel a politikailag tisztának tűnő helyzet ellenére az etnikai kategóriák objektívan létező csoportként történő azonosítása nélkül a megszárlások jogi értelemben nem nevezhetők genocídiumnak. Ugyanakkor a ruandai állam és annak polgárai számára ezek a csoportok nagyon is létező etnikai csoportok voltak. A bírák ezért úgy döntöttek, hogy mivel az erőszak ezen pszichológiailag létező kategóriák köré fonódott, így azokat társadalmilag is létezőnek kell tekinteni (Magnarella 2002:317). Így ezek az etnikai kategóriák jogi értelemben akkor jönnek létre, mikor valaki ki akarja irtani őket. Ez azonban veszélyes hozadékokkal járhat. A legelső aggodalomra okot adható hozadék, hogy a jogalkotás ilyen formán helyben hagyja a

genocídium belső logikáját. Paradox módon, éppen a sértettek érdekében indított jogi eljárás erősíti meg az elválasztást, mely a genocídium ideológiai alapjával szolgált. Ez hosszútávon akkor is végzetes körülményekkel járhat, ha rövidtávon látszólag az áldozatok, túlélők és hozzátartozóik érdekét, vagy valamilyen „igazságszolgáltatást” látszik szolgálni. Ez részben kapcsolódik a másodikként felmerülő hosszútávon káros következményhez, vagyis ahhoz, hogy az önmaguk elismertetéséért küzdő csoportok jogait, vagy geopolitikai érdekeiket a veszélyeztettség érvére alapozva próbálják meg biztosítani. Így a csoport meghatározása inherens kapcsolatba kerül közvetlen környezetéből érkező valamilyen formájú üldöztetéssel, ami szintén a kölcsönös meg nem értés és konfliktusok táptalaját szolgál, az amúgy se kihívásoktól mentes emberi együttélésben.

A ruandai esetben a nemzetközi bíróság a társadalmi és kulturális folyamatok ismeretében, azokhoz alakítva alkalmazta a jogot. Ez a döntésben rejlő veszélyek belátása mellett is egy fajta előrelépés. Kétségtelen, hogy a nemzetközi bíróság jövőben is tovább fogja finomítani kategóriáit és fogalmait, ahogy egyre több esetben kell eljárnia. Az ENSZ által meghatározott genocídium mellett a büntetőbíróságok az állami erőszak szélesebb fogalmát is ki fogják alakítani, hogy eljárhassanak azon erőszakformák ellen, legyenek azok akár fizikai vagy nem fizikai cselekmények a politikai, társadalmi, etnikai csoportok elnyomására, megfélemlítésére, önrendelkezésük korlátozására, vagy bizonyos csoportok korábbi területeikről történő kiszorítására, illetve meghatározott területekre történő beköltözésük megakadályozására, amelyre jó példa Izrael területfoglalási politikája. Ezek az állami cselekvések nem tekinthetők genocídiumnak, de ahhoz hasonlóan emberek meghatározható csoportja vagy csoportjai ellen irányulnak. Megint más példát jelentenek a nem genocídium jellegű csoport elleni támadásra a nyelvi, vallási vagy kulturális sajátosságok eltüntetését célzó elnyomási rendszerek.

Az ezen erőszakformákkal szembeni kulturális túlélés problematikája az úgynevezett őslakos népek felé fordította a modern antropológia figyelmét, amelyek az elnyomás ilyen rendszerei mellett egyben gyakran genocídium áldozatai is. Történelmileg érdemes megemlékezni arról, hogy az európai gyarmatbirodalmak kiépítése, a nemzetközi jog jelenleg hatályos meghatározását alapul véve genocídiumokként is értelmezhető erőszakkal járt vagy a folyamat kezdetén, vagy fokozatosan az új uralmi

rend megszilárdulásával. A kulturális antropológia, mely a 19. századtól többé-kevésbé intézményesült tudományként volt e folyamatok tanúja, mégis csak viszonylag keveset tudott róluk elmondani. Ezekben az esetekben ráadásul a határvonalak történelmi távolságba kerültek, és a konfliktus hátterében meghúzódó materiális indítékok elvesztették „jelentőségüket” – az ellenérdekelt felek megsemmisítésével vagy visszafordíthatatlan marginalizálásukkal-, elvesztették „aktualitásukat”; ennek következtében a veszélyes vadember helyébe az ellenálló bennszülött lépett. Például a wampanoag vezér, Metacomb – az angolok által neki adott néven Fülöp Király – a tizenhetedik században még a telepeseket fenyegető pogány kegyetlenség, a tizennyolcadik században pedig már az angol elnyomás ellen folytatott amerikai küzdelem szimbóluma. Ezek a folyamatok sok szálon kötődnek az amerikai kontinens angolszász gyarmatosítást követő történelméhez, amelyben a bennszülött népekről alkotott képzetek modern archetípusai megszülettek, magukban foglalva a törzsi bölcsességet, a gyógyítást, a földdel fennálló különleges kapcsolatot és az arra vonatkozó természetes jogokat. Ez a konceptuális csomag különösen alkalmas volt rá, hogy az antropológia nagy magabiztossággal álljon ki a törzsi jog mellett, például a földtulajdont érintő viták esetén. Minimalizálva annak a kockázatát, hogy ez a morális vállalás a meg nem értésből fakadó szándékolatlan ártalommal járjon. De valóban lehetséges lenne az „őslakos népek” koncepcióját a teljes világra kiterjeszteni? Az 1994-es ENSZ Draft Declaration on the Rights of Indigenous People a világ valamennyi „őslakosára” nézve kijelentette azok jogait: önrendelkezés, megmaradt területeik megtartása és akár „állampolgárságuk meghatározása szokásaiknak és hagyományaiknak megfelelően”. A határozat azonban nem fogalmazza meg, hogy mit is ért „őslakos népek” alatt. Igaz, José Martínez Cobo 1986-ban előállt egy lehetséges meghatározással abban a tanulmányában, amelynek megírására az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottsága kérte fel, s amely végül nagymértékben megalapozta a határozat megszületését (Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations [Tanulmány az őshonos lakosokkal szembeni diszkrimináció kérdéseiről]). Eszerint azok tekinthetők őslakos közösségeknek, népeknek vagy nemzeteknek, melyek történelmi folytonosságot képeznek a hódítást megelőzően a területeiken kialakult társadalmakkal, megkülönböztetik magukat a területeiken vagy azok részein jelenleg domináns többi

szegmensétől. Napjainkban a társadalom nem domináns csoportjait alkotják, és határozott törekvésük, hogy ősi területeiket és etnikai identitásukat megvédjék, fejlesszék és átörökítsék az eljövendő generációknak, mert kulturális mintáikkal, társadalmi intézményeikkel és jogrendszerükkel összhangban ez képezi népként való folytonos létezésük alapját. Vagyis „öslakosnak” lenni nem lenne más, mint demonstrálható folyamatos kapcsolat az ősök területeivel, és etnikai elkülönülés érzete azoktól, akik ebből az elkülönülésből fakadóan nem „öslakosok”.

Miközben az úvjvilági öslakosokra látszólag könnyen alkalmazható ez a meghatározás, más őshonos népekre való kiterjesztése, a nemzetközi jog kívánalmai szerint, könnyen problematikusá válhat. Azon túl, hogy egy csoport jogait megint csak a területi elrendeződés időben és térben mérhető kérdésévé redukálja, Totten, Parsons és Hitchcock tanulmányaikban (2002) több problémát is felvetnek az afrikai bennszülött népek azonosításával kapcsolatban, mely problémák értelemszerűen más földrészekben is felmerülnek. A területi és más erőforrások feletti konfliktus hatására megfigyelhető etnogenezis (Bowen 2002:394), vagyis új etnikai kategóriák kialakulása jól mutatja, hogy az emberiség bármikor újabb kategóriákra tudja lebontani önmagát. Elsősorban a népmozgások teszik érdekes kérdéssé az „eredeti lakosok” és ősi területeik fogalmát. Természetesen egyes csoportok öslakos státus elérésére törekedhetnek, hogy más csoportokkal szemben jogi előnyre tegyenek szert, de az ősi terület létezése és az azzal fenntartott folytonos önazonosító kapcsolat nehezen bizonyítható. Ironikus, hogy a nomád népek számára különös problémát vet fel az öslakosság kategóriájának valamilyen területhez kötöttsége, miközben ezek a csoportok nem ritkán az „öslakosság mintapéldái”. Némely társadalomban az állampolgárok közötti különbségtétel eszközei nem is esnek egybe a „nép” fogalmával. Sokkal inkább a szülőhely, klán, vallás mentén alakulnak, ami akár nem is feltétlenül olyan kirekesztő, mint a „nép” nyugati megközelítése, mely oly könnyen beilleszthető a „faji” és „vérségi” meghatározás rendszerébe.

Indonéziában például az Ache Felszabadítási Front azt állítja, hogy a jávaiak gyarmatosították őket, miután a hollandok gyarmatosították Jávat, Bowen terepmunkájára alapozott feltételezése szerint e történelmi narratíva-állításnak eredményeként került fel az ache mint csoport az öslakos népek listájára, annak ellenére, hogy korábban nem

azonosították magukat öslakosként, és már a népi etimológiai eredete is „arab, kínai, európai, hindi”, jelezve a terület migrációs központ mivoltát (Bowen 2002:392). Ez a példa is azt a következtetést látszik erősíteni, mely szerint az „öslakos” önidentifikáció nagyon is a modern nemzetközi jogi gyakorlatban gyökerező érdekérvényesítés következménye. Másodsorban egy államnak jó oka lehet arra, hogy azon érdekeket, karakterisztikákat és jogokat hangsúlyozza, melyeken minden állampolgárunk osztozik, ahelyett, hogy a lakosságot öslakos és nem öslakos részekre osztanák. A különbségtétel a bennszülöttek és mások közt éppen az apartheid illatát hordozza magán, a belső kisebbségek azon logikáját, amely többek között a dél-afrikai intézkedésekhez vezetett. Létezhetnek természetesen alternatívák. Az államok használhatnak olyan kategóriákat – például a gazdaságilag hátrányos helyzetűek azonosítására –, amelyek nem vonják magukkal azonnal a stigmatizáció rémét, és elsősorban a nekik nyújtható segítséget teszik lehetővé. Botswana ezzel a megközelítéssel igyekszik a szan nép igényeit tiszteletben tartani és egyben a társadalom részévé tenni őket, elkerülve ezzel a „primitív múzeum” megközelítést, melyet Dél-Afrika választott. Harmadrészt egyes államokban az „öslakos népek” megnevezés az „idegenként” azonosított kisebbségek ellen irányuló erőszak bátorításával, az „önvédelem” jogosságával mosódik össze. Az európai államok felé irányuló afrikai és közel-keleti migráció feltételezhető erősödésével, a „bevándorlóként” azonosított csoportok várható létszámgyarapodásával ez a gondolat óhatatlanul beszívárog a nyugati társadalmak önmeghatározásába is, így potenciális veszélyt hordoz magában. Mert miközben a meghatározás éppen marginalizált csoportok érdekérvényesítését célozza, mégis messzire vezetnek egy olyan gondolatnak a következményei, amely megerősíti az „új” és „eredeti” lakosok közti különbségtételt. A meghatározás természetesen nem domináns csoportokról beszél – persze felmerül a kérdés, hogy miért ne lehetne egy öslakos nép domináns egy országban –, de az összetett bürokratikus meghatározások nem zárják ki annak lehetőségét, hogy más érdekcsoportok saját meghatározással álljanak elő. A koncepciót eltulajdoníthatják olyan csoportok, melyek bizonyos módon dominánsak, de más megközelítésből tagadhatják ennek a tényét. Bármilyen valóságtól elrugaszkodott is ez a jelenből visszatekintve, a nácik is arra hivatkoztak, hogy a „nemzetközi zsidóság” a valódi domináns csoport. Ahogy a hutuk is arra hivatkoztak az erőszak alkalmazásakor, hogy

ők Ruanda „öslakosai”, akik jogosan lépnek fel a tuszi „gyarmatosítók” ellen. Az Észak-India falvaiban élő öslakos hindu népesség is ezt a narratívát teszi a muzulmán-ellenesség magyarázatává, és hindu–muzulmán rokoni szálakat az erőszakos térítés, a gyarmatosítás, és nem a történelmi együttélés bizonyítékaként értelmezik.

És végezetül: az antropológusok sokat küzdöttek az emberiség egyszerű „faji” alapú megkülönböztetése, mint az emberi sokféleség megismerésére alkalmatlan rendszerezési elv ellen. Hasonlóan indokolt a túlegyszerősítő és túláltalánosító öslakos-idegen különbségpár elleni fellépés, ez a megkülönböztetés alkalmatlan a migrációk, népvándorlások, megállapodások, birtokviszonyok változatos fogalmainak és történelmének megértésére. Egyszerű leíró kategóriáink – mint „etnikai konfliktus”, „genocídium”, „öslakos népek” – nem csak arra vonatkozóan vetnek fel kérdéseket, miként tesszük fel kutatási kérdéseinket, és miként kíséreljük megválaszolni őket. Ezek a kategóriák a szélesebb közösség számára is küldenek üzeneteket arra nézve, hogy mit tud elmondani a tudomány a csoportok közötti erőszak láthatatlan mozgatóiról, egyszerű okairól és történelmi gyökereiről. E „szélesebb közösség” nem csupán saját államunkat és kultúránkat jelent, hanem magukat az embereket, akik kényszerű résztvevői ezeknek az erőszakos eseményeknek, és a nemzetközi aktorokat, melyek igyekeznek megoldásokat találni az ilyen konfliktusokra.

A kulturális antropológia számára talán az erőszak és az ahhoz elvezető félelmek, ellenérzések, politikai manipulációk etnográfija lesz az a megközelítés, melyen keresztül megragadhatóvá válik a népiértés. A cél pedig a társadalmi csoportokat körülvevő retorika és megjelenítés jelentőségének kihangsúlyozása kell legyen, amelyet Linke kritikái „egyszerű diskurzusoknak” minősítettek. Egyben kifelé és messzebbre kell tekintenünk, azokra a kategóriákra, amelyekkel keresztül a világ megérteni, megmagyarázni és kiiktatni igyekszik az erőszakot. A genocídium antropológiájának kulcsa talán éppen abban áll, hogy magát a fogalmat ragadja meg kritikái éllel, ahogy tette azt a rassz és rasszizmus esetében (Sussman 2016:147). A „genocídiumok antropológiája” saját kulturális antropológiai kategóriáink megalkotásával, talán politikai, emberi jogi felhasználása érdekében kifejtett lobbitevékenységgel nem csak a tudományos megismerés előmozdítását, de egyben Franz Boas és Raphael Lemkin humanista örökségét is szolgálhatja. Hiszen az elnagyolt értelmezések, a

megkérdőjelezhetetlen igazságok, az érzelemmentes intézményesülés a genocídium logikájának győzelmét is jelentik. A testközeli megismerés, a megélt tapasztalatokon alapuló narratívák, a szürke zónák, féligazságok megértése – lényegében az „emberség” megtalálása az „embertelenségben” lehet a feladatunk.

Felhasznált szakirodalom

- Bowen, John R. 2002 Culture, Genocide, and a Public Anthropology. In *Annihilating Difference. The Anthropology of genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0015>
- Cobo, Martínez J. R. 1986 *Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations*. Annex I. § 379-381. ENSZ, New York.
- Ebihara, May – Ledgerwood, Judy 2002 Aftermath of Genocide: Cambodian Villagers. In *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 272-291. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0010>
- GogWilt, Christopher 1997 *The Invention of the West: Joseph Conrad and the Double-Mapping of Europe and Empire*. Stanford University Press, Redwood City.
- Hayden, Robert M. 1996 Schindler's Fate: Genocide, Ethnic Cleansing, and Population Transfers. *Slavic Review*, 55(4):727-778. <https://doi.org/10.2307/2501233>
- Linke, Uli 2009 The Limits of Empathy: Emotional Anesthesia and the Museum of Corpses in Post-Holocaust Germany. In *Genocide. Truth, Memory, and Representation*. Eds. Alexander Laban Hinton–Kevin Lewis O'Neill. Duke University Press, Durham, North Carolina, 147-191. <https://doi.org/10.1215/9780822392361-006>

- Magnarella, Paul J. 2002 Recent Developments in the International Law of Genocide: An Anthropological Perspective on the International Criminal Tribunal for Rwanda. In *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 310-324. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0012>
- Nagengast, Carole 2002 Inoculations of Evil in the U.S.–Mexican Border Region: Reflections on the Genocidal Potential of Symbolic Violence. In *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–London–Los Angeles, 325-347. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0013>
- Shapiro-Phim, Toni 2002 Dance, Music, and the Nature of Terror in Democratic Kampuchea. In *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 179-193. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0007>
- Sussman, Robert Wald 2016 *The Myth of Race. The Troubling Persistence of an Unscientific Idea*. Harvard University Press, New York.
- Taylor, Christopher C. 2002 The Cultural Face of Terror in the Rwandan Genocide of 1994. In *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Ed. Alexander Laban Hinton. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 137-148. <https://doi.org/10.1525/california/9780520230286.003.0006>

A NORMASZEGÉS ÉS AZ ÚJÍTÁS KAPCSOLATA

[DOI 10.35402/kek.2020.1.2](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.2)

Absztrakt

E rövid írásban kísérletet teszek arra, hogy Victor Turner társadalmi dráma elméletét felhasználva elemzem az innovációk mibenlétét, hogyan kapcsolható össze az új létrehozása (legyen az technológia, gondolkodásmód, applikáció, vagy új tudományos módszertan) a turneri normaszegés, törés fogalmával. Az elmélet főbb pontjainak ismertetése után néhány történeti példa segítségével kontextusba helyezem az újítás, innováció modernitástól független jellemzőit. Majd az információs társadalom korába érkezve, a big data jelensége kapcsán példákon keresztül vizsgálom, mennyiben alkalmazható a turneri elmélet a közelmúlt és a jelen folyamataira. Végül kitekintek az általam leginkább ismert diszciplína ezekre adott válaszára, a digitális antropológiára.

Abstract

In this short text, I attempt to analyze the nature of innovation, using Victor Turner's theory of social drama, how the creation of new (technology, thinking, application, or scientific methodology) can be linked to Turner's thinking about the breaking of norms. After presenting the main points of Turner's theory, I use some historical examples to contextualize the features of innovation which are independent of modernity. Then, in the age of the information society, I examine through examples of the big data phenomenon the applicability of the social drama theory to recent and present processes. Finally, I reflect on the dilemmas posed by this new era, new context to the discipline of cultural anthropology and on one of its response, digital anthropology.

1. Victor Turner társadalmi dráma elmélete

A társadalmi változás, társadalmi konfliktus egyik legismertebb, s legtöbbet idézett elméleti leírását a kulturális antropológia diszciplínáján belül Victor Turner brit kutató, a szimbolikus antropo-

lógia képviselője fogalmazta meg társadalmi dráma elméletében. Szakmájának, választott tudományának szabályait követve, az absztrakt séma felállítását terepkutatás előzte meg az afrikai ndembuknál, s nagyban támaszkodott egy korábbi elméleti munkára, Van Gennep átmeneti rítusokról írott tanulmányára. Turner szintén elemzi a beavatás, és ezzel együtt a társadalmi státus megváltozásának egyéni és társadalmi vonatkozásait is, s ezzel az elméletével rokonítható a társadalmi dráma gondolata, melyet alkalmazhatónak tart középkori izlandi sagák értelmezésén keresztül forradalmak vizsgálatán át, politikai botrányok elemzéséig (például a Watergate-ügy esetét).

Turner a társadalmi dráma absztrakt modelljén belül négy különálló, egymásból következő részt, felvonást határoz meg. A folyamat első elemeként meghatározza az egész folyamatot elindító mozzanatot, a *törést*, „az általános, normák által működtetett társadalmi interakciók megszegését”¹ ami megtörténhet személyek vagy csoportok között, afrikai faluközösségekben, de éppen úgy egy európai ország politikai mozgásaiban is. A normaszegés aktusának hozzárendelését az újhoz, a változáshoz és változtatáshoz érdemes összevetni Hannah Arendt történeti-filozofikus forradalomelemzésével, amiben szintén egyesíti a kezdetet, az alapítást, az új létrehozását az erőszakkal, a bűnnel, a törvényszegéssel.² (Kiemelendő különbségtétel, hogy míg Arendt mindhárom fogalmat alkalmazza, addig a turneri elmélet hangsúlyozza a társadalmi drámát elindító mindenkor normaszegés altuisztikusságát, megjegyezve, hogy a bűnként definiált cselekvés ezzel szemben szükségszerűen egoisztikus).

A második fázis a *krízis*, illetve a krízis mélyülése, (legalábbis abban az esetben, ha nem sikerült a törést „begyógyítani”, a konfliktust körbezárni, eszkalálódását megakadályozni). Ekkor a felszínre bukkannak, a nyilvánosság terébe kerülnek az addig magánszférában, a felszín alatt működő ellentétek, viszályok, a közösség tagjainak szükségszerűen állást kell foglalnia a felek között. Így a krízis momentum minden esetben fordulópontként jelenik meg, fenyegetést és veszélyt rejt magában azzal, hogy

1 Turner 1974:38

2 Arendt 1991:49

„minden esetben magában hordoz liminális jellemzőket, jelleget, hiszen küszöbként értelmezhető a társadalmi folyamat két, többé-kevésbé stabil fázisa között”.³

A helyreállító akciók szakaszában, a krízist megelőző társadalom vagy közösség vezetői, reprezentatív személyiségei kísérletet a konfliktus erejének mérésére. Az ezt célzó cselekvés, cselekvéssor lehet formális, vagy informális, innovatív, vagy intézményszerű jellegű, ebből következően efféle aktusként interpretálható a nem hivatalos tárgyalás, közvetítés kísérlete éppúgy, mint a jogrendszer mechanizmusának igénybevétele. Így a rend helyreállítására vonatkozó kísérlet magába foglalhat mind pragmatikus gyakorlatokat, mind szimbolikus tetteket, vagy ezek keveredését. Amennyiben ezek elbuknak, értelemszerűen következik a visszacsúszás a válságos állapotba. „Ezen a ponton lehetségessé válik a nyers erő bevetése, az erőszak alkalmazása, ami változatos módokon történhet [...]”.⁴

A turneri elméleti konstrukció negyedik, utolsó eleme, a dráma záró felvonása pedig kétféle úton haladhat. Az utolsó szakasz egyik lehetséges kimenetele a reintegráció lehet, a másik kimenetel pedig a szakadás nyilvános elismerése. Bármelyik lehetőség is következik be, az elmélet alapján az bizonyos, hogy a törés, normaszegés előtti állapot nem rekonstruálható teljességgel, a társadalmi rend valamilyen formában szükségképpen módosul, változik. Megváltozhatnak a legitimitáció módozatai, egyes technikák, ugyanakkor alapvető normák, azok által kijelölt célok és viszonyok, szokások érintetlenül maradhatnak.

A koncepció hatását és hatékonyságát jelzi, hogy Tiszaeszlári dráma című társadalomtörténeti monográfiájában Kövér György is idézi mint magyarázóerővel bírót, inspiráló elméletet, ami segíthet annak megértésében, mi is történt, történhetett a tizenkilencedik század végén egy magyar faluban, mely események végül a vérvád felbukkanásában, bírósági ügyben, s országossá váló politikai (s adott esetben fizikai) küzdelemben csúcspontot értek el.⁵ Hasonlóképpen Hofer Tamás a magyar rendszerváltás eseményeinek menetének, tömegrendezvényeinek hatásának vizsgálatára alkalmazta, hasznosította a turneri gondolatmenetet.⁶

3 Turner 1974:39

4 Turner 1974:41

5 Kövér 2011:11

6 Hofer 1992:29-51

2. Innováció és normaszegés

A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy társadalmi dráma-elmélet fázisait, vagy egy-egy partikuláris mozzanatát olyan területre alkalmazzam, ahol a változás jelensége éppen úgy megjelenik, mint egy ndembu falu viszályaiban, vagy egy izlandi hőstörténetben megénekelte vérbosszúk rendszerében. A különbség az előbbi példákhoz képest, hogy az információs társadalom, a big data jelensége okozta változások, a lineáris és exponenciális gondolkodásmódok és szervezetek mibenléte és konfliktusa sokkal nehezebben körülhatárolható rendszer, társadalmi egység, mint egy klánok közötti háborúskodás, egyesült államokbeli elnöki botrány, vagy a közép-európai államok rendszerváltásai.

Ennek okán szükségesnek érzem lehatárolni a vizsgálódás körét, így fókuszba az innovációk kérdését helyezem, a turneri elméletből pedig a normaszegés, -törés aktusán keresztül próbálom értelmezni az újítások megjelenését, kigondolását. Az innováció fogalmát Holczer Márton az információs társadalom kontextusában a következőképpen definiálja: „[...]a meglévő információk és tudások újszerű összekapcsolása, alkalmazása, illetve új ismeretek és tudások előállítása [...]”.⁷ Megkülönböztet kis és nagy innovációkat, melyek közül az előbbi tehát azoknak a problémáknak a megoldását jelenti, ahol van elképzelés az elérni szándékozott eredményről, célról, éppen csak az odavezető út kérdéses. Így ezt a műveletet Holczer a rejtvényfejtéssel rokonítja. Míg a nagy innováció esetében valamilyen gyökeresen új létrehozás történik, nem az eleve meglévő módszerek finomítása, hanem egy olyan újítás, amiről kezdetben nem is tudható milyen hatást gyakorol, milyen értéke lehet.

Efféle innovációkat természetesen nem kizárólag a modernitás korában, az információs társadalom közegében találhatunk. Ilyen alapvető változtatásokat, új utakat, társadalmakat, vagy történelmet átformáló gondolati újításokat találhatunk földrésztől, korszaktól függetlenül. Oda Nobunaga hadvezér Japán tizenhatodik századi (első, tehát nem maradéktalanul sikeres) egyesítője, a hadakozó fejedelmek polgárháborús korában egy alapvető katonai, taktikai változtatással szétzúzta ellenfelét. A muskéták használata a japán ütközetekben már nem volt újdonság 1575-ben, köszönhetően a portugál kereskedőknek, ám alkalmazásuk nem volt problémamentes.

7 Holczer 2007:94

Működésüket befolyásolhatta az időjárás, az újratöltés hosszúsága miatt ezeket az egységeket elso-
pörhette egy lovasroham, ahogyan azt Nobunaga el-
lenfele Takeda Katsuyori is tervezhette a nagashinói
csata előtt. A Takeda nehézlövasságnak egy sortűz
után is minden addigi tapasztalat szerint meg kellett
volna semmisítenie a könnyű páncélzatú muskétás
egységeket. Ám Nobunaga kigondolt innovációja,
hogy több sorban állítja fel tűzfegyverrel harcoló
egységeit, majd váltott sortűzzel, és felállított akadá-
lyokkal lehetetlenné teszi a lovasság előretörését sa-
ját haderejéig, megtörve a lovasrohamot, megnyerte
számára a csatát.⁸ A Takeda klán pedig elvesztette
seregének derékhadát és így nem jelentett többé
akadályt Japán egyesítését áhító hadúr előtt. Látha-
tó, hogy a technológia, jelen esetben a muskéta és
az általa képviselt tüzerő, már jelen volt Japánban,
az esélyek megfordítása egyáltalán nem az eszközök
meglétéen múlt, hanem azok kreatív felhasználásán,
az addig használt módszer radikális megváltoztatá-
sán, avagy az új gondolat megszületésén.

A társadalmi változás, innováció egy másik
antropológiai leírása, az előbbi katonai, taktikai
újításhoz képest sokkal kevésbé körülhatárolha-
tó, éppolyan absztrakt, mint egy huszadik századi
rendszerátalakítás, politikai modellváltás soktényezős
leírása. A mai Dél-Afrika területén élő bantu nyelvű
népek, akik a későbbi Zulu államot, királyságot
alkották, Max Gluckmann etnográfája szerint a
tizennötödik században vándoroltak e földre. A
tizennyolcadik század végére a korábbi pásztorko-
dó, szétszórta, nagycsaládos házközösségekben élő
törzsek között a korábbi, főként szarvasmarha-
portyákból álló hadviselés megváltozott és az effektív
összecsapások, terület vagy törzs fennhatóságáért
folytatott küzdelmek vették át a helyét.

A kisebb törzsi királyságok közötti konfliktu-
sokból került ki győztesen Shaka, a zulu nép főnö-
ke, aki behódoltatva, egyesítve a többi nemzetséget,
létrehozta a Zulu államot. A különféle törzsekből
nemzetet szervezett, a párhuzamokat kereső kora-
beli európai utazók és későbbi történészek szemé-
lyét Napóleon Bonaparte alakjához és tetteihez
mérték. „Fő érdeklődése a hadsereg felé fordult, és
embereiből teljes időben katonáskodó harcosokat
képzett; meghonosította a különböző korszakotú
férfiak külön szakaszokba szervezését, akiket egész
évben barakkokban szállásolt el, az ország más-más
pontjain”.⁹ A különálló, rokonság alapján szer-

veződő csoportokból tehát egy militáns, katonai
expanzióra épülő államalakulatot épített, aminek
megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált. Egészen
addig, amíg valamely testvére megelégedve bátyja
zsarnokoskodását megmérgezte Shakát, hogy végül
ő is (zulu fogalmak szerinti) zsarnokká legyen, és
hasonlóképpen erőszakos halált haljon.

Ebben az esetben máig nem határozható meg
világosan, teljes bizonyossággal, hogy miféle
hatóokok állhattak a háborúzás módozatának meg-
változása mögött, ami lehetővé tette egy erőskezü
vezető kiemelkedését a törzsfők közül, aki a teljes
addig létező társadalmi struktúráját erővel megváltoz-
tatta, átszervezte. Talán nem jár messze az igazság-
tól az az elmélet, hogy a változás egyik legfontosabb
eredője a populáció hirtelen megnövekedése volt.
Mindenesetre Shaka a rendelkezésére álló erőforrá-
sokból egy gyökeresen új rendszert épített, ami egy
ideig a brit gyarmatosítókkal is képes volt dacolni.

3. Innováció az információs társadalomban

A big data fogalmáról, vagy a hozzá kapcsolódó
társadalmi gyakorlatokról, gondolkodásmódo-
król elmélkedve felmerül a definiálás, kényszere és
problémája, miképpen adható működő, társada-
lomtudományos eszközrendszerrel is használható
értelmezése a divatos szónak. Min Chen és szerző-
társai *Big Data. Related Technologies, Challenges and
Future Prospects* című kötetükben külön fejezetet
szenteltek a big data-t különféleképpen definiálni
próbáló kísérleteknek. Az értelmezés egyik iránya
egyfajta minimum definícióját adja meg a fogal-
omnak, mely szerint „olyan adathalmaz, amit nem
lehet összegyűjteni, tárolni, kezelni a szokásos adat-
bázisokkal”.¹⁰

Egy másik definíció a big data jellemzőiként a
négy V-t határozza meg, azaz a Volume, Variety,
Velocity, Value fogalmait. A Volume, a nagy meny-
nyiséget emeli ki, mint meghatározó jellemzőt, a
Variety a változó modalitást, jelleget hangsúlyoz-
za, míg a Velocity az adatok gyors termelődését, a
Value pedig az adatok értékét.¹¹ Ez a megközelítés
népszerű, hiszen kiemeli az adatokban rejtőző érté-
ket. Az újítás, innováció és normaszegés kapcsolatát
körüljárni próbáló témám szempontjából kulcsfon-
toságú meglátás a Mayer-Schönberger & Cukier
szerzőpáros könyvében megfogalmazott gondolat,

8 Turnbull 2005:7

9 Gluckmann 1950:26

10 Chen et al. 2014:2-3

11 Chen et al. 2014:4

ami hangsúlyosan kiemeli, hogy a big data jelensége nem pusztán a technológia következménye (éppen úgy, mint a fentiekben említett japán taktikai újítás). A digitalizáció folyamata és a technikai feltételek változása, fejlődése értelemszerűen elősegítik nagy adatmennyiség összegyűjtését és felhasználását, ám, hogy ez utóbbi miként történik, már az elemző, vizsgálódó ember gondolkodásán, kreativitásán múlik, azon, hogy miképpen tud az addigi rendszerektől különböző ötlettel előállni.

Mayer-Schönberger és Cukier példái Maury parancsnok és Koshimizu professzor történeteinek keresztül rávilágítanak arra, hogy bár a hajózást biztonságosabbá tehető adatok megvoltak az Egyesült Államok tengerészeti szerveinél, vagy a technológia már lehetővé tette, hogy az autóban ülő személy pozíciója, súlya, számos egyéb jellemzője alapján nyert adatok felhasználásával olyan rendszereket hozzanak létre, melyek megelőzhetnek baleseteket, megakadályozhatnak bűncselekményeket, ezek megvalósítása teljesen újszerű gondolkodásmódot kívánt.

Gondolkodásmódok különbségét vizsgálja Peter Diamandis és Steven Kotler *Bold* című kötetükben, melyben első példájuk ismét rámutat az innováció és technológia kapcsolatára. George Eastman, a későbbi Kodak vállalat atyja ráébredve arra, hogy milyen üzleti lehetőségek rejlenek a fényképezés népszerűvé és elérhetővé tételében, megalapozta vállalata nagyjából egy évszázados sikerét. Ennek eléréshez értelemszerűen szükség volt a technika egyszerűsítésre, hétköznapi kezelhetőségére, ám a lényegi mozzanat mégis az a meglátás volt, ahogyan Eastman felismerte a technológia mögött meghúzódó, pillanatok megörökítésére irányuló vágyat.

Ugyanakkor a Kodak volt az a vállalat, ami nem volt képes felmérni a digitális fényképezésben rejlő lehetőségeket, így erre a felfedezésre ráillik a „nagy innováció” fogalma, hiszen ennek egyik eleme éppen az előreláthatatlanság, megjósolhatatlanság tényezője. Így amikor Sasson bemutatta találmányát, a cég vezetői nem ismerték fel az őket fenyegető válságot, krízist, ami, ha hosszútávon is, de elsősorban a fotózás klasszikus eszközeit, formáit. Ebből következik a szerzőpáros megállapítása, hogy az exponencialitás jelenségének hat fázisa közül (6 D) a digitalizáció lépése után a megtévesztés (deception) periódusa következik. A turneri kerethez visszatérve ez azt jelenti, hogy az egyik fél (a hatalom, a nagyvállalat) nem feltétlenül képes észlelni, azt, hogy egy, az addigi pozícióját fenyegető innováció (a normaszegés, törés momentum) jelent meg.

A harmadik lépcsőfok a bomlasztás, megzavarás, szétzúzás szakasza. Ekkor az innováció örvén újonnan létrejött piac negatívan befolyásolja a már meglévő piacokat, vállalatokat, ezt tehát a válság állapota, a nyílt konfliktus kezdete. Az erre adott válaszok, a helyreállító akciók lehetnek, újításra tett kísérletek, üzleti ajánlatok. Diamandis és Kotler szemléletes példáját idézi egy lehetséges helyreállító akciónak, az Instagram felvásárlását a Facebook által. Amennyiben efféle feloldása nincs a krízis helyzetének, lehetséges végpont a „klasszikus” piac összeomlása és az újdonság, az innováció teljes térnyerése, ahogyan az a Kodak és a digitális fotózás történetéből látható.

4. Digitális antropológia mint tudományos normaszegés?

A megváltozott környezet, az új platformok, virtuális valóságok, kommunikációs terek és csatornák, szükségszerűen befolyásolják a különféle társadalmi életvilágokat feltárni igyekvő társadalomtudósokat. A fentiekben röviden felvázolt változások, új technológiák és gyakorlatok nem csupán a kvantitatív módszerekkel dolgozó kutatók munkáját, elméleti kereteit és módszertani megfontolásait érintik. Éppen így új terepek felfedezésére, vagy egyáltalán figyelembe vételére, és a hagyományos eszközök, technikák átdolgozására készített, készlet kvalitatív kutatásokat végző társadalomtudósokat, köztük kulturális antropológusokat.

A kulturális antropológia egyik alappillérenek, legfőbb módszertani elvének, az állomásozó terepmunkának első gyakorlója és kigondolója, Bronislaw Malinowski a diszciplína mai szabályainak megalkotója, mitikus őse, alapító atyja olyan keretet teremtett, ami klasszikussá vált Trobriand-szigeteki kutatása után száz évvel is nagy vonalban érvényes. Az általa megfogalmazott javaslatok, szempontok és a „jó terepmunka” első leírása, a huszadik század eleje óta segíti, befolyásolja, adott esetben hátráltathatja az antropológiai, etnográfiai kutatások tervezését. A hosszú (legalább fél, vagy inkább egy éves) otlét, mint a későbbi munkát, elemzést legitimáló egyik tényező, a „benszültöttek” közötti életmód gyakorlása, részvétel a közösség hétköznapi létezésben, „a való élet és a tipikus viselkedés apró részleteinek megfigyelése”¹² mindmind az ő öröksége.

12 Malinowski 2000:54

Sok esetben az általa felállított mérce, vagy talán pontosabban a sokféle külső körülmény által alakított terepmunkájának a tudományos közösség általi intézményesítése, máig követelmény a kulturális antropológia akadémiai szintű művelésében. Értelemszerűen ez nem azt jelenti, hogy pontosan ugyanazokkal a módszerekkel dolgozna egy terepmunkát végző kulturális antropológus, mint elődei egy évszázaddal ezelőtt, ám a résztvevő megfigyelés alapvető szabályai, az érvényes antropológiai munka kritériumai nem változtak meg gyökeresen. Különböző társadalomtudományi határterületek elméleti és módszerei hatottak az antropológia diszciplinájára, egyes filozófiai irányzatok megtermékenyítőleg érintették a tudományág gondolkodásmódját, problematizálták a kutató, a tudás az értelmezés és a terep fogalmait. Ám egy viszonylag mai, a huszadik század második felének elméleti és módszertani változásait figyelembe vevő 2005-ös tankönyv, Michael V. Angrosino *Doing Ethnographic and Observational Research* című kötetében az etnográfiai módszer rövid ismertetésekor a következő fő pontok olvashatók: terephez kötött (emberek által lakott élt, térben zajlik), perszonalizált (személyes jelenlét és találkozás, ezáltal résztvevővé válás), hosszútávú, induktív, holisztikus, dialogikus.

Ahhoz, hogy a digitális antropológia, digitális etnográfia bekerülhessen a diszciplína már elfogadott témái, módjai közé, a virtuális, online térben végzett résztvevő megfigyelésnek is hasonló módon legitimé kellett válnia, mint a fél évszázada szintén úttörőnek számító saját közösség-kutatások, vagy a városi csoportok antropológiai nézőpontú kutatása, melyek szintén szakítottak a klasszikusnak számító állomásozó terepmunka koncepciójával. Többek között ki kellett terjeszteni az Angrosino által is megfogalmazott alapvető kívánalmakat. Kiváló példa erre a személyes találkozás dilemmája, hiszen egyes online platformokon valóban személyek találkoznak ugyan, de egy közvetítő közegen keresztül.¹³

Azt, hogy a terepmunka szigorúan értelmezett módszerét sikerült elfogadtatni a szélesebb antropológus közösségben, és ezzel teret kapott a digitális antropológia aldiszciplinája, jól jelzi, hogy az *American Anthropological Association* szervezetén belül 2012-ben megalakult a *Digital Anthropology Interest Group*. Ugyanakkor a további legitimáció fontosságát, a kutatási irányok, elméleti megfontolások és alkalmazott módszerek megismertetését, presztízsének növelését fontosnak tartja ez a csoport

is. Ennek egyik általuk megjelölt eszköze, egy listászerű, ötletelő felsorolásban többek között éppen a tradicionális módszertanok bevonása, alkalmazása, a meglévő kutatásokkal való párhuzamba állítás, pontosabb etikai szabályok megalkotása.¹⁴

Ugyanakkor a legitimáció kézenfekvő módja olyan kutatások véghezvitele és prezentálása, ami egyszerre igazolja a klasszikus módszerek alapján dolgozó új módszertanok hasznát és rámutat a kutató új világok, virtuális terek elemzésének hasznára és létjogosultságára. Ezt a szerepet tölti be például Bonnie Nardi *My Life as a Night Elf Priest* című könyve, ami *World of Warcraft* kulturális antropológia vizsgálatát beszéli el. Ebben a szerző egyfél résztvevő megfigyelője az online szerepjáték egy karakterének bőrében a játék világának, így a hagyományos módszert alkalmazza egy új térben, míg kutatásának másik pillére a játékosokkal az USA-ban és Kínában készített interjúk.¹⁵ Ezzel a munkájával belülről képes láttatni a *World of Warcraft* világát, beszélgetései nyomán megdőlnek sztereotípiák (például, hogy az átlagos játékos a befelé forduló, kapcsolatokat nehezen teremtő fiatal férfi).¹⁶

A kulturális antropológia világán belül, tehát ismét megváltozhatott a terep éppen úgy, mint a huszadik század hatvanas éveiben, amikor az „egzotikus”, „vad” világok helyett saját társadalmi közösségeiben lelték meg a kutatni lehetséges és érdekes csoportokat. Az eszközök is értelemszerűen idomultak, idomulnak az új közegekhez, új létmódokhoz, ám a módszertani alapvetések, a vizsgálni vágyott emberi történetek és azok értelmezésére tett kísérletek maradni látszanak.

Felhasznált irodalom

- Arendt, Hannah 1991 *A forradalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
Chen, Min & Leung, Victor C. M. & Mao, Shiwen & Zhang Yin 2014 *Big Data. Related Technologies, Challenges and Future Prospects*. New York, Springer.
Diamandis, Peter & Kotler, Steven 2015 *Bold. How to Go Big, Create Wealth and Impact the World*. New York, Simon & Schuster.

14 <https://01anthropology.wordpress.com/2012/11/20/cyberworlds-digital-studies-openthread/>

15 Nardi 2010:7

16 Nardi 2010:18

13 Pink et al 2016:3

- Gluckman, Max 1950 The Kingdom of the Zulu of South Africa. In Evans-Pritchard, Edward Evans – Fortes, Meyer szerk. *African Political Systems*. London, Oxford University Press, 25-55.
- Hofer Tamás 1992 Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. *Politikatudományi Szemle* 1. évf. 1. szám
- Holczer Márton 2007 Innovációs verseny az információs társadalomban. In Pintér Róbert szerk. *Az információs társadalom: az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Budapest, Gondolat Kiadó, Új Mandátum Kiadó, 94-113.
- Kövér György 2011 *A tisztaeszlári dráma*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Mayer-Schönberger, Viktor & Cukier, Kenneth 2013 *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. London, John Murray.
- Nardi Bonnie 2010 *My Life as a Night Elf Priest*. USA, University of Michigan Press.
- Pink, Sarah & Horst, Heather & Postill, John & Hjorth, Larissa & Lewis, Tania & Tacchi Jo 2016 *Digital Ethnography. Principles and Practice*. London, Sage Publications.

Boga Bálint

APÁM, A BÍRÓ

[DOI 10.35402/kek.2020.1.3](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.3)

Családi előzmények

Apám atyai felmenői kántortanítók voltak Székelyföld különböző településein, így nagyapja (Bálint) többek között Csíkdelnén, édesapja (János) Csíkközvároson, majd felnőttkort megérő gyermekei születésének idején Gyergyószárhegyen. Apja testvérei közül Bálint a gyergyóalfalvi népiskola igazgatója lett (lányai, unokái mind tanítónők lettek), de Károly lett a legnevesebb, aki a dévai tanítóképző igazgatója volt 1895 és 1907 között. Az ő pedagógiai munkáit most is idézik. Ez a tanítói attitűd lehet, hogy genetikai eredetű volt, vagy csak a szülők példája volt útmutató. A távolabbi rokon Boga Alajos, kanonok, tanár is volt, tudósként pedig főleg az erdélyi katolikus oktatás történetével foglalkozott, apám unokatestvére, Boga Janka elemi iskolai tanár, igazgató (emellett író) volt Kecskeméten, unokaöccse, Boga Kálmán szülész-orvosként is az egyetemi oktatás megszállottja volt. Apám leszármazási szintjén következett be az egyéb értelmiségi hivatások felé orientálódás: egyik bátyja (János) tanítóképző után számszaki szakember lett, a másik (Kálmán) pedig a Műegyetemet végezte el Budapesten, kultúrmérnöki szakon, apám (Bálint) pedig jogász lett.

Nem lehet tudni, hogy mi irányította jogi pályára. Ő azt mondta nekem, a latin nyelv vonzotta és amikor elment az egyetemi jelentkezésre, két szak között vacillált: klasszika filológia és a jog, és mivel akkor éppen kisebb sor állt a jogi oldalon, oda ment jelentkezni és így lett jogász. Közvetlen családi orientálás nem valószínű, mivel apja az ő 5 éves korában meghalt, viszont az említett Károly nagybátyja lett a gyámja (férfi kellett legyen, hiába élt az édesanyja), tanulását – minden valószínűség szerint – ő irányította, a gimnázium első 5 évét Debrecenben végezte, a kegyesrendi Szent József intézetben, majd Szászvároson került (akkor járt oda Petru Groza, későbbi román miniszterelnök is), az ottani református főgimnáziumban (Kún-kollégium) érettségizett (1907. június 28). Érdekes, hogy az általa kedvelt latin nyelvből is csak jó érdemjegye volt, ugyancsak magyar, görög nyelvből, történelemből és filozófiából, jelest egyedül földrajzból kapott. Utána jelentkezett a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre, a megszerzett Származási ív szerint 1908-ban

kezdte tanulmányait és ezt megelőzően Bécsben az 57. Gyalogezrednél katonai szolgálatot teljesített. A statisztikák szerint ezekben az években 1400 körüli joghallgató volt feljegyezve ezen az egyetemen. Tanárai voltak: I. év: Óvári Kelemen, magyar alkotmány- és jogtörténet valamint jogfejlődés, Farkas Lajos, római jog, Kiss Mór, római család- és örökösödési jog, Kenyeres Balázs, törvényszéki orvostan, II. év: Kolozsvári Sándor, magyar magánjog, Nagy Ernő, magyar közjog, Navratil Ákos, nemzetgazdaságtan, László Bódog, nemzetközi jog mai érvényében, Márki Sándor, a XIX. század története 1815-től fogva, III. év: Kolozsvári Bálint, ausztriai magánjog, Lukáts Adolf, bűnvádi eljárás, magyar büntetőjog, Kosutány Ignác, egyházjog, egyházhatalomról, Balogh Arthur, politika, a közigazgatási politika főkérdései, Jancsó György, magyar polgári törvénykezési jog, Klupathy Antal, kereskedelmi és váltójog, Schlauf Győző, államszámviteltan, Böhm Károly, logika, IV. év: Boér Elek, magyar közigazgatási jog, magyar pénzügyi jog, Kenéz Béla statisztika, a gazdasági élet statisztikája, Meltzl Balamber, contractus litteris, a római jogt. constit. kora, Navratil Ákos, valutánk rendezése. Egy apám által használt tankönyv van a birtokomban: a kereskedelmi törvények (1875) 1911-es kiadása. Ekkor Déván lakott János bátyjánál, aki ott volt tanár. Csak a vizsgaidőszakban kellett az egyetemi előadásokra járnia (ezért mondták, hogy ők „mezei jogászok”), ekkor az 1904-ben épült kolozsvári Tanítók Házában lakott. Közben Déván egy közjegyzői irodán (dr. Farkas B.) mint gyakornok segédkezett.

Korai évek

1912-ben fejezte be egyetemi tanulmányait és jogi doktorrá avatták (Budapesti Közlöny 1912. 07. 07.). A jogászok kinevezését az Országgyűlés hagyta jóvá, így sikerült rátalálni, hogy az első években Nagyszebenben kapott bírói beosztást (a törvényszéken joggyakornok), majd csíkszeredai (1913), dévai (1914) joggyakornok (Igazságügyi Közlemények), de karpaszományos katonaként hónapokat töltött Bécsben is (ez még az Osztrák-Magyar Monarchia ideje volt). Erről ő is beszélt és igazolja az erre utaló kitüntetései 1912-13 jelzéssel.

1914 őszén kitört az I. világháború, rögtön bevonultatták és a galíciai frontra irányították. Az itt végrehajtott két bátor helytállásáért (Lukov, illetve Kopiec mellett) 1916-ban III. fokozatú Verdienst kitüntetést kapott. Itt meg is sérült, átlótték az egyik lábszárizmát. Később az Isonzó mellé vezényelték. Mondhatni „szerencsére” megbetegedett és hátszági kórházba helyezték el, de aztán megint a keleti frontra került. Egészeben a háború 4 évét a fronton töltötte, akkor is igaz ez, ha ennek egy részében, két időszakban kórházban kezelték.

1918-ban még a frontról jött Marosvásárhelyre letenni a bírói-ügyvédi szakvizsgát (május 27, egyik vizsgáztató: Csipkés Árpád). A háború vége után 1918 és 1920 között még két helyen (Déván közjegyzőnél, Csíkszeredán) dolgozott Erdélyben jogászként, azután a román uralom, 1921-ben a trianoni diktátummal megfejezve, számára lehetetlenné tette, hogy magyar bíróként Erdélyben maradjon, meg hát nem akarta aláírni a román állampolgárságot, így Magyarországra távozott. Bátyjai maradtak, Jánost azonban inzultálták a román hatóságok (huzonöt botütésre ítélték, óh, középkori mentalitás!, valószínűleg azért, mert megpróbálta menteni a részben kifizetett állami földeket a magyar gazdák számára), ezért aztán ő is kijött és gazdálkodni kezdett. Kálmán végleg ott maradt, az ő mérnöki tudását felhasználták román templomok felújításánál (pl. Bikfalva).

Magyarországi sikeres évek

Apám Magyarországon először a Pestvidéki Törvényszéken kapott állást (1920), majd 1922-ben – valószínűleg pályázat útján elnyerve – az esztergomi járásbíróvá királyi járásbíróként nevezték ki. Az itt töltött évek alatt eljutott a nyugalom, biztonság és emberi, szakmai magabiztosság állapotába. Ekkor 34 éves volt. A trianoni traumából kivergődő ország magára találásával párhuzamosan ő is megtalálta fokozatosan emberi-szakmai életútját. Bekerült a város polgári köreibé és tudása és egyénisége vonzó tulajdonságai következtében befogadott és elismert személy lett. Ezt igazolja egy jelentős megbízatása. Az I. világháború után ismét életre keltették az ún. patronázs intézményét, amelynek feladata az volt, hogy a helyi civil társadalom összefogása formájában segítse az iskolákat a gyermekek erkölcsi nevelésében és eltávolításuk megátalálásában. Esztergomban 1924 május 10-én a városházán alakult meg a helyi szervezet dr. Rottenbiller Fülöp állam-

titkár – a mozgalom felújításának kezdeményezője – jelenlétében. Dr. Walter Gyula c. püspök, akit elnöknek választottak, kulturális és történelmi összefüggésekbe ágyazott beszéde után megválasztották a további tisztségviselőket. Alelnök dr. Antóny Béla polgármester (plusz egy másik személy), ügyvezető igazgató apám lett. Helyi elismertségét két további újsághír is alátámasztja: a Fiúnevelő-intézet új igazgatójának beiktatásakor a felsorolt helyi tisztségviselők között a 3. helyen nevezik meg (1926. február 18.), a város helyettes választási biztosának nevezik ki (1922. 05. 16 és 1926. november 28). Ő maga említette, hogy Babits Mihály ottani házába is meg volt híva egy összejövetelre. Ennek az időszaknak helyi újságcikkeiből megtudható az is, hogy súlyos ügyekben vizsgálóbírónak volt többször kijelölve. Gyilkosságok, halálos balesetek kivizsgálásában vett részt, a bizottság tagjaként kiszállt a tett színhelyére és részt vett a törvényszéki boncoláson is. Őt – ahogy a későbbiekből és saját szavaiból kiderül – elsősorban a családjog érdekelte, de valószínűleg mint fiatal bírót kapta meg ezt a nehéz feladatot. A következő eseteknél volt vizsgálóbíró:

1923. V. 27. a tokodi bányában Robotka Apollónia halálos balesete,

1927. IV. 24. Enyedi István erdőlegény meggyilkolása, a barátküti erdőben találták meg holttestét; ez emlékeztető büntény volt, pár évvel ezelőtt is megemlékeztek róla (Hídlap, 2011. IV. 30.),

1928. I.1. Tokodaltáró, Szabó Sándort leszúrják, hashártyagyulladás alakul ki, ennek következtében másnap meghal, boncolják,

1928. IV. 15. Kesztlőc, Simonek Pál házépítésnél lezuhan, nyakcsigolyatörés, halál,

1928. IV. 18. Kis Andrásné (Sissay u. 7.) piaci árúst lakásán gyilkolják meg, helyszínen az eszközök: mozsártörő, súly; sérülés: halántékon 4 ütés helye + bordatörés.

(*Esztergom* c. újság közlései).

Egy bírósági ítéletének leírása is megtalálható az akkori sajtóban: Sovány Ignácné piaci árúst, aki a közszükségleti cikknek nyilvánított II. rendű almát a megállapított 10-15 koronát meghaladó 40 korona áron árulta, egy heti fogházra, mint főbüntetésre és 2000 korona pénzbüntetésre, mint mellékbüntetésre ítélte, ha az utóbbit nem fizeti ki, az 10 nap fogházra átváltható (*Esztergom és Vidéke*, 1922. október 15).

Munkáját minden valószínűség szerint nagy hozzáértéssel és lelkiismeretesen végezte és erre –

anyám emlékei szerint – felfigyelt a Kúria elnöke és a Kúriára hívta dolgozni. Juhász Andor volt a Kúria elnöke, az egyik legnevesebb az elnökök között. Fő gondolatai, amelyekért harcolt, ezek voltak: a bírói függetlenség megvédése, a „szakadatlan jogszabálygyártás” mérséklése (*plurimae leges, pessima respublica*), a bírói pálya ívének megalkotása, a bíró emberségének megőrzése. Apám 1929-ben elfoglalta a kúriai jegyzői állást. Esztergomban fájtlalták, hogy elhagyja ottani posztját. Nagy búcsú-bankettet tartottak, amelyről így emlékezik meg a korabeli újság:

Búcsúbankett. Az esztergomi bírói és ügyvédi kar jól sikerült bankett keretében ünnepelte dr. Boga Bálint kir. járásbíró, kúriai tanácsjegyzővé való kineveztetése alkalmából. A vacsorán a bírói és ügyvédi kar teljes számban vett részt. Elsőnek dr. Rudolf Béla kir. járásbírosági elnök intézett beszédet az ünnepelthez a bírói kar nevében, egyidejűleg üdvözölte a szintén jelenlévő dr. Schwarcz Gyulát, az újonnan kinevezett kir. járásbíró. Az ügyvédi kar nevében dr. Gróh József beszélt közismert ékesszólásával és dr. Boga Bálintban a megértő és nagy tudású bírót méltatta, akinek ezen kineveztetése újabb alkalmat fog nyújtani kiváló képességeinek érvényesítésére. Még többen szóltak az ünnepelthez az ügyvédi kar tagjai közül, hol tréfás, hol komoly, de mindig meleg hangú és az ünnepelt eltávozását őszintén fájjaló beszédek formájában és az ünnepelők az ünnepelttel éjfél után 3 óráig maradtak együtt a Fürdő Szálloda bérlőjének jó borai mellett.

1929 és 1934 között kúriai tanácsjegyzőként, majd 1939-ig a Budapesti Polgári Törvényszék Felbbezési Tanácsában dolgozott mint tanácsbíró. Erről az időszakról két, folyóiratban megjelent dolgozatán kívül adatot, dokumentumot alig sikerült szerezni. 1931-ben a Kúria IV. tanácsának elnökeként említi a Budapesti Hírlap és a 8 órai újság, bár anyám feljegyzései szerint ennek Thébusz Aladár volt az elnöke, apám csak a tanács tagja. Apámat 1936-ban egy ügyben csődbiztosnak nevezték ki, majd 1937-ben másnak adták át az ügyet. Mint legényember gyakran utazott belföldi (Dunakanyar, Balaton), erdélyi, svájci és olaszországi (Velence) helyekre, sőt aktív sportolással is foglalkozott: súlyt lökött. Családi vonatkozások említhetők ezekből az évekből. Kálmán bátyjával Déván laktak, őket gyakran meglátogatta, itt ismerte meg későbbi feleségét, anyámat (Andersen Stefánia, Alice-nak becézték, akinek özvegy édesanyja adott ki szobát számára

már a háború utáni években), 1934-ben Budapesten volt az esküvőjük, az egy évvel korábban elkészült városmajori templomban (Árkay Aladár és Bertalan) esküdtek. Az emlékek alapján úgy tűnik, hogy 1938-ig kettesben nagyon boldog éveket éltek meg, többfelé utaztak, üdültek, ekkor már együtt (Erdély, Adria), hétvégeken kirándultak Buda környékén (Budakeszi, Pesthidegkút, Máriaremete). Apám nagy figyelemmel kísérte az 1936-os berlini olimpiát. 1938-ban megszülettem első gyermeküként. Ebben az évben Budapesten tartották az Eucharisztikus Kongresszust, amely az egész országot izgalomban tartotta. Szüleim az egyik főeseményt, amely a Parlament előtti téren zajlott, az akkori Kúria épületének tetején kialakított balkonnál nézték végig.

Budapesten bérelt lakásokban éltek (Királyhágó, Fery Oszkár, Bánffy utca). Ezek helyének megválasztásában – minden valószínűség szerint – szerepe volt a jogász lakónegyed közelségének: 1910-ben a főváros a Kis-Svábhegy egyik Déli pályaudvar közelébe eső területét felajánlotta a Bírák és Ügyészek Egyesületének családi házak építésére. Árkay Aladárt, a kor neves építészt bízták meg a terület kialakításával és a legtöbb, most akár palotának tartható épületet ő tervezte, a főváros szép szecessziós negyede alakult ki. Az itteni utcákat híres jogászokról nevezték el (Ráth György, Tóth Lőrinc, Karap Sándor vagy Ferenc, Csemegi Károly, Székács Ferenc) és van Bíró és Ügyész utca is.

A két család jogi dolgozat olyan témákkal foglalkozott, amelyek ma túlhaladottnak, anakronisztikusnak látszanak, akkor azonban a mindennapi bírói gyakorlatban felmerült kérdésekhez tartoztak:

1. Jogfejlődés a természetes (házasságon kívül született) gyermek jogi helyzetében. *Magyar Jogi Szemle* 1928, 110-114 oldal. Apám neve mellett a kir. járásbíró és a kir. kúriai tanácsjegyző beosztás egyaránt szerepel, ekkor volt a váltás időszakában. A természetes gyermek joghelyzetét az alapvető emberi jog, a jogegyenlőség, a társadalom fejlődése oldaláról közelíti meg, amely csak akkortájt éri el ezt a törvénykezésben. A cikket ezen szavakkal indítja: „A jogintézmények a mindenkorai társadalom eszmei és anyagi fejlődésének törvényszerűsége alatt állanak; vagyis a bennük rejlő jogszabályok a társadalom megnyilvánulásának vetületeiként jelentkeznek. (...) a fejlődés magasabb fokán a jogszabályozás a kor erkölcsi és emberségesebb felfogásának szintjét fejezi ki”. Ezután áttekinti az ősi törvényt (Werbőczy

Hármaskönyve) meghatározásainak meghaladását 3 lépcsőben: 1. az atyaság meghatározásánál az anya perjogi cselekvőképességének jelentőségében bekövetkezett változások, 2. a tartásdíjnál a kötelezettség kiterjesztése, 3. a természetes gyerek öröklési joga. A dolgozat zárásánál kijelenti, hogy a bírói jogszolgáltatás a „természetes gyermek érdek- és jogviszonyát istápoló caritativ munkát végez s ez által az igazság ama örök érvényű principiumát, hogy 'a jognak az élethez kell alkalmazkodnia' valósítja meg. Ius est ars aequi et boni”. Az utolsó mondat a római jog egyik legnagyobb alakjának, Iuventius Celsusnak (Kr. u. 67-130) meghatározása: a jog az egyenlőnek és a jónak művészete. Gondolom, apám Celsus másik tételét is jól ismerte, mert ismertetéseiben kifejeződött: „Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim et potestatem” (Tudni a törvényeket nem azt jelenti, hogy megtartjuk szavait, hanem az erejét és hatékonyságát).

2. A magánjogi csábításnak kártérítési kötelmet alapító joghatása. *Magyar Jogi Szemle* 1931, 141-150 oldal. Itt már csak apám kúriai beosztása szerepel. A cikk az „erkölcsi érdeksérelem” egy speciális fajtájával foglalkozik, amelyet a szerző a következőképpen fogalmaz meg: „Általános érvényű az a jogszabály, amely szerint, ha a férfi egy tapasztalatlan és tisztességes leányt házassági ígérettel vesz rá arra, hogy vele nemileg közösüljön, akkor a férfinak ez a cselekménye a magánjogi értelemben vett csábítás fogalma alá esik és mint a nő erkölcsi épsége ellen elkövetett jogellenes és szándékos cselekedet kártérítésre kötelez akkor is, ha egyébként büntetendő cselekmény jelensége nem is forog fenn”, azaz erőszak alkalmazása. A dolgozat bevezetőjében külföldi törvénykönyvekben tekinti át a kérdéskör jogi aspektusát (porosz, francia, svájci, német birodalmi). A lényegi részben esetekkel alátámasztva elemzi a törvény konkrét elemeinek fennforgását, az ígéret és az első közösülés időbeli viszonyát, a tapasztalatlanság és tisztesség vélelmét, amely tényezők tisztázása szükséges a kártérítés megállapításához.

Néhány hónappal ezelőtt beküldtem a cikkeket az ELTE Jogtudományi Kar jogtörténeti tanszékére és esetleges véleményt kértem, illetve érdeklődő kutatótól szakszerű feldolgozásra felajánlottam. A következő választ kaptam:

- Végig olvasva édesapjának, dr. Boga Bálint királyi kúriai tanácsjegyző bírónak két megadott tanulmányát megállapítható, hogy az arra a korra jellemző elméletben

és gyakorlatban is felkészült szerző tanulmányait olvashatjuk. A II. világháború előtti időszakban mindennapos gyakorlatnak számított, hogy a bírák a jogi folyóiratokban a legfontosabb elvi kérdéseket megvitatták, álláspontjukat közzétették. Különösen látható a magánjogi csábításról szóló cikkből az, hogy a szerző nemcsak a magyar, hanem az európai joggyakorlatnak is kiváló jogismerője. Akkoriban a kúriai bírák közül a legkiválóbbak folyamatosan figyelemmel kísérték a német, francia és a svájci, illetőleg osztrák jogtudományt és joggyakorlatot. A korabeli folyóiratokban közölt tanulmányok széles körben tették ismertté az egyes ítélkezési gyakorlatot meghatározó kérdéseket. Sok esetben rendkívül színvonalas vitákat is kiváltva. Boga Bálint tanulmányai ma is figyelemre méltóak, különösen a korszak kutatói számára.

Dr. Horváth Attila

Apám szakmai működése a 30-as években teljesedett ki, családjogi perekkel foglalkozott; ahogy emlegette a fő kérdéskör, amellyel foglalkozott, a nő- és gyermektartási ügyek voltak. Egyes ügyeket éles gondolkodású anyámmal is megvitattott. Alapvető jogász mentalitásához tartozott az az attitűd és meggyőződés, hogy a bíró a törvények alkalmazásánál emberi judíciumára legalább annyira kell építsen, mint a törvény szavaira. Ez volt talán, amire felfigyelt a Kúria elnöke, aki hasonló gondolkodású volt és ezt fejezte ki apám egyik dolgozatában is: „bírói cognitio” megnevezéssel. Büszke volt hivatására, a bírói függetlenséget a társadalom egyik bázisának gondolta és azt tartotta, hogy aki bíró, etikailag kikezdehetetlen kell legyen és meg is kívánta az ennek járó tiszteletet. Egyszer a vonaton kétségbe vonta a kalauz jegyének érvényességét, ő felháborodva jelentette ki: – De kérem, én törvényszéki tanácselnök vagyok! Akkor valójában ez a tény a szavahihetőséget megkérdőjelezhetetlenné tette. Szakmai fejlődésében ő is eljutott oda, ahová a szakmában elmélyülő, de egyúttal annak lehetőségeit tágítani akaró ember gyakran eljut, hogy egy terület vezetője kell legyen ahhoz, hogy szabadabban megvalósíthassa elképzeléseit. 1937-ben megpályázta a megürült szentendrei járásbírói posztját. Ezt – úgy tűnt, kapcsolati alapon (nepotizmus) – más kapta meg: bár a Tábla és a Törvényszék első

helyen jelölte, a Lázár nevű miniszter egy ügyvédet nevezett ki. Viszont megígérték, hogy a következő járásbíróági elnöki állást ő fogja megkapni – pályázat nélkül. Így is történt, 1939-ben kinevezték saját választása alapján a karcagi járásbíróság elnökének. Egész családnak oda költözött. Ekkor már járt neki a nagyságos megszólítás.

Egy évre rá viszont a történelem kereke úgy fordult, hogy újabb változást kezdeményezett apám. 1940 őszén a 2. bécsi döntés értelmében visszakaptuk Észak-Erdélyt és apám vissza akart kerülni ősei földjére, megpályázta a marosvásárhelyi törvényszék helyettes elnöki posztját és megkapta (nem tudom, hogy talán az elnöki posztot pályázta és ezt kapta, vagy eredetileg is a helyettesi állást nézte ki). Anyám inkább Kolozsvárt szerette volna, de apám ezt jelölte meg. Tehát 1940 őszén családnak Marosvásárhelyre költözött. Viszonylag békés időket éltünk meg a világban zajló háborús események ellenére. Apámnak bizonyára komoly feladatai voltak, amelyekről részleteket nem tudok. Jogászkollégái közül különösen jó viszonyban volt az örmény származásúakkal (Ávéd, Issekutz, Kabdebó családnevűek). 1941-ben megszületett az öcsém. Közben fokozódott az ország erős, németek által diktált jobbra tolódása. Apámnak is kellett igazolnia két generációt figyelembe véve a keresztény származást, mint tartalékos tisztnek már 1941-ben. Összegyűjtötte a falusi plébániákról a keresztelési igazolásokat és bár ekkor már hivatalos igazolása volt, 1942. augusztus 2-án is el kellett küldje a hivatalosan kiküldött „Származási táblázat” kitöltött példányát. Félve a bombázásoktól, ideiglenesen Marosvásárhelyhez közeli faluba költöztünk (Udvarfalvára, 1944. június 21-én), apám innen járt be a városba dolgozni. 1944. augusztus 23-án a románok átálltak Hitlertől Sztálinhoz és egy pillanat alatt a közelünkben volt a front. Augusztus 30-án elhagytuk Marosvásárhelyt, elmenekültünk.

Menekülés, háború utáni évek

Az 1944 augusztustól 1945 novemberig terjedő hónapokban apám nem végzett bírói tevékenységet. Rokontól rokonig menekültünk, Hatvan, Kápolnásnyék/Baracska, Rum, Sopronkövesd voltak az állomások, a front jött utánunk. 1944. szeptember 19-én az Igazságügyi minisztérium miniszteri osztályfőnöke, az elnöki osztály vezetője igazolja apám menekülés közbeni jelentkezését, szeptember 21-én

már a baracscai (Kápolnásnyék melletti község, itt levő tanyán, keresztapám tanyája közelében lakott a család) előjáráságon keresztül jelentkezik, itteni lakásból november 15-én jelentkezett ki. Rumon 1945. január 31-én kapott „hadművelési menekült igazolványt”. Közben mint kényszerből menekültnek folyósították a fizetését, tartotta a kapcsolatot a minisztériummal. 1945. február 23-án a Belügyminisztérium XI. ügyosztályához ideiglenes szolgáltatételre osztják be, ez virtuális, mert ekkor Sopronkövesden van, ide is kapja a hivatalos levelet. Végül az országot is elhagytuk (Nagyépentelek napján), nem akartuk bevárni az oroszokat. Anyám bátyja (Avar László) volt megbízva az elkobzott zsidó vagyont szállító ún. Aranyvonat operatív irányításával, erre a vonatra kerültünk fel több más családdal együtt és menekültünk Ausztria (akkor a Reich része) távoli részébe, ahol ért minket a háború befejezésének híre és amely terület az amerikai zónához került. Félévet voltunk Ausztria területén, nagyjából vagonban, nehéz körülmények közt, majd két helyen lágerben (Radlager és Hellbron, Salzburg). Avar László a menekülés ideje alatt megvédte a vonaton szállított értékeket a közben Ausztriába menekült nyilas vezetők és SS-különítmények erőszakos kisajátítási próbálkozásaitól és a győztes amerikai csapatoknak adta át jogszerű körülmények között. Olykor az éhezés is elért minket, apám bírói tartását feladva családja létét biztosítandó elment krumplit lopni az osztrák parasztok földjére, egyszer majdnem megverték. 1945. június 9-én a werfeni amerikai fennhatóság alatt működő Hungarian Commission regisztrálta (dr. Szentkirályi), a lágerben a család minden tagja Allied Expeditionary Force D. P. Index Card-ot kapott (így lettünk „dípi”). Apám a háború végén a vonat tartalmának sorsával kapcsolatos kihallgatáson vett részt, mint a vonaton levő jogász (a dokumentum másolatát a Levéltárból kaptam meg, április 16-án, 28-án, május 2-án volt jegyzőkönyv-felvétel).

1945 októberében szüleim úgy döntöttek, hogy bármilyen hatalom is fog uralkodni Magyarországon, nekik itt kell élniük. Marhavagonban hoztak haza (október 4-én indultunk, a család 13-án érkezett), apámat, mint a többi férfit Komáromban leszedték a vonatról, hogy esetleges, háború alatti bűnökről tájékozódjanak (ő október 15-én érkezett meg). Apámnak abból a szempontból könnyű dolga volt, hogy tudta igazolni, hogy a nyilas korszakban egy napot sem dolgozott. Később simán igazolták annak következtében, hogy a nagybátyám által írá-

nyított Aranyvonaton volt, amelyet megóvtak a háború végéig, ez mindenképpen pozitív tettnek számított. Erről igazolást kapott a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztoságáról (1945. dec. 21.) és a Budafok megyei város külön igazoló bizottsága 1946. március 21-én igazolta.

Nagybátyám segítségével itthon a Közellátási és a Földművelési Minisztériumban kapott állást, majd jelentkezése után az Igazságügyi Miniszter osztályfőnöke a budapesti központi járásbírószághoz osztotta be ideiglenes szolgálatra (1946. január 23.) és állását február 4-én el is foglalta (Igazságügyi Közlönyben 1947-ben jelent meg). Itt előadó bíró hármas tanácsban, sőt – úgy tudom – tanácsvezető is lett ismét családjogi ügyekben. Közben folytatta a minisztériumi munkát is minimális díjazás mellett. 1951-ben – 63 éves és fiatalos, jó állapotú ember volt – felkérték, hogy – mint régi bíró – kérje nyugdíjazását. Más lehetőség nem lévén, kérte és dicsérettel nyugdíjazták. Rá egy évre teljesen megvonták a nyugdíját, egyik hónapról a másikra. Hipokrita módon egy Horthy-időből származó rendeletre hivatkoztak, az államháztartás állapotát említve. Pedig bizonyára az volt az ok, hogy horthysta (akkor élt és dolgozott), nyugatos (elmenekült a „felszabadítók” elől) és bíró (egy bíró elítélte Rákosit a 30-as években) volt. A kitelepítést viszont megúsztuk, bár féltünk tőle, úgy látszik, kis egyszobás lakásunkra senkinek nem fájt a foga. Összecsomagolva töltöttük ezeket a hónapokat, mert a kitelepítési értesítés mindig este érkezett és a következő hajnalig össze kellett szedelődzködni. Ezidőtájt tiltották meg – a munkásosztály hatalmát és az egyenlőséget hangsúlyozva – a doktori cím használatát. Szüleim az iskolai értesítőben dr. nélkül írták alá nevüket, apám egy alkalommal elvétette és dr.-rel írta alá. Addig nem dolgozó anyám (felújítva lánykori gyors- és gépírói tudását) munkát vállalt, és mivel Pesten nem sikerült, az akkor épülő Sztálinvárosba ment dolgozni. Apám is összeszedte magát és protekcióval (unokahúga, Boga Antónia segítette be ide) egy orvosi szakrendelőben (Trefort utca) liftes és ruhatáros munkakörben elhelyezkedett. A Rákosi-éra meggyalázta a tisztességben töltött és igazságot, jogot a társadalom felé közvetítő életet!

Apám, hogy fenntartsuk magunkat és hogy én tanulni tudjak (öcsém a háború után meghalt), háborgó, de végül megnyugodó lélekkel vállalta ezt a rá osztott sorsot. 1956 megrázta, de kezdetől tudta, hogy a Szovjetunió nem fogja engedni

hazánk kiszabadulását szorító béklyó-karjai közül. Még próbált a szakszervezet által nyújtott nyaralási lehetőségéből is kihasználni valamit (Balaton, Zebegény), pár év múlva nyugdíjából is visszakapott valamennyit. Anyám közben felkerült Budapestre, a Képzőművészeti Alapnál kapott titkárnői állást.

Apámat 1960 elején séta közben egy kisebb stroke érte, utána fokozatosan romlott állapota, ágynak esett, anyám egy ideig otthon maradt mellette, de a bedolgozói munkadíjából nem tudtunk megélni, így aztán – hogy anyám dolgozni tudjon – az egyetem idegklinikájára került, ahol 1960 karácsony harmadnapján elhunyt.

Életét a történelem megsabdalta, szakmai élete elején háborúban, fronton kellett töltenie éveket, utána elvették hazája földjét, azután egy 15-20 éves prosperitást követően menekülni kényszerült, majd elküldték még jó állapotban nyugdíjba, majd megfosztották a megérdemelt elismertségtől és megélhetési lehetőségtől. A 20. század rajta hagyta perzselő keze nyomát, csendben – sok kortársával együtt – megharcolt a túlélésért.

Mit élhetett meg a lelkében?! Igazán nem tudom, nem beszélt erről, bár tudható valamennyire, ha végig kísérvük gondolatban az ő sorsát. Anyám biztos tudta, ha szavakban nem is panaszkodott neki. Inkább hallgatott, csak az idő múlásával lett eleinte ingerültebb és később talán kikapcsolta magát a végiggondolás áramából, mert nyugodtabb lett az arca, bár az élet törmelékei ott maradtak rajta.

GLOBALIS GONDOLKODÁS ÉS FELELŐSSÉGVÁLLALÁS VS ÚJ NACIONALIZMUS A MAGYAR FIATALOK ÉS A GLOBALIS KOMPETENCIÁK¹

[DOI 10.35402/kek.2020.1.4](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.4)

Absztrakt

Az elmúlt néhány év hazai és globális eseményeire tekintve (a 2015-ben kezdődő menekülthullám, terrortámadások, klímakatasztrófa, a szélsőjobboldali és radikális formációk megerősödése és előre törése, *fake news*, hírhamisítás és manipuláció, stb.) egyre fontosabb kérdéssé válik az önálló véleményalkotás képessége, a tényekre, tudásra, megalapozott ismeretekre alapozott állásfoglalás, a mindent elárasztó információdömpingben való eligazodás, a szelektálás rutinjának kialakítása. Hogyan gondolkodunk magunkról és másokról, a „másról”, az „idegenről”? Milyen válaszokat adunk az egyre sürgetőbb problémákra? Különösen fontos az, hogy a fiatalok hogyan gondolkodnak ezekről a társadalmi, közéleti kérdésekről, hogyan látják magukat, az országot és a világot, amiben élnek, a jelent és főként a jövőt, melynek alakító lesznek? Az OECD érdeklődését is felkeltették ezek a kérdések, s ennek eredményeként 2018-ban új elemmel bővült a 2000 óta háromévenként megrendezett PISA-mérés.

Kulcsszavak: OECD, PISA, fiatalok, globális kompetenciák, új nacionalizmus

Abstract

In the context of national and global events of the last few years (the 2015 wave of refugees, terrorist attacks, climate change, strengthening of far-right and radical parties, fake news and manipulation, etc.), the ability of making an independent opinion, making resolutions based on facts and knowledge, being able to see through the flooding information dumping, and creating the routine of selection are becoming extremely important issues. How do we think about ourselves and others, about “the Other” and “the Stranger”? More important-

1 A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

ly, how do young people think about these social and public issues, how do they see themselves, the country and the world where they live, the present and the future that they will be shaping? These issues also aroused the interest of the OECD; and as a result, in 2018, a new element was added to the PISA survey, which has been organised every 3 years since 2000.

Keywords: OECD, PISA, youngsters, global competences, new nationalism

Kutatási kérdések

A fejlett államokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD)² egyedülálló fórumot és tudásközpontot kínál az adatok és elemzések, a tapasztalatok cseréjére, a bevált gyakorlatok megosztására. A szervezet tevékenységében kiemelt terület az oktatás, amely alapvetően két dologgal függ össze: az OECD fundamentális szerepet tulajdonít a gazdasági növekedésben az emberi erőforrásoknak és a humán képességeknek, továbbá az oktatásra úgy tekint, mint a gazdasági prosperitás és a társadalmi szolidaritás növelésének hatékony eszközére (Halász – Kovács 2002).

A szervezet által 2000 óta háromévenként végzett nagymintás adatfelvételek rendkívül nagy hatást gyakoroltak a fejlett világ oktatási rendszerének fejlődésére. A tanulói teljesítmény mérését három tudásterületen végzik: szövegértés, matematika és természettudomány. A vizsgálat célja annak felmérése, hogy a közoktatás kereteit hamarosan elhagyó 15 éves tanulók milyen mértékben rendelkeznek azokkal az alapvető ismeretekkel, készségekkel, amelyek a mindennapi életben való boldoguláshoz, a továbbtanuláshoz vagy a munkába álláshoz szükségesek. A legutóbbi, 2018-as mérés³ egy újabb

2 1961 óta működő kormányközi szervezet, mely lehetővé teszi a tagországok számára, hogy megosszák egymás között szakpolitikai problémáikat, betekintthessenek egymás szakpolitikai gyakorlatába, valamint kölcsönösen értékelhessék egymást. Magyarország 1996 óta tagország. Forrás: <http://www.oecd.org/about/> (letöltés: 2019.06.20.)

3 2018. március 26 – április 27. között elvégzett mérésben összesen 81 OECD-tag és partnerország vett részt.

elemmel bővült, a 15 éves tanulók globális kompetenciáit⁴ is méri, vagyis olyan attitűdöket, tudáselemeket és értékeket, melyek alapján képet kaphatunk a diákok ún. globális ismereteiről. Többek között arról, hogy képesek-e a diákok lokális, globális és interkulturális kérdések értő vizsgálatára, figyelembe tudják-e venni a más kultúrához tartozó emberek nézőpontját, megértetik-e magukat és képesek-e együtt dolgozni más országból, kultúrából vagy vallási környezetből érkező emberrel. Fontos-e számukra az emberi méltóság és a sokféleség tisztelete, tudják-e felelősséggel kezelni a különböző médiaplatformokat, hogyan igazodnak el a „fake news” és a véleménybuborékok világában, meg tudják-e különböztetni a valódi híreket az álhírektől; tisztában vannak-e a globális felmelegedés vagy az idegengyűlölet veszélyeivel, ill. képesek-e felelősséget vállalni és tenni a fenntartható fejlődésért, egy élhető, igazságosabb jövőért. A keretrendszer kidolgozásában részt vett a Project Zero⁵ intézet, mely a Harvard Egyetem Pedagógiai Karának oktatási innovációval foglalkozó szervezete.

Az OECD álláspontja szerint fel kell készíteni az ifjúságot egy befogadó és fenntartható világra, ahol egyre fontosabbá válik az, hogy különféle kultúrájú, vallású emberek képesek legyenek hatékonyan együtt dolgozni és megtanuljanak bízni egymásban a különbségek ellenére is. Magyarországon a kognitív kérdőívet nem töltötték ki a vizsgálatban részt vevő tanulókkal, csak a hírfogyasztási szokásokat és a kulturális attitűdöt mérő kísérő kérdőívet.⁶

Véleményünk szerint a globális felelősségvállalásra nevelés rendkívül fontos a közoktatás különböző fokozatain. Az iskolák döntő szerepet játszhatnak abban, hogy segítsék a globális kompetenciák fejlesztését: megtanítsák a fiatalokat arra, hogyan fejlesszék a tényeken alapuló kritikai világszemlélet képességét, népszerűsítsék a sokszínűséget, az empátiás megértés értékét, megismerkedjenek különböző kultúrákkal,

hagyományokkal, nézőpontokkal. A fiatalok egy globalizált világ polgáráként nőnek fel, nap mint nap szembesülnek a XXI. század kihívásaival, többek között a környezetvédelem, a klímaváltozás, a migráció, a regionális konfliktusok, az egyre fokozódó vallási ellentétek, a társadalmi és globális egyenlőtlenségek képében. Kulcsfontosságú a fiatalok tájékozottsága ezekben a kérdésekben, az érdeklődés, a kíváncsiság felkeltése, hogy rugalmasan tudjanak alkalmazkodni a folyton változó körülményekhez és aktívan tudjanak részt venni a közügyekben, a jövő alakításában.

Különösen fontos lenne ez most Magyarországon, ahol a globális gondolkodással és felelősségvállalással ellentétes tendenciák hódítottak teret az elmúlt években: az együttműködéssel szemben a nemzetállami elzárkózás, a kormányzati politikai propaganda által bátorított új nacionalizmus, mely a nemzeti büszkeségre építve formálja a nemzeti identitást, annak régi, rosszlemlékű értelmezéseit ismét behozva a fősodorba.

Továbbá véleményünk szerint nemcsak a 15 éves tanulók globális ismereteit kellene vizsgálnunk és elemeznünk, hanem a fiatalság egészét. Tanulmányunkban erre teszünk kísérletet, a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás adatait felhasználva próbálunk képet alkotni arról, hogyan viszonyulnak a 15-29 évesek a XXI. század globalizált világgazdaságának és társadalmának problémáihoz. Az, hogy az egyén hogyan gondolkodik a multikulturális társadalom vagy a globalizáció kérdéseiről, a politikai meggyőződése által meghatározott. De tartozzon is bármely politikai oldalhoz, kövessen bármilyen ideológiát, tagadhatatlan, hogy ezek a témakörök váltak világunk központi kérdéseivé. A globális kompetencia arról is szól, hogy a fiatalok mennyire érzik át azt, hogy a világ körülöttük drasztikusan megváltozott.

Elméleti kiindulópontok

A globalizációt a társadalomtudományban jellemzően úgy értelmezzük, mint technikai fejlődés által kiváltott, rendkívül komplex egységességi folyamatot, melynek elsősorban a gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásait vizsgáljuk. Különös figyelmet fordítunk a homogenizálódás jelenségére, mely a kulturális és pénzügyi globalizáció következménye és egy egységes fogyasztói kultúra kialakulásával jár együtt. A globalizáció kritikusi ezt a folyamatot támadják leginkább, rámutatva arra, hogy ezek a folyamatok az országok, népek saját identitásának eltűnésével, elvesztésével járnak együtt (T. Kiss Ta-

4 Forrás: <http://www.oecd.org/pisa/pisa-2018-global-competence.htm> (letöltés: 2019. 02.28.)

5 A Zero Project kutatói által gondozott projekt az emberi kognitív potenciál természetének és fejlődésének megértésén alapult, az intelligenciától, az etikától, a kreativitástól és a gondolkodástól kezdve. Forrás: <https://www.gse.harvard.edu/news/17/12/pisa-2018-test-include-global-competency-assessment> (letöltés: 2019.06.22.)

6 A résztvevő országok csaknem felében nem töltötték ki a globális kompetencia tesztet. Forrás: <https://www.bbc.com/news/business-42781376> (letöltés: 2019.06.22.)

más 2008). A globalizációs tendenciákkal szorosan összekapcsolódik a multikulturális társadalom jelensége. A különböző kultúrák, nyelvek, szokások, tradíciók és vallások és életformák egymás mellett élése, keveredése tulajdonképpen már évszázadokkal ezelőtt is ismert jelenség volt, azonban a multikulturális társadalmak kialakulása a második világháború után (1960–70-es évektől) vált világméretű, egyre erősödő folyamattá. A globalizáció együtt jár az egyre dinamikusabb munkaerő-vándorlással, az egységesülő piaccal, az egységes pénz megjelenésével, és mindezzel együtt különböző konfliktushelyzetekkel, fokozódó migrációs folyamatokkal. Egy-egy ország gazdasága, lakosságának helyzete, egyre inkább függ más országokban, más társadalmakban zajló változásoktól, vagyis az interdependencia korát éljük, kölcsönös függés, a nemzetközi egymásrautaltság időszakát. A világ, amelyben élünk, a 21. században radikálisan megváltozik. A globalizáció nem hogy megszüntette volna, hanem inkább felerősíti az etnikai, nemzeti és vallási különbségeket a világban, és a 20. század végén, a 21. század elején létrejövő új világrendben a harc már nem osztályok, hanem „huntingtoni” kifejezéssel élve a civilizációk között folyik tovább (Csepeli – Örkény 2017).

A lokalitás problémái pedig feloldódnak a globális veszedelmekben, s ma már senki sem gondolhatja azt komolyan, ha égnek a sarkköri erdők Szibériában, ha lángolnak az esőerdők az Amazonas mentén, vagy belélegezhetetlen a levegő Kínában, az az ő bajuk, és ránk, Európára ennek nincs hatása. A fiatalok pedig egyre inkább egy környezettudatos világban szocializálódnak, ahol mindennapos tapasztalattá válik a légkör felmelegedése, a gleccserek olvadása, egyre gyakoribbak a természeti katasztrófák, az áradások, a viharok. Az elsivatagosodott vagy éppen árvízzel, esetleg háborúval fenyegetett területekről emberek milliói indulnak el a kevésbé veszélyeztetett vagy biztonságosnak vélt területekre. „Mindezek mellett a Föld egészére kiterjedő információs hálózat eltünteti a távolságokat az emberek között, ami láthatóvá teszi a javak elosztásának igazságtalanságait” (Csepeli 2016:510).

A globalizáció és a technológiai fejlődés következtében a fiatalok éljenek bárhol a világban, ugyanolyan trendek, technológiák és események által formálódnak, ugyanolyan aktív használói a közösségi médiának és az online technológiának, a földrajzi és kulturális távolságok már nem zárják őket külön csoportokba. Kínától Buenos Airesen át Brisbane-ig ugyanazokat a weboldalakat nézik a generációk tagjai, ugyanazokat a zenétet töltik le,

ugyanazokat a filmeket nézik meg és ugyanazon márkák hatása alá kerülnek (McCrinkle–Wolfinger 2009). Megszületett a világ első globális generációja, akik földrajzi korlátok nélkül valósítják meg a Mannheim által generációs tényezőként meghatározott közös élmény megélését (Fekete 2018). Empirikus kutatások is megerősítették, hogy e globális fiatal generáció tagjai erős társadalmi felelősségtudattal rendelkeznek. A hatalmas mennyiségű és korlátlanul elérhető információnak köszönhetően tisztában vannak globalizált világunk legfontosabb problémaival is, az 1995 után született Z generáció pedig már elvárja, hogy a gyártók fontos szempontnak tartsák a termékek és márkák környezetre gyakorolt hatását (pl.: széndioxid lábnyom), továbbá a generáció tagjai mondtak már le termékről vagy szolgáltatásról a gyártó cég társadalmi szempontból negatívnak értékelt hatása miatt (vö. Global Millennial Survey 2019; Grail Research 2011).

A társadalomban észlelt különböző etnikai, nemzeti, kisebbségi csoportok tagjaival kapcsolatos attitűdöket az ún. társadalmi távolság-skálával⁷ mérjük a társadalomtudományi kutatások során. A társadalmi távolság a szociálpszichológiában hosszú múltra visszatekintő fogalom. Az egyén saját csoportja és a különféle külcsoportok közötti társadalmi távolság a sajátcsoport perspektívájából az elfogadott interakciók alapján meghatározható, és így következtethetünk a külcsoportokkal szembeni előítéletek és a diszkriminatív beállítottságok mértékére (Csepeli – Fábán – Sik 2006). Ezek eredménye szerint a csoportok közötti társadalmi távolság egyöntetű, azaz a standard szociológiai változók mentén – beleértve az etnikumot – invariabilitást mutató, s időben pedig meglehetősen stabil társadalmi jelenség.

Amikor a társadalomban különböző embercsoportokat észlelünk, a megismerést kategorizáció ré-

⁷ Az első társadalmi távolság skálát E. S. Bogardus készítette 1928-ban, amellyel ezt követően több vizsgálat is készült az Egyesült Államokban. Bogardus meggyőződése, hogy a csoportok közti távolságtartás funkciója nem utolsósorban a „kivívott” társadalmi státus fenntartása, értékvesztéstől való megőrzése. A skála Ezra Parknak arra a feltételezésére épült, hogy az emberek a társadalomban észlelt különböző nemzeti-etnikai csoportokkal kapcsolatban különböző mértékű idegenkedést, az interakció és a kommunikáció hiányával jellemezhető „távolságot” éreznek. Bogardus aszerint rangsorolta a társadalomban lehetséges legfontosabb interakciós-kommunikációs kapcsolati mintákat, hogy azok mennyire jelezhetnek egy csoportkategória mentén azonosított személlyel kapcsolatosan „közelséget”, illetve „távolságot” (Csepeli 2001:127).

vén leegyszerűsítjük és felgyorsítjuk. A kategorizáció az emberi gondolkodás alapvető jellemzője, tulajdonképpen egyfajta kényszer annak érdekében, hogy előre meg tudjuk becsülni a bekövetkező események valószínűségét emberi kapcsolatainkban. Allport nézete szerint pusztán alkalmazkodunk a feldolgozhatatlan mennyiségű információhoz azáltal, hogy kategóriákba rendezzük a dolgokat. Ez segíti elő az azonosítás gyorsaságát, hogy belátható időn belül képesek legyünk reagálni, ill. viselkedésünk ésszerű, mivel a valószínűségeken alapul (Allport 1977).

A kategorizáció során az embercsoportok közötti különbségeket felnagyítjuk, túlhangsúlyozzuk. Az empirikusan létező különbségek túlhangsúlyozása az empirikusan hozzáférhetetlen vagy nehezen hozzáférhető dimenziók (például intelligencia, temperamentum, személyiségvonások) mentén történő különbségek önkényes extrapolálását is maga után vonja. Az embercsoportok észlelője rendszerint maga is csoporttag, miáltal kategorizációs rendszere óhatatlanul tartalmazza a legegyszerűbb és legősibb megkülönböztetést, a saját csoport és az idegen csoport közötti különbség megállapítását, ami óhatatlanul értékkülönbségek feltételezésére vezet (Csepeli 2001). Míg az ingroup-mozzanat esetében a szimbolikus közösség, a hagyomány, az értékvonatkozások szerepe jelentősebb, addig az outgroup-mozzanat esetében a munkaerő-piaci versenyhelyzet, a globalizációval kapcsolatos fenyegetettség-érzések, az „idegenség” megjelenése, illetve a mindennapi élethelyzetre, életmódra való kihatásai hangsúlyosabbak, a különböző személyes vagy csoportszintű szociodemográfiai befolyásokkal együtt (Tardos 2016). Az ingrouppal való pozitív azonosulás, mint nemzeti büszkeség jelenik meg, mely büszkeségre a nemzeti lét által konstruált valóság különböző területei adhatnak okot.⁸ A nemzeti büszkeség energiájából táplálkozó, a nemzeti identitásba beépült nacionalizmus lehetővé teszi az egyén számára, hogy egyéni képességeitől és teljesítményétől függetlenül magát más nemzetek tagjaihoz képest különbnek, felsőbbrendűnek tartsa (Csepeli – Örkény 2017). A nacionalizmust, az idegenellenességet mindig meghatározott történeti helyzetek eredményezik, egyfajta válaszként jönnek

8 Nemzeti büszkeségre alapot adó témacsoportok: (1) empirikusan nem igazolható tények, szimbolikus témák, mint történelmi sikerek, kulturális és tudományos teljesítmények, sportsikerek. (2) a klasszikus modernizáció témái, mint a gazdaság teljesítőképessége, politikai befolyás a világban. (3) posztmodern értékek, mint a demokrácia, emberi jogok, jólét (Csepeli – Örkény 2017:45-46).

létre a társadalmat érő különböző kihívásokra. A 2015-ös menekülthullám, nyomában az Európai Unió válsága felerősítette Európa-szerte a szélsőséges, nacionalista populista pártok hangját, egyre népszerűbbé váltak, s mindezzel párhuzamosan szintén megizmosodott a közbeszédnek az a típusa, ami nem nélkülözi a rasszizmust, a fehér felsőbbrendűséget, a homofóbiát, az antiszemitizmust.

Módszertani kitérő: a minta és az elemzésbe bevont változók

Az OECD által vizsgált globális kompetenciák feltérképezésére a Magyar Ifjúság empirikus kutatássorozat 2016-ban felvett adatai használnak.⁹ A Magyar Ifjúság kutatások az ezredforduló óta zajlanak négyévente, a 15–29 éves fiatalok élethelyzetéről, fontos életeseményeiről, életmódjukról, jellegzetes problémáikról kaphatunk áttekintést az adatok elemzését követően. A mintába 8000 fiatal került be 2016-ban is, a minta reprezentatívnak tekinthető nem, korcsoport, terület, valamint településtípus szerint.¹⁰

A globális kompetenciának nevezett készségek magyar fiatalokra jellemző mintázatának feltérképezéséhez a rendelkezésünkre álló adatbázisból a következő változókat használtuk fel:

I. Szociodemográfiai változók

- Demográfiai adatok: nem, életkor (3 kategória)
- Réteghelyzet: iskolázottság (3 kategória), gazdasági státusz (3 kategória), szubjektív anyagi helyzet (5 kategória)

9 Empirikus nagymintás kutatást végzett a Deloitte 2019-ben Y és Z generációs fiatalok körében, hasonló kérdéseket vizsgálva. Sajnos a mintába Magyarország fiataljai nem kerültek bele. Forrás: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.html> (letöltés: 2019.08.05.)

10 A mintavétel többlépcsős, rétegzett valószínűségi mintavételi eljárással történik. A mintavétel során négy 2000 fős alminta is kialakításra került, amelyek leképezik az ország településstruktúráját regionális elhelyezkedés és településnagyság szerint. A fiatalok két demográfiai szempont alapján kerültek kiválasztásra: nem és életkor. A mintavételből eredő kisebb torzulások megelőzése érdekében súlyozást eljárást alkalmaztak, melynek során figyelembe vették az iskolai végzettséget. Ennek eredményeként mind a fő minta, mind az alminták reprezentatívak a 15–29 éves korosztályra vonatkozóan nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus, régió szerint (Székely 2018).

- Területi státus: településtípus (4 kategória), régió (7 kategória)
- II. Ideológiai-politikai identifikáció, szemléleti orientáció
 - Ideológiai baloldal-jobboldal,¹¹ liberális-konzervatív, mérsékelt-radikális, nemzetben – emberiségben gondolkodó (1-7 fokozatú skála)
 - Intézményi¹² és perszonális bizalom¹³
- III. Az idegenekkel és a saját csoporttal, közösségekkel kapcsolatos viszonyulások
 - Társadalmi távolság¹⁴
 - Saját csoporttal és az idegennel kapcsolatos attitűdök
- IV. Társadalmi, közéleti kérdések iránti érdeklődés, felelősségvállalás, aktivizmus¹⁵

Az elemzés során elsőként a közéleti, társadalmi kérdések iránti érdeklődés témáját járjuk körül, vizsgáljuk a meghatározó tényezők szerepét. A követke-

11 „Kérem, jellemezze Önmagát a tulajdonság-párok segítségével!": 1 – liberális, 7 – konzervatív, 1 – baloldali, 7 – jobboldali, 1 – mérsékelt, 7 – radikális, 1 – nemzetben gondolkodó, 7 – emberiségben gondolkodó.

12 „Mennyire bízik Ön a következőkben: teljes mértékben, inkább igen, inkább nem vagy egyáltalán nem?” „Az Alkotmánybíróságban, A Köztársasági Elnökben, Az Országgyűlésben, A kormányban, A politikusokban, A civil szervezetekben, A honvédségben, Az egyházakban általában, A rendőrségben, A bíróságokban általában, A település (kerület) polgármesterében, A bankokban, biztosítóknban”.

13 „És mennyire bízik Ön a következőkben: teljes mértékben, inkább igen, inkább nem vagy egyáltalán nem?” „Általában az emberekben, az Ön családjában, szomszédokban, ismerőseiben, munkatársaiban, azokban a személyekben, akikkel először találkozik”.

14 „Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával?”

15 „Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni? „És a barátaival, közvetlen ismerőseivel milyen gyakran szokott közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?” 1 – rendszeresen, 2 – alkalmanként, 3 – soha.

Szervezeti részvételt, elköteleződést felmérő kérdés: „Az alábbiakban különböző szervezeteket, közösségeket, csoportokat sorolunk fel. Kérjük, mondja meg, ha az elmúlt egy év során kapcsolódott valamilyen egyesülethez, alapítványhoz, önkéntes társuláshoz, csoporthoz, mozgalomhoz, közösséghez! Gondoljon olyanra, hogy részt vett a szervezet munkájában, tevékenységében, esetleg néha elment a rendezvényeire stb. Kapcsolódott-e Ön ...?”

Aktív cselekvést vizsgáló kérdés: „Különböző tevékenységeket sorolunk fel. Kérjük, mondja meg, hogy részt vett-e már ilyen tevékenységben!”

ző lépésben a fiatalok offline szervezeti kötődését, aktivitását térképezzük fel, szoros összefüggésben a különböző társadalmi intézményekkel kapcsolatos bizalom mértékével. Az empirikus vizsgálat a 15-29 éves fiatalok magyarokkal és idegenekkel kapcsolatos attitűdjeinek, ill. a fiatalok gondolkodási sémáinak feltérképezésével zárul.

Kutatási megállapítások

A fiatalság minden érában hasonló jellemzőket mutat – kísérletező életmód, a status quo megkérdőjelezése, idealizmus, a határok feszegetése –, azt azonban nem jelenthetjük ki, hogy azok a fiatalok, akik a '70-es években nőttek fel, egyformák azokkal az ifjakkal, akik a '90-es években, vagy napjainkban nőnek fel. A nagymintás ifjúságkutatásban részt vevő fiatalok az Y és a Z generáció tagjai, akiket különböző jelzőkkel illetnek, gyakran az adott országra jellemző társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális hatások következtében. Így az Y tagjait hívják Millenium, Google, MySpace, Dot.com nemzedéknek a nyugati társadalmakban, II. János Pál pápa generáció a nevük Lengyelországban, Kínában „ken lao zu”, vagyis a generáció, amely megeszi az öregeket, Ni-Ni Spanyolországban „ni trabaja, ni estudia”, azaz nem tanulnak, nem dolgoznak. A Z generációt digitális őslakosoknak és Internet-generációnak is nevezik, hiszen nem éltek mobiltelefon vagy internet nélküli világban (Fekete 2018:82). A Magyar Ifjúság 2012 adatai alapján Székely Levente „új csendes generációnak”¹⁶ nevezte a 15-29 éves fiatalokat (Székely 2012:18), mely csendesség különböző szocializációs közegekben mutatkozik meg, így a harmadlagos szocializációs közegekben, vagyis a civil, közéleti aktivitás területén is. A trendeket tekintve megállapítható, hogy folyamatosan növekszik az elégedetlen, a jövőt borúsán látó fiatalok aránya, azonban ez a növekvő elégedetlenség nem jelenik meg politikai cselekvésben, koherens gondolati reakciók nem fogalmazódnak meg a fiatalokban (Székely 2012:25).

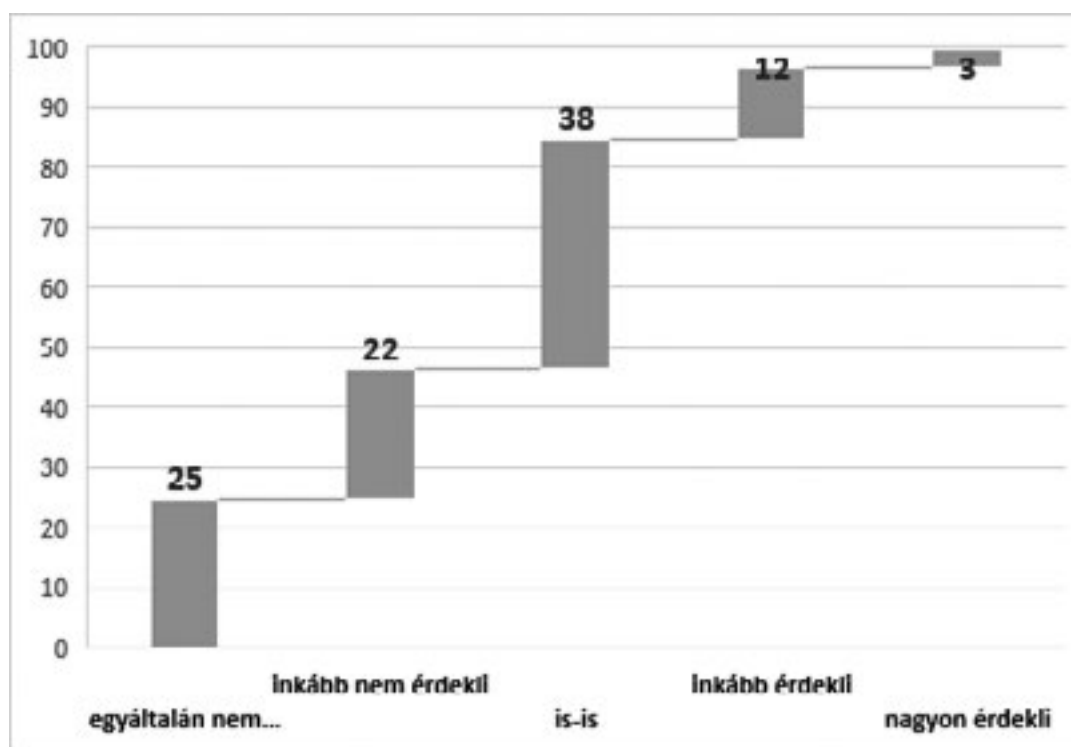
16 A Csendes generációt az 1925–1942 között születettek alkotják, kiknek szocializációját a nagy gazdasági válság és a II. világháború határozta meg. Ők a szürke inges konformisták, a magányos tömeg részei, akik elfogadták szüleik hagyományos polgári értékrendjét és kultúráját (Fekete 2018:78).

Közügyek, társadalmi kérdések iránti érdeklődés

A fiatalok közügyek iránti érdeklődéséről, társadalmi intézményekhez, politikai rendszerekhez, politikai szereplőkhöz való viszonyáról, a 15–29 évesek politikai, közéleti kultúrájáról empirikus elemzések és elméletek bőségesen állnak rendelkezésünkre (Csákó – Sik 2018; Gázsó – Laki 2004; Murányi 2013; Oros 2012). A korábbi nagymintás ifjúságkutatások adatai azt mutatták, hogy a magyar fiatalok politikai érdeklődése tartósan alacsony szinten rögzült. Valamennyi kiemeli a fiatalok körében a politikától való elfordulást, a politikai passzivitást, a pártokra vonatkozó negatív vélemények és értékelések erősödését, a közéleti, társadalmi aktivitás rendkívül alacsony szintjét.

Az ifjúságkutatás 2016-os felmérése során a társadalomhoz való kapcsolódás, a közélet iránti érdeklődés, a különböző civil és politikai szervezetekbe való integráltság mértékének megismerése érdekében számos kérdést megfogalmaztak a kutatók. Az 1. sz. ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a közéleti, társadalmi kérdésekkel kapcsolatos kíváncsiság csupán kevesek sajátja, a 15–29 évesek fiatalok 15 százaléka érdeklődik (nagyon vagy inkább igen) a téma iránt, csaknem a fele (47%) nem tanúsít érdeklődést a valóság azon keretei iránt, amiben élünk (egyáltalán nem vagy inkább nem érdeklő). A megkérdezettek túlnyomó többsége a semlegesnek gondolt középértékeket preferálja. A magyar fiatalok körében jellemző a közép-re helyezkedés (38% választotta az „is-is” válaszlehetőséget), mely jelezhet közömbösséget, érdektelenséget, bizonytalanságot, a szükséges ismeretek hiányát – ezt az attitűdöt megfigyelhetjük a további kutatási kérdések esetében is.

Az információs társadalomban, ahol minden információ időtől és tértől függetlenül korlátlanul elérhető, ahol a telekommunikációs és szórakoztató elektronikai eszközök köré koncentrálódó szabadidő-felhasználás a fiatal korosztályok sajátja, ahol a barátokkal töltött idő ugyanolyan súlyt képvisel, mit a facebookozás és a chatelés, ott bizony a 15–29 évesek számára legfontosabb információforrásként a család, a barátok és az internet szolgál, legkevésbé pedig a könyvek és a nyomtatott újságok jelentenek útmutatót (1. táblázat).

1. ábra: Mennyire érdeklő Önt a közéleti kérdések, társadalmi problémák? (%)
(N=2.025)

1. táblázat: Az információforrások fontosságának megítélése (N=1.827)¹⁷

	átlag	szórás
család	4,48	0,77
barátok	4,34	0,83
internet	4,31	1,07
televízió	3,74	1,20
online közösségi oldalak	3,50	1,35
rádió	3,08	1,31
könyvek	2,85	1,37
a helyi (lakóhelyén működő) klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek	2,43	1,28
nyomatott újságok	2,37	1,31

A négy évvel korábbi ifjúságkutatás eredményeivel összevetve megállapítható, hogy a fiatalok válaszai között erős az összefüggés,¹⁸ csekély változás történt csupán az értékelésben. 2012-ben szintén a család és a barátok, az internet és a televízió volt a legfontosabb információforrás a 15–29 évesek számára, viszont a nyomtatott sajtó megítélése kedvezőbb volt, ill. a közösségi oldalak még egyáltalán nem játszottak szerepet (Melléklet, 8. táblázat).

Mindezekkel összefüggésben vizsgáltuk, hogy milyen gyakorisággal érintenek közéleti eseményeket, társadalmi problémákat a fontos szabadidős tevékenység, vagyis beszélgetés közben a primer, elsődleges kapcsolataikban, családi körben és a barátaikkal. A családjával a fiatalok több mint negyede egyáltalán, soha nem beszél közéleti ügyekről, társadalmi kérdésekről,¹⁹ a válaszadók több mint fele (63%) időnként érinti ezeket a témákat (2. ábra). A fiataloknak kevesebb, mint tizede érint csupán rendszeresen közéleti, társadalmi kérdéseket a családi beszélgetések során. A barátokkal folytatott beszélgetéseket tekintve a helyzet még kedvezőtlenebb, a fiatalok több mint harmada soha nem érint ilyen jellegű témát baráti körben, több mint fele időnként, és 6 százalékra csökkent a társadalmi problémákról rendszeresen beszélgetők aránya is.

17 1-5 fokozatú skála, ahol az 1= egyáltalán nem fontos, 5= teljes mértékben fontos

18 Spearman r=0,850 (Melléklet, 9. táblázat)

19 Felülreprezentáltak közöttük a 15-19 éves korcsoportba tartozók, az alapfokú iskolai végzettségűek (63%), minden második az Észak-Alföldön, ill. Közép-Magyarországon él.

Az információs társadalom kiépülése, az IKT eszközök széleskörű elterjedése a társadalomban alapjaiban változtatta meg a módot, ahogyan kommunikálunk egymással, ahogyan dolgozunk, tanulunk és szórakozunk. A penetrációs időszak kezdetén többféle elmélet is született az internet várható társadalmi hatásairól, melyek közül jó néhány optimistán tekintett a jövőbe és az információ könnyed megszerzésére alapozva a demokratikus részvétel, a közéleti, politikai részvétel erősödését implikálták (Egyed 2018:62). Ennek megvalósulása mellett és ellen is sorakoztathatunk érveket, azonban abban talán egyetérthetünk, hogy a politikai cselekvés legelterjedtebb formája jelenleg az online térben való véleménynyilvánítás.

A 2016-os adatok azt mutatják, hogy a fiatalok virtuális térbe történő belépését egyre kevésbé korlátozza eszközhiány, a hozzáférési nehézségek, hiszen számítógéppel és okostelefonnal egyaránt 85 százalékuk rendelkezik, otthoni internet-előfizetéssel pedig 87 százalékuk. A megkérdezettek közel negyede (24%) folyamatosan elérhető, állandóan online van, továbbá csaknem a fiatalok fele (43%) naponta többször kapcsolódik az internethez (Fekete – Tibori 2018:264). Az ötödik legfontosabb információs forrásként megjelölt közösségi oldalakhoz való kapcsolódást vizsgálva azt láthatjuk, hogy a fiatalok több mint háromnegyede (79%) tagja valamelyik közösségi oldalnak, melyet leginkább szórakozásra és információszerzésre használnak (Melléklet, 7. táblázat).²⁰ A legnépszerűbb közösségi médiafelületek az elmúlt néhány évben közösségi hírszolgáltatóvá váltak, noha induláskor nem ez volt a cél. Ennek eredményeként a fiatalok számára elsődlegesen az számít hírnek, ami megjelenik a Facebook hírfolyamában, amit sokan lájkolnak, osztanak, vagy amin tömegesen háborodnak fel. A hírek validitása ezzel párhuzamosan sokadrangú kérdéssé vált. Az is nyilvánvalóvá válik az alábbi ábrára tekintve, hogy a 15–29 éves fiataloknak nem elsődleges célja a közösségi oldalakon a közéleti kérdések feltérképezése, 68 százalékuk soha nem keres rá ilyen tartalmú információra, továbbá háromnegyedük soha nem oszt meg közélettel kapcsolatos híreket, véleményeket (3. ábra).

A 2016-os ifjúságkutatás nem tartalmaz arra vonatkozó kérdést, mely alapján fel tudnánk mérni, miként boldogulnak a fiatalok a „fake news”

20 Legnépszerűbb közösségi oldal a Facebook, átlagosan 514 ismerősről számolnak be a megkérdezettek (Tóth 2018:296).

2. ábra: Közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról folytatott beszélgetések gyakorisága (%) (N=2.025)

3. ábra: Közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról való tájékozódás a közösségi oldalakon, hírek megosztása (%) (N=3.253)

korában. Az emberi hiszékenységek, tájékozatlanságnak, az elfogultságnak és az internetes közösségi oldalaknak köszönhetően az interneten terjedő álhírek és a szándékos megtévesztések korát éljük. Ehhez hozzáadódik még, hogy az elmúlt néhány évben a web 2.0 alkalmazási lehetőségek kitermeltek egy olyan réteget, amelynek tagjai szándékosan, esetenként megrendelésre gyártják a hamis tartalmakat, álhíreket, a különböző média-hackeket. Az exponenciálisan növekvő információs tömeg kezelése komoly kihívások elé állítja a felhasználókat. Az információk értékeléséhez, szelektálásához szükséges kompetenciák igen sokfélék, többek között képesnek kell lenni az információk hitelességének, pontosságának, időszerűségének megítélésére. Az információs források értékelésének rutinja és kialakításának kérdése éppen ezért vált napjainkra az információs műveltség és írástudás egyik központi komponensévé. Szükséges a források értékelésének gyakorlatát átadni a fiataloknak, s az iskola kiváló terep lenne erre. Meg kell tanulniuk a fiataloknak, melyik forrásban bízhatnak meg, mi a különbség egy komoly médiatermék és egy propagandaoldal között, és hogy mennyire lehetnek biztosak abban, hogy igazságképiük tényeken alapul-e, vagy valaki éppen befolyásolni próbálja őket (vö. Political Capital 2019).²¹

Offline közösségekhez kapcsolódás

Magyarországon a rendszerváltást követő politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás, ill. a technológiai fejlődés, a kiépülő információs társadalom hatására a magyar fiatalok is – hasonlóan nyugat-európai kortársaikhoz – egyre inkább az individualizált életformákat részesítették előnyben, kivonultak a korábban kötelező jellegű ifjúsági szervezetekből²² és a nyilvános közösségi terekből, a kötöttségeken kívüli idejüket pedig privát szférájukban, a „szabadidő szentháromságban” töltik, vagyis az internet, a televízió és a barátok társaságában (Fekete - Tibori 2018:260). A trendeket tekintve a rendszerváltás óta rendkívül csekély részvételi hajlandóság jellemezi a fiatalokat, távol maradnak a különböző ifjúsági, politikai és nem politikai, civil szervezetek munkájában való részvételtől. A 2016-os adatok alapján megállapíthatjuk, hogy ez a

21 Forrás: https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_alhitek_elleni_kuzdelem_az_oktatásban_20191128.pdf

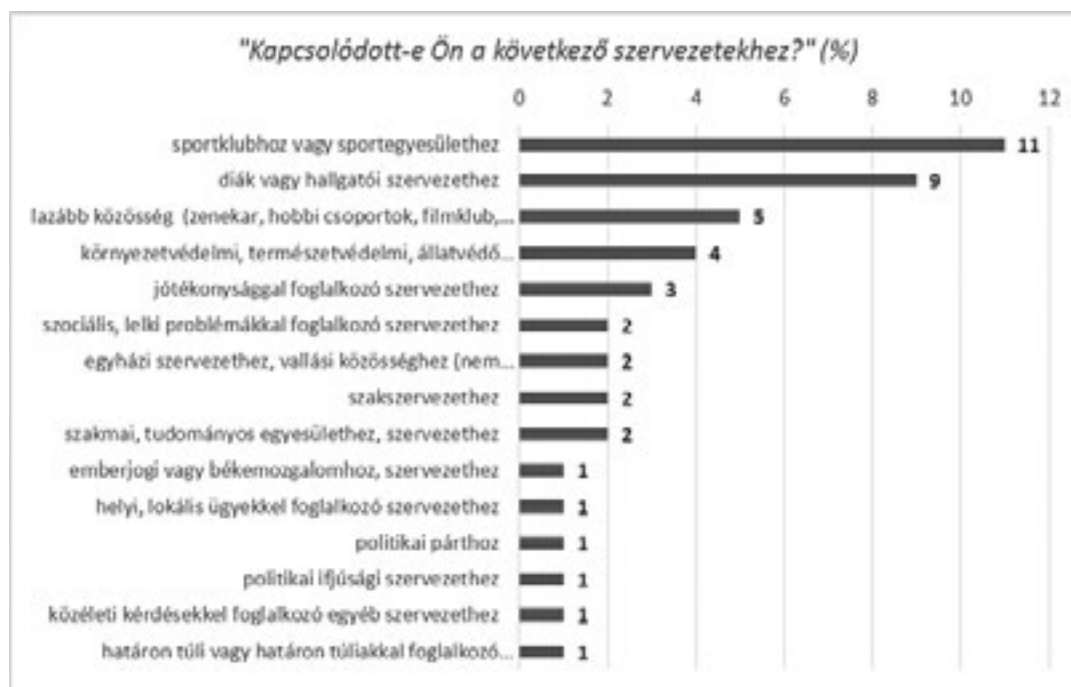
22 Lásd: Úttörőmozgalom, KISZ, DISZ

tendencia folytatódik, rendkívül alacsony mértékű a fiatalok közéleti-, párt- vagy politikai ifjúsági szervezethez való tartozása (4. ábra). Legnépszerűbbek a sporthoz kapcsolódó szervezetek, a fiatalok több mint tizede tagja sportklubnak vagy egyesületnek. Ezt követi a diák- és hallgatói szervezeti tagság (9%), a képzeletbeli dobogó harmadik fokára a kulturális szervezetek léphettek fel (5%).

A korábbi ifjúságkutatások eredményeiből tudjuk, hogy a politikai részvétel népszerűtlen a 15-29 évesek körében, a direkt demokratikus részvételi formák (petíciók, tüntetések, flashmobok) és az ügyek mentén történő politizálás bír csupán csekély népszerűséggel (Oross – Monostori 2018; Oross 2012). Azonban a 2016-os adatok azt mutatják, hogy még ezek a direkt formák sem képesek „bevonni” a fiatalokat: leggyakoribb tevékenység az aláírások gyűjtése, de ebben is csupán 6 százalékuk vett részt, spontán vagy bejelentett tüntetésen, utcai vonuláson 2 százalékuk (Melléklet, 10. ábra). Ez egy hosszú ideje tartó folyamat, s nem látszik körvonalazódni a trend megfordulásának esélye. Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a 15-29 évesek körében a közéleti, társadalmi kérdések iránti alacsony szintű érdeklődés rendkívül alacsony társadalmi/közéleti aktivitással párosul.

Intézményi bizalom és értékrendszer

A demokratikus intézményrendszer szereplőibe vetett bizalom nagymértékben meghatározza a fiatalok politikáról, közéletéről, szervezeti tagságról alkotott felfogását. Az alacsony bizalmi szint a politikai rendszer legitimitási problémáit jelzi. A politikatudomány egyik alaptézise, hogy a politikának szüksége van valamilyen szintű társadalmi támogatásra, vagy legalább elfogadásra, a magasabb szintű intézményi bizalom és legitimitás pedig növeli a kormányzattal vagy az állammal való állampolgári együttműködés esélyét (Boda – Medve 2012). A bizalom az abban való hitet jelenti, hogy az emberek vagy az intézmények nagy valószínűséggel a társadalmilag elvárt módon fognak viselkedni. Ahogyan a teljes magyar társadalom (Gerő – Szabó 2015:44), úgy a fiatalok is bizalmatlanok a magyar politikai intézményekkel, különösen a politikusokkal szemben, a bizalmukat – csakúgy, mint a teljes magyar felnőttkori népesség – a honvédségbe és a rendőrségbe vetik (2. táblázat). Az interperszonális bizalom szintje még alacsonyabb, mint az intézményi

4. ábra: A 15-29 éves fiatalok szervezeti beágyazottsága (%) (N=2.025)

bizalom szintje, minden negyedik fiatal úgy gondolja, hogy az emberekben nem lehet megbízni.²³

2. táblázat: Intézményi bizalom a 15-29 éves fiatalok körében²⁴ (N=6.484)

	átlag	szórás
honvédségben	2,96	0,83
rendőrségben	2,88	0,83
a település (kerület) polgármesterében	2,87	0,82
bíróságokban	2,80	0,85
Alkotmánybíróságban	2,75	0,87
Köztársasági Elnökben	2,75	0,89
civil szervezetekben	2,73	0,86
az egyházakban általában	2,59	0,93
Országgyűlésben	2,52	0,90
kormányban	2,43	0,92
bankokban, biztosítóknál	2,42	0,89
politikusokban	2,17	0,90

23 Egyáltalán nem vagy inkább nem bízunk meg az emberekben a 15-29 éves korosztály 26%-a.

24 1-4 fokú skála, ahol az 1= egyáltalán nem bízunk, 4=teljes mértékben bízunk benne.

Mindezeket figyelembe véve amellől érvelünk, hogy nem önmagában egy önző, közönyös, felszínes, okostelefon- és szórakozásközpontú magatartásforma áll a közéleti érdektelenség mögött, hanem szerepet játszik benne a kiábrándultság, a rossz társadalmi közérzet, a jövőbe, a változtathatóságba vetett hit erodálódása. A társadalmi, közösségi létezés bonyolult kereteiben, a megtapasztalt egyenlőtlenségi viszonyok között, a normák és értékek szövevényében, a társadalmi kérdések útvesztőiben magára hagyott fiatal generációk érdektelensége ez, akik joggal érezhetik úgy, hogy a közügyekbe beleszólási lehetőséget nem kapnak, véleményük senkit sem érdekel.²⁵ Amennyiben mégis kritikát fogalmaznak meg, nem veszik őket komolyan. Ha országos ismertséget kap kritikájuk vagy cselekvésük az internet, a közösségi média révén,

25 A magyar fiatalok közel harmada szerint sem az országos (34%), sem a helyi politikába (31%) nincsen egyáltalán beleszólási lehetőségük. A kérdezett fiatalok körében elenyésző kisebbségben vannak azok, akik akár a helyi (7%), akár az országos (7%) politikát tekintve úgy érzik, hogy beleszólási lehetőségük van (Oross – Monostori 2018:364).

könnyörtelenül „bedarálják” őket,²⁶ miközben úgy tűnhet számukra, hogy a politikában csupán reprodukciós képességük miatt számítanak.²⁷

A társadalmi csoportok, rétegek, osztályok integrációjának fontos szociálpszichológiai eszközei az értékek, amelyek a világ kollektív értelmezésére, látására szolgáló „legkisebb közös többszörösök”. Az értékek mind a társadalmi, mind a személyes integráció nélkülözhetetlen alkotóelemei, melyek beágyazottságuk révén szilárdságot, következetességet, biztonságot képesek nyújtani az emberek számára a társadalomban zajló életben. Az értékek arra vonatkoznak, hogy mi a jó vagy rossz, mi a kívánatos, az előnyben részesítendő és mi a nemkívánatos. Ezek a kérdések és a nyomukban megfogalmazott válaszok létfontosságúak mind az ember saját életében, mind az emberek egymás közti viszonyaiban (Csepeli 2001:131). Az értékek természete a személyiséghez kapcsolódik, s ily értelemben értéknek nevezhetjük azokat a személyes motivációkat és célokat, melyek függvényében mindennapi életünket éljük. Motivációink, céljaink azonban nem függetlenek a szűkebb vagy tágabb környezet által fontosnak tartott céloktól. Ez utóbbi motivációk és célok összessége jelenti annak a társadalmi környezetnek az értékrendszerét, melyben élünk.

Ha a fiatalok értékválasztásait vizsgáljuk az ifúságkutatók kezdetétől, vagyis az ezredfordulótól, akkor megállapíthatjuk, hogy nagyfokú értékstabi-

26 Néhány példa a közelmúltból a teljességre törekvésre legkisebb igénye nélkül: (1) „kávéfőzős” Luca, aki a 2018-as országgyűlési választások után írt egy elkeseredett posztot a Facebook-ra: „...22 évesen ugyanis nem látom a jövőm. Mert az én hazámban, itt, Magyarországon, nincs jövőképe egy 22 évesnek, aki nemsokára megkapja a diplomáját a kezébe. Ami manapság semmit sem ér itthon. Mert az én hazámban napról-napra él az az ember, aki becsülettel dolgozik... Mert az én hazámban, egy kávéfőzőről csak álmodni lehet. Remélem, külföldön majd vehetek egyet.” A poszt gyors terjedése után Lucát megfenyegették, megpróbálták lejáratni, ill. visszatartani a külföldre költözéstől. (2) Nagy Blanka, 18 éves diáklány, aki 2018 decemberében egy kecskeméti kormányellenes tüntetésen elmondott szenvedélyes és erős állításokat megfogalmazó beszédével lett országosan ismert, és aki ellen lejárato kampányt indított a kormány média. (3) Rékasi Zsigmond fiatal aktivista, aki részt vett a 2018 áprilisi tüntetéseken, többször indítottak ellene eljárást garázdaság és rongálás miatt.

27 Lásd az időszak (2016) gyermekvállalási kedvet serkentő szakpolitikai intézkedéseit: új otthonteremtési program, GYED extra bevezetése, a házasságkötés adókedvezményrel való ösztönzése, családi adókedvezmény növelése.

litás jellemző a 15-29 évesekre, válaszaik között erős az összefüggés,²⁸ csupán minimális változás történt a rangsorolásban az évek során (Melléklet, 9. táblázat). Az elemzés a tradicionális értékrend dominanciáját mutatja – csakúgy, mint a teljes magyar társadalomban –, a család biztonsága, a béke és a nyugalom a legfontosabb érték a fiatalok számára, viszont az olyan materiális érték, mint a gazdagság és az anyagi siker, jóval kevésbé fontos, mint a teljes felnőtt társadalom számára. Mindezekkel párhuzamosan felértékelődött a társadalmi rend és nemzet a fiatalok szemében, míg a hatalom folyamatosan a legalacsonyabbra értékelt tényező.

3. táblázat: A 15-29 éves fiatalok értékválasztása, 2016 (N=7.903)

Értékek	átlag	szórás
családi biztonság	4,61	0,70
szerelme/boldogság	4,57	0,72
békés világ	4,52	0,77
igaz barátság	4,52	0,75
szabadság	4,49	0,75
belső harmónia	4,47	0,78
haza biztonsága	4,45	0,80
egyenlőség	4,27	0,88
rend	4,25	0,86
érdekes élet	4,24	0,86
előítéletektől mentesség	4,24	0,89
tehetség	4,16	0,91
nemzet	4,15	0,93
engedelmesség/kötelességtudás	4,11	0,90
közösség	4,05	0,98
tradíciók tisztelete	4,01	0,96
gazdagság	3,98	0,99
hatalom	3,41	1,24
vallásos hit	3,11	1,37

2016-ban (3. táblázat) a vallásos hit a legkevésbé fontos érték a fiatalok számára, mely összhangban áll a modern értékrend jellemzőivel, ahogyan a tradíció, a hagyomány, a közösség szerepének meggyengülése és tekintélynek való engedelmesség

28 Spearman's rho rangkorrelációs együttható értéke 0,793 (2000 és 2004 között), és 0,934 (2004 és 2016 között)

viasszasorolása is (Inglehart 1997). Magasan rangsoroltak a befelé forduláshoz kapcsolódó (szerelem, igaz barátság) és a posztmaterialista értékek (belső harmónia, érdekes élet). Mindezek alapján a 15–29 éves magyar fiatalok erőteljesen biztonságra orientáltak (családi biztonság és haza biztonsága, békés világ, rend), ugyanakkor meghatározó az önállóságra törekvésük (szabadság), ill. figyelemre méltó az univerzalizmus iránti elkötelezettség (egyenlőség, előítéletektől mentesség).

Problémaészlelés

Az OECD globális kompetenciamérése mellett több más, fiatalok részvételével lezajlott nemzetközi empirikus kutatás²⁹ is vizsgálta a fiatalok problémaészlelését a közelmúltban: miként látják a világot, miként akarnak cselekedni a problémák megoldása érdekében? A megkérdezett fiatalok szerint a klímaváltozás és a környezet pusztulása jelenti jelenleg a legnagyobb problémát,³⁰ melyet a háborúk, a munkanélküliség és a jövedelmi egyenlőtlenségek követnek.

Az ezredforduló óta végzett hazai nagymintás ifjúságkutatások valamennyi hulláma tartalmazta a magyar fiatalok által észlelt problémák feltárására vonatkozó kérdést. A 2016-os adatfelvétel eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok számára kulcsfontosságú problémák az egzisztenciával függenek össze, a kilátástalanság (57%), az anyagi nehézségek, a létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés (45%) kerültek a problémalista élére (Fazekas – Nagy – Monostori 2018:328). Ezt követik a különböző deviáns magatartásformákkal kapcsolatos a negatív érzések, a drog és az alkoholfogyasztás fokozódásával kapcsolatos aggodalmak (23%), valószínűleg szoros összefüggésben az első két problémacsoport-

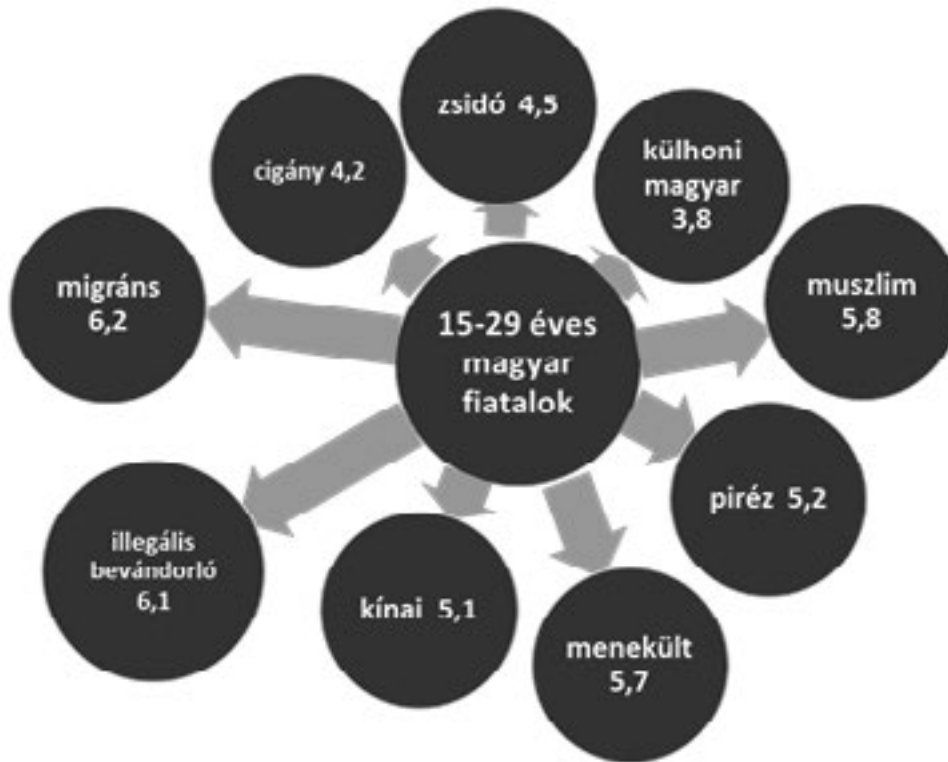
tal. Csupán a lista végén kapott helyet az életmóddal és a környezet állapotával kapcsolatos aggodalom, mindösszesen a fiatalok 1 százaléka észleli nyugtalanító problémaként. Valószínűsítjük, hogy ebben jelentős szerepe van a kérdésfeltevésnek. A környezettel kapcsolatos aggodalmakra vonatkozó válaszopció megnevezése így hangzott: „*Környezet rossz állapota (rossz levegő, piszok)*”. Ebben a kontextusban nem tud megjelenni a fiatalok – esetlegesen meglévő – nyugtalansága a klímaváltozás, a folyamatosan megdőülő melegrekordok, a közelmúltban lezajlott és rendkívül sötét jövőt prediktáló környezeti katasztrófák miatt. Javasoljuk a következő, a 2020-as hullám kérdőívének elkészítése során, hogy a kutatók vegyék figyelembe ezeket a szempontokat és engedjenek teret a szubjektív szempontok megjelenésének a problémaészlelésben, különös tekintettel a klímaváltozás kapcsán.

„Mi” és a „mások”

Nemzetközi felmérések alapján a magyar társadalomról egy különösen elutasító és bezárkózni vágyó nép képe rajzolódik ki. A magyar népesség nem nagyon akar senkit elfogadni, legyen az külföldi, hajléktalan, szegény, cigány, más vallású, munkanélküli, fogyatékos, meleg vagy bármilyen szempontból „más”, mint az ideálisnak gondolt „magyar” (Messing – Ságvári 2016). Hogy miért van ez így, számos empirikus kutatás által vizsgált kérdés (vö. Sik 2016a; Csepeli – Örkény 2017; Keller 2009), a meghatározó tényezők között hangsúlyos a társadalmi státusz, az iskolázottság, a társadalmi beágyazottság, a gazdasági kitérttség, a létbizonytalanság, a tömegmédiá hatása, a pártszimpátia, a politikai ideológiák hatása, és a fiatalok kapcsán az oktatási rendszer hazai sajátosságai. A bevezetőben említett globális felelősségvállalásra, a toleranciára, a nyitottságra, a másik, a „másféle” elfogadására való nevelés sajnálatos módon jellemzően hiányzik a közoktatás különböző fokozatain. A magyar oktatási rendszer működését tekintve szelektív (vö. Radó 2007; Radó 2018; Lannert 2018; Messing – Ságvári 2016), a különböző szelektációs mechanizmusok révén ún. „könnyen tanítható” homogén oktatási környezet alakul ki, általánossá válik az állandó versenyhelyzetre építő iskolai módszerek alkalmazása. Ezek a tényezők már nagyon korai életkortól fogva a más-ság elutasítására, az el nem fogadásra, a versenyre, a másik „legyűrésére”, és nem az együttműködésre szocializálják a fiatalokat.

29 vö: Global Shapers Annual Survey 2017 http://shaperssurvey2017.org/static/data/WEF_GSC_Annual_Survey_2017.pdf (letöltés: 2019.08.14.) és Deloitte Millennial Survey 2019 <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/emberi-eroforras/articles/millennialsurvey.html> (letöltés: 2019.08.05.)

30 A Deloitte vizsgálata szerint a fiatalok 29%-a szerint ez a legfőbb problémája a fiatalságnak, a Global Shapers mérése szerint a fiatalok csaknem fele (49%) gondolja ugyanezt. Második és harmadik helyre a GSA mérése alapján a nagyméretű konfliktusok, háborúk és az egyenlőtlenségi problémák kerültek (szegénység, diszkrimináció). A Deloitte mérése szerint a klímaváltozás után a munkanélküliség, a jövedelmi egyenlőtlenségek és a terrorizmus jelenti a legfőbb problémákat az ifjúság számára.

5. ábra: A 15-29 évesek által kívánatosnak tartott társadalmi távolság (skálaátlag)³³ (N=2.025)

Az ifjúságkutatás utolsó hullámának eredményei alapján idegenellenesség,³¹ az idegenekkel és a bevándorlással kapcsolatos félelmek mutatkoznak meg a magyar fiatalok körében, ami az elmúlt évek menekültügyi válságának, az azt kísérő kormányzati kommunikációnak,³² ill. az Európában elkövetett terrorcselekmények tükrében a legkevésbé sem meglepő. A 6. sz. ábrán láthatjuk, hogy a 15–29 évesek számára a kérdőívben felsoroltak közül leginkább elfogadott népcsoportnak a külföldi magyarok számítanak, azonban meglehetősen nagy az a társadalmi távolság, amit megfelelőnek tartanak ve-

31 Az idegenellenességet legegyszerűbben úgy definiálhatjuk, mint a többség és az etnikai, nemzeti kisebbség közötti „társadalmi távolság” legszélső pontját.

32 2015 elején a magyar kormány egy, a teljes lakosságot célzó bevándorlás-ellenes kampányt indított, mely elsősorban a migránsokat tette felelőssé a januári, Charlie Hebdo szerkesztőségét ért párizsi terrortámadásért, majd ezt követte több nemzeti konzultáció a migrációról. Mindezek együttesen erősítették a kormányzati üzeneteket: a bevándorlás és a terrorizmus elválaszthatatlanok egymástól, a beáramló migránsok miatt elveszíthetik állásukat a munkavállalók, ill. a bevándorlók miatt nő a bűnözés az országban, a potenciális áldozatok a nők.

lük kapcsolatban: legfeljebb munkatársi, szomszédai relációban gondolkodnak (3,8 skálaátlag).

Magyarországon hosszú időn keresztül a cigány volt a leginkább elutasított népcsoport, mára ez jelentősen megváltozott. A külföldi magyarok után a cigányok, majd ezt követően a zsidók a viszonylagosan közel engedhetőnek ítélt csoport, ám ez a viszonylagos közelség egy munkahely vagy a lakóhely, a település területét jelenti. A 15–29 éves fiatalok a legjelentősebb társadalmi távolságot a menekültekkel, a muszlimokkal, az illegális bevándorlókkal és a migránsokkal kapcsolatban érzik. Leginkább elutasított csoport az illegális bevándorló (6,1) és a migráns (6,2 skálaátlag), valószínűleg szoros összefüggésben a kormányzati retorikával, a tömegmédiával felhasználásával gerjesztett morális pánikkal (Sik

33 6. ábra: saját szerkesztés. 1-7 fokú skálán kellett meghatározni a válaszadóknak az általuk elfogadhatónak tartott távolságot a felsorolt népcsoportok tagjaival, ahol az 1= Családjába fogadná (akár barát/nőként, házastársként), 2= Legfeljebb lakótársnak, 3= Legfeljebb munkatársnak, 4= Legfeljebb szomszédnak, 5= Legfeljebb egy városban-faluban lakna vele, 6= Legfeljebb egy országban lakna vele, 7= Egy országban sem lakna vele.

4. táblázat: Társadalmi távolság (%) (N=2.025)

	A családjába fogadná (akár barát/nőként, házastársként)	Legfeljebb lakótársnak	Legfeljebb munkatársnak	Legfeljebb szomszédnak	Legfeljebb egy városban-faluban lakna vele	Legfeljebb egy országban lakna vele	Egy országban sem lakna vele
cigányt/romát	16	3	11	10	25	12	13
zsidót	9	5	10	14	19	14	13
pirézt	2	3	5	7	14	11	19
muszlimot	2	2	4	5	14	16	40
határon túli (külhoni) magyart	19	6	12	16	14	10	10
illegális bevándorlót	1	1	3	5	12	17	46
kínait	3	3	7	12	25	20	17
menekültet	2	1	5	7	17	20	34
migránst	1	1	4	4	10	13	51

2016b). Minden második fiatal (51%) az országba sem engedné be a migránst, csaknem a fiatalok fele (46%) az illegális bevándorlót és 40 százalékuk a muszlim vallást követőt (4. táblázat). Az egyes kategóriák hierarchiája jól érvényesül a muszlimok, illegális bevándorlók, menekültek és migránsok és a pirézek³⁴ esetében, egyre kevesebben engednék őket egyre közelebb magukhoz. A hierarchia a cigányok és a külhoni magyarok esetében borul fel teljesen, többen fogadnák el a romákat és a külhoni magyart házastársként, mint szomszédként.

Az elmúlt néhány év eseményeit tekintve felfigyelhetünk az új nacionalizmus térhódítására, a kormányzati politikában való megjelenésére Kelet-Közép-Európában, köztük hazánkban is, ill. a radikális nemzeti jobboldali politikai szerveződések aktivizálódására, politikai térnyerésére világszerte. A hazai kormányzati kommunikációt átható új nacionalizmus a nemzeti öntudatot állítja fókuszba, folyamatosan hangsúlyozva a magyar büszkeséget, melynek már nemcsak történelmi- és sportsikerek adnak alapot, hanem a jelenlegi kormányzati sikerek is.³⁵ Mindezek hatására érzékelhetővé vált egy újnacionalista tendencia a fiatalok körében, mely a saját csoport és az idegen csoport közötti érték-különbségen alapul, a saját csoport felértékelésében és az idegen csoportok erőteljes leértékelésében is megmutatkozik. Ezt a büszkeségi újnacionalista tendenciát tapogattja le egy 21 itemből álló kérdés-

sor (Boros – Bozsó 2018:217). Jelen kutatásunkban három állítást emeltünk ki, melyek a saját csoporttal és az idegen csoporttal kapcsolatos attitűdre fókuszál (7. ábra).

A felsorolt állításokat ötfokú skálán³⁶ értékelték a megkérdezett fiatalok. Az idegenekkel szemben megnyilvánuló ellenszenvet, a nemzeti identitás idegenellenes, kirekesztő dimenzióját figyelhetjük meg a 7. sz. ábrán. Az „Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól”, az ingroup és az outgroup csoportok közötti értékkülönbség meglétét feltételező állítás esetében a módusz értéke öt, vagyis a „teljes mértékben egyet értek” válaszopciót jelölte be a válaszképes fiatalok döntő többsége. Némiképp alacsonyabb volt az egyetértés mértéke a második és harmadik, erőteljesen kirekesztő állítással (3,38 és 3,33 a skálaérték). A középső állítás esetében a módusz értéke három („egyet is értek, meg nem is”), vagyis az idegenek távozását sürgető állításnál mutatkozik meg leginkább a kutatás nagy részében tapasztalható középre húzás, a bizonytalanság, az egyensúlyozás, a határozott álláspont megmutatásától való tartózkodás. Az utolsó vizsgált állítás tekinthető leginkább szenzitívnek, itt a módusz értéke négy, vagyis a fiatalok többsége az „egyet értek” opciót választotta.³⁷

Allport gondolatait ajánljuk megfontolásra e fejezet zárásaként: „... az előítéletes gondolkodás végül is nem valami abnormalis vagy betegségre valló jelenség. ...Az embernek először túl kell becsülnie

34 Kitalált népcsoport, 2006-ban a Tárki munkatársai ezzel a fiktív néppel igyekeztek felmérni Magyarországon az idegenellenességet.

35 Forrás: <https://jobbanteljesit.kormany.hu/>

36 1-5 fokú skála, ahol 1=egyáltalán nem értek egyet, 5=teljes mértékben egyet értek

37 3= is-is

6. ábra: Saját csoport és idegen csoport közötti értékkülönbség-állítással való egyetértés átlaga (N=1.931)

azoknak a dolgoknak az értékét, melyeket szeret, mielőtt alá tudná becsülni azoknak a dolgoknak az értékét, melyeket gyűlöl. A kerítések elsősorban abból a célból emelkednek, hogy védelmezzék azt, ami számunkra kedves” (Allport 1977:61-52).

Globális gondolkodás

Az OECD által hangsúlyosan felvetett globális gondolkodás magyar fiatalok közötti jellemzőjéről kaphatunk képet egy szemantikus differenciálskála révén (5. táblázat).³⁸ Ahogyan korábban is, itt is megfigyelhető középre húzás a válaszképes fiatalok között: a négyes értéket választotta minden negyedik fiatal (25%). A szemantikai mező közepére (3-4-5 érték) a fiatalok 58%-a helyezte magát. Határozottan és kizárólag nemzetben gondolkodik (1-2 érték) a fiatalok 15 százaléka, míg csaknem ötödük (18%) jellemzője a globális gondolkodásmód (6-7 érték), az emberiség, a világ sorsát szem előtt tartó attitűd. Négy év alatt csaknem duplájára emelkedett a kizárólag nemzetben gondolkodó fiatalok aránya: 2012-ben csupán 8 százaléka választotta a skála 1-2 értékét.

A gondolkodási sémát, az önjellemezést egy logisztikus regressziós modell segítségével próbáljuk magyarázni (6. táblázat). A modellben szerepet

38 A skála úgy működik, hogy két bipoláris melléknévi jelző segítségével kifeszítünk egy szemantikai mezőt és középre illesztünk egy hétfokú Likert-skálát. A válaszadónak el kell helyeznie magát ebben a térben. Minél közelebb teszi a jelet az adott melléknévi jelzőhöz, az annál erősebb attitűdöt jelent.

kapó változók az iskolázottság, lakóhely, szubjektív anyagi helyzet, a radikális-mérsékelt, ill. a politikai orientáció.³⁹ A modell felépítésével azt vizsgálom, hogy a fiatalok gondolkodása és önjellemezése, hogy nemzetben vagy pedig emberiségben gondolkodnak inkább, az a modellbe beemelt változók által meghatározott-e, vagy esetleg más tényezők állnak mögötte. Független változó a gondolkodási séma bináris változója,⁴⁰ a modell magyarázó ereje jónak tekinthető.⁴¹

A modellből kiemelkedik a lakóhely magyarázóereje:⁴² a faluhoz hasonlítva a fővárosban élők között négyszeres az esély arra (4,212), hogy kizárólag nemzetben gondolkodó fiatalokra bukkanjunk. Megyeszékhely esetében is szignifikáns a különbség, de az esélyhányados értéke jelentősen

39 Iskolázottság: 0=alacsonyan iskolázott 1= közép fokú végzettségű 2= magasan iskolázott. A lakóhely településtípusa: 1= főváros 2= megyeszékhely, megyei jogú város 3= város 4= község, falu. Szubjektív anyagi helyzet (önbesorolás): 1= jó/átlagos anyagi helyzet 0= rossz anyagi helyzet. Radikális – mérsékelt orientáció: mérsékelt=0 radikális=1 (önjellemezés), ideológiai orientáció: baloldali=0 jobboldali=1 (önjellemezés), gondolkodási séma: nemzetben gondolkodó=0, emberiségben gondolkodó=1 (dummy változó, önjellemezés).

40 nemzetben gondolkodó=0, emberiségben gondolkodó=1 (dummy változó, önjellemezés).

41 Hosmer and Lemeshow Test $p=0,004$, Chi-négyzet=22,348, Nagelkerke R négyzet=0.243, azaz a magyarázó változók kombinációja a függő változó varianciájának 24%-át magyarázza meg.

42 A falu, község a referencia kategória, hozzá hasonlítjuk az összes többi.

5. táblázat: Önjellemzés tulajdonságpárok segítségével: nemzetben gondolkodó – emberiségben gondolkodó (N=7.186)

1-nemzet	2	3	4	5	6	7- emberiség
7%	8%	17%	25%	16%	10%	8%

6. táblázat: A gondolkodási séma magyarázó modellje

	B	S.E.	Wald	p	Exp(B)
szubjektív anyagi helyzet	-,960	,183	27,558	0,000	,383
Ideológiai orientáció	-,644	,245	6,886	0,009	,525
Radikális mérsékelt orientáció	-1,015	,216	22,019	0,000	,362
Településtípus 4 kategóriás			49,183	0,000	
Településtípus 4 kategóriás (1)	1,438	,293	24,147	0,000	4,212
Településtípus 4 kategóriás (2)	-,915	,263	12,132	0,000	,400
Településtípus 4 kategóriás (3)	,042	,196	0,045	0,832	1,042
Legmagasabb iskolai végzettség - 3 kategóriás	-,043	,135	0,101	0,750	,958
Korcsoport 3 kategória	,120	,113	1,137	0,2860	1,128
Constant	2,527	,449	31,673	0,0000	12,519

csökken, míg a kisebb városok nem különböznek szignifikánsan a referencia kategóriától, a falutól. Nincs hatása a nemzetben/emberiségben gondolkodásra az iskolázottságnak, sem az életkori csoporthovatartozásnak.⁴³ A szubjektív anyagi önbesorolás, az ideológiai orientáció, ill. a radikális-mérsékelt orientáció hatása viszont szignifikáns: a többi független változó kontroll alatt tartása mellett az anyagi helyzet javulásával, az ideológiai skálán a jobboldal felé történő elmozdulással, ill. a radikális-tól a mérsékelt orientáció irányába való elmozdulással növekszik az esélye, hogy nemzetben gondolkodó fiatalot találjunk. Mindezek alapján feltételezzük, hogy jellemzően városi környezetben élő, jobboldali ideológiát valló, konzervatív értékeket követő, önmagát nem radikális-ként jellemző alsó középosztálybéli fiatalok alkotják a nemzetben gondolkodó 15–29 évesek bázisát.

5. Konklúzió

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a 15–29 éves fiatalokra attitűdjeik és értékvalásztásaik alapján a zárt gondolkodásmód jellemző, vagyis a mérsékelt tolerancia, a perszonális és intézményi szinten is megmutatkozó alacsony szintű bizalom,

⁴³ Szokásos bontása a 15-29 éves fiataloknak:15-19 évesek, 20-24 évesek, 25-29 évesek.

a közügyektől való távolmaradás és a nagyfokú érdektelenség. A fiatalokra – a társadalom egészéhez hasonlóan – a nemzetállami bezárkózás igénye a jellemző, és rendkívül alacsony fokú együttműködési hajlandóság az „idegennel”, a mással.

Hankiss Elemér a 9/11 sokkja után vázolta fel a *zárt társadalmak*, mint lehetséges világok jellemzőit. Magunkra ismerünk-e a leírásban? A zárt társadalmak jellemzője a másságtól való félelem, a mássággal szembeni intolerancia, amely – szemben a nyitott társadalmakkal – nem türelmes más emberekkel, népekkel, eszme- és hitrendszerekkel, más hagyományokkal és civilizációkkal szemben (Hankiss 2002:144). Megvalósulni látszik a Hankiss által felvázolt *„Zaklatott szomszédságok”* forgatókönyve is: a világban egyre erősödő feszültségek, halmozódó megoldatlan problémák, élesedő harc a fogyatkozó természeti javakért (pl. víz) és az erőforrásokért, konfliktusok, polgárháborúk, világszerte növekvő félelem, növekvő idegengyűlölet, türelmetlenség. Kontinentális és regionális blokkok alakulnak ki, amelyek bezárkóznak és védik érdekeiket (pl. „Európa erődítmény”). A blokkokon belül a nemzetállamok megerősödnek és hajlalmossá válnak parancsuralmi rendszerek kialakítására. Ebben a világban a hatalom és a biztonság válik alapértékké, az élet céljává és értelmévé válik a nyugati civilizáció védelme a barbárokkal szemben, és legjellemzőbb, legfontosabb műfajja a rémhírek válnak (Hankiss 2002:155-164).

A fiatal korosztályoké a lehetőség, hogy szakítva a rossz emlékére régi mechanizmusokkal, felépítsék a nacionalizmus ideológiájával kevésbé azonosuló nyitott társadalmat. Egyet kell értsünk Hankiss Elemérrel, hogy óriási kárt okozna a világban, ha tartóssá válna ez az állapot. Ha bezárkóznak a társadalmak, ha bezárkóznak az emberi elmék és tudatok, akkor a nyomorúság „hosszú telére” kell felkészülnünk.

Felhasznált szakirodalom

- Allport, Gordon W. 1977 *Az előítélet*. Gondolat, Budapest.
- Bábosik István – Kárpáthi Andrea szerk. 2012 *Összehasonlító pedagógia – A nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái*. Gondolat, Budapest, 71-86.
- Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő 2012 Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle XXI.* (2):27-51.
- Csákó Mihály – Sik Domonkos 2018 Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában. In Nagy Ádám szerk. *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 237-258.
- Csepeli György 2001 *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csepeli György 2016 A Z nemzedék lehetséges életpályái. *Educatio* 4:509-515.
- Csepeli György – Örkény Antal 2017 *Nemzet és migráció*. ELTE TÁTK, Budapest.
- Csepeli György – Fábrián Zoltán – Sik Endre 2006 Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In *Társadalmi riport 1998*. Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György szerk. TÁRKI, Budapest, 458-489. E-pub 2006.
- Egyed Szilárd 2018 Az internet demokratizáló hatása. *Polgári Szemle* (14) 1-3:57-76. DOI: 10.24307/psz.2018.0806.
- Fekete Mariann 2018 *eIdő, avagy a szabadidő behálózása. Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban*. Belvedere, Szeged. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2018.58535>
- Fekete Mariann – Tibori Tímea 2018 Az ifjúsági szabadidő-felhasználása a fogyasztói társadalomban. In Nagy Ádám szerk. *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 258-284. DOI:10.14232/belvbook.2018.58535.
- Gaszó Ferenc – Laki László 2004 *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gerő Márton – Szabó Andrea 2015 *Politikai tükör. Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről, 2015*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Halász Gábor – Kovács Katalin 2002 Az OECD tevékenysége az oktatás területén. In Bábosik István – Kárpáthi Andrea szerk. *Összehasonlító pedagógia – A nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái*. Budapest, 71-86.
- Hankiss Elemér 2002 *Új diagnózisok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Inglehart, Roland F. 1997 *Modernization and Postmodernisation: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, New Jersey.
- McCrindle, Marc – Wolfinger, Emily 2009 *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations*. UNSW Press. Generations defined: https://www.academia.edu/35646276/The_ABC_of_XYZ_-_Mark_McCrindle_PDF.pdf (letöltés: 2019.08.12.)
- Murányi István 2013 Fiatalok és/vagy demokraták. Tizenévesek politikai kultúrájának jellemzői napjainkban. *Köz-Gazdaság*, 8(2):119-138.
- Oross Dániel 2012 Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Székely Levente szerk. *Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest, 283-316.
- Oross Dániel – Monostori Kristóf 2018 Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! – ifjúságügy és civil világ. In Nagy Ádám szerk. *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 350-372.
- Pál Eszter 2013 *A Z generációról. Irodalmi áttekintés*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Radó Péter 2018 A közoktatás szelektivitása, mint a roma szegregáció általános kontextusa. In Fejes – Szűcs szerk. *Én vétkem*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 31-55.
- Sik Endre 2016a The socio-demographic basis of xenophobia in contemporary Hungary. In Simonovits Bori – Bernát Anikó szerk. *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. TÁRKI, Budapest.
- Sik Endre 2016b Egy hungarikum: a morális pánikgomb. *Mozgó Világ* (42) 10:67-80.
- Székely Levente 2012 Az új csendes generáció. In Nagy Ádám – Székely Levente szerk. *Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 9-29.

- Székely Levente 2018 Módszertani jegyzet: Magyar Ifjúság 2016. In Székely Levente szerk. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016.* Kutatópont KFT, Budapest, 479-501.
- T. Kiss Tamás 2008 *Civilizációk – Kultúrák – Közösségek.* Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Váriné Szilágyi Ibolya 1987 *Az ember, a világ és az értékek világa.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Keller Tamás 2009 *Magyarország helye a világ értéktérképén.* <https://mek.oszk.hu/13400/13433/13433.pdf> (letöltés: 2019.08.24.)
- Messing Vera – Ságvári Bence 2016 „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk” *A magyarországi idegenellenesség okairól.* https://socio.hu/uploads/files/2016_2/messing_sagvari.pdf. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.17
- Radó Péter 2007 Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon. *Esély* 4:24-36. http://www.esely.org/kiadvanyok/2007_4/RADO.pdf (letöltés: 2019. 04. 25.)
- OECD: <http://www.oecd.org/about/>
- Tardos Róbert 2016 *Fortélyos félelmek. Negatív viszonylatok szociokulturális és ideológiai beágyazottsága.* https://socio.hu/uploads/files/2016_2/tardos.pdf (letöltés: 2019.06.23.) DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.61.

Online hivatkozások

- Grail Research – a division of Integreon
2011 *Consumers of Tomorrow: Insights and Observations About Generation Z.* https://www.slideshare.net/johnnyvo/consumers-of-tomorrowinsightsandobservationsaboutgenerationz-25226677?from_action=save (letöltés: 2019.08.02.)
- Lannert Judit 2018 Nem gyermeknek való vidék. A magyar oktatás és a 21. századi kihívások. In *Társadalmi riport 2018.* http://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/267-285_Lannert_oktatas.pdf (Letöltés: 2019. 04. 25.)

Melléklet

7. táblázat: Közösségi oldalak elsődleges célú használata⁴⁴ N=8.000

	elemszám	átlag	szórás
szórakozásra	6115	3,42	1,932
segítségkérésre, tanácskérésre	6110	1,81	1,710
üzleti (munkával összefüggő) kapcsolattartásra	6099	1,21	1,704
munkakeresésre	6102	1,00	1,471
tájékozódásra a helyi hírekkel kapcsolatban	6117	2,62	1,898
tájékozódásra általában	6116	3,08	1,898
párkeresésre	6090	0,75	1,347

8. táblázat: Információforrások fontossági sorrendje (Magyar Ifjúság 2012) N=7.382

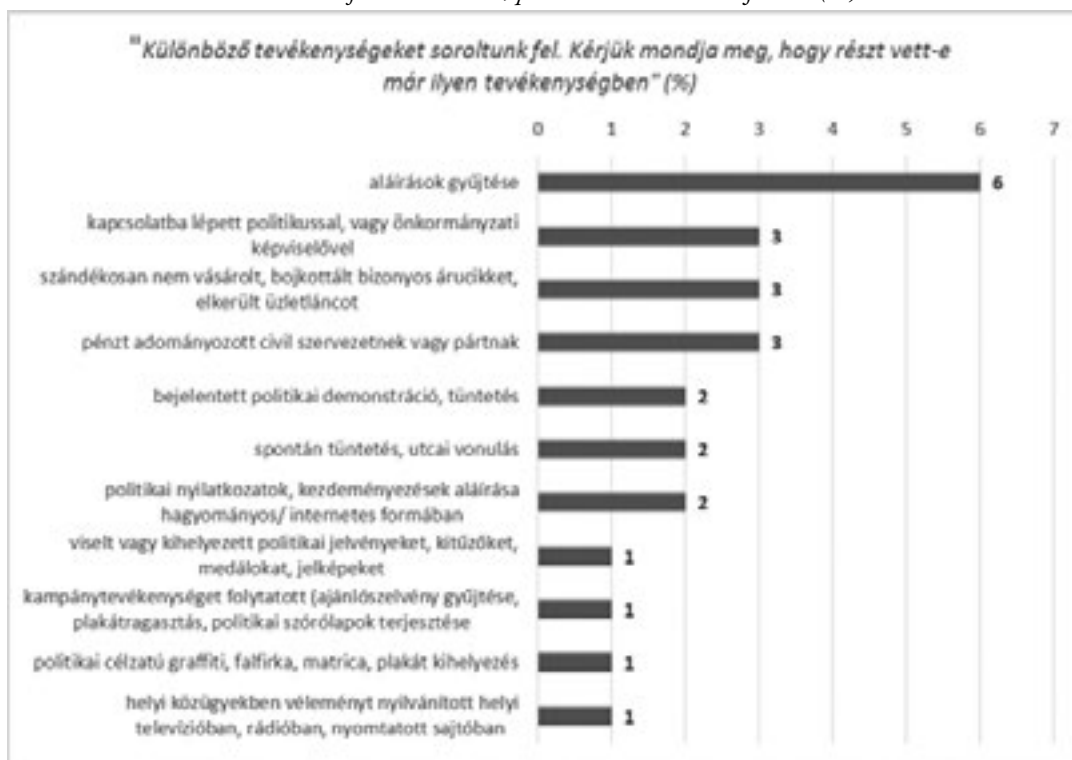
	átlag	szórás
család, barátok	4,31	0,92
internet	3,87	1,25
televízió	3,36	1,32
könyvek	3,74	1,40
rádió	2,76	1,28
újságok	2,73	1,31
a helyi (lakóhelyén működő) klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek	2,16	1,27

9. táblázat: Rangkorrelációs táblázat- információforrások fontossága 2012–2016

Correlations				
			információforrások fontossága 2016-ban	információforrások fontossága 2012-ben
Spearman's rho	információforrások fontossága 2016-ban	Correlation Coefficient	1,000	,850**
		Sig. (2-tailed)		0,002
	információforrások fontossága 2012-ben	Correlation Coefficient	,850**	1,000
		Sig. (2-tailed)	0,002	
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				

44 1-4 fokozatú skála, ahol az 1= naponta többször, 2=naponta egyszer, 3=hetente egyszer 4= hetente többször, 5=havonta többször, 6= ritkábban 7=soha. A skálát a jobb értelmezhetőség reményében „befogattuk”.

7. ábra: A 15-29 éves fiatalok közéleti, politikai aktivitásának formái (%) N=2.025

10. táblázat: A 15-29 éves fiatalok értékválasztása 2000-2016 ($N_{2000}=7.996$, $N_{2004}=7.970$, $N_{2016}=7.976$)

Érték	2000	Rangsor	2004	Rangsor	2016	Rangsor
családi biztonság	4,84	1	4,81	1	4,60	1
békés világ	4,80	2	4,65	4	4,51	3
szerelem	4,76	3	4,76	2	4,56	2
belső harmónia	4,66	4	4,61	5	4,46	6
igaz barátság	4,64	5	4,68	3	4,51	4
szabadság	4,55	6	4,50	6	4,48	5
gazdagság	4,21	7	3,66	10	3,98	11
társadalmi rend	4,11	8	3,74	9	4,24	7
érdekes élet	4,01	9	3,89	8	4,23	8
nemzet szerepe	3,88	10	3,60	11	4,14	9
tradíciók	3,81	11	3,90	7	4,00	10
hatalom	2,55	12	2,62	12	3,41	12

„VAJON, S MIKOR LESZÖN JÓ BUDÁBAN LAKÁSOM?”

HAJLÉKTALAN FIATALOK A FŐVÁROSBAN

[DOI 10.35402/kek.2020.1.5](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.5)

Absztrakt

A cikk arra keresi a választ, hogy milyen sajátosságok jellemzik a hajléktalanok csoportján belül a fiatalokat: milyenek az életkörülményeik, életmódjuk, mi módon jutottak mai helyzetükbe, s nem utolsósorban van-e életmódjukban, élethelyzetükben olyan specifikum, amely esélyt adhat a kitörésre, és amelyre intervenciós programokat lehetne alapozni. Célunk olyan „pillanatfelvétel” készítése volt, amelyben megszólaltatunk néhány 18-29 év közötti fővárosi hajléktalant: kutatásunk során 11 interjút készítettünk. 8 férfi és 3 nő beszélgetett velünk arról, milyen előzményei voltak annak, hogy ők jelenleg a hajléktalanellátó rendszerhez valamilyen módon kapcsolódnak, hogyan élnek meg mostani helyzetüket, valamint, hogy milyen jövőt képzelnek el maguknak. Emellett a Február Harmadika Munkacsoport által készített 2017-es felvétel eredményeit használtuk.

Kulcsszavak: ifjúság, hajléktalan lét, főváros.

Abstract

The article seeks to answer the specifics of young people within the group of homeless people: their living conditions, lifestyles, how they got to their present situation, and, last but not least, the specifics of their lifestyles and lifestyles that may give rise to on which intervention programs could be based. Our goal was to take a „snapshot” of some of the 18-29 year olds in the capital: we conducted 11 interviews during our research. Eight men and three women talked to us about their past history of being connected to the homeless care system in some way, how they are living their current situation, and how they imagine their future. In addition, we used the results of the 2017 Third Task Force Survey.

Keywords: youth, homeless existence, capital.

Bevezetés

A hajléktalanok egy része fiatal. A fiatalok egy része hajléktalan. Hogy a nem hajléktalan fiatalok és a hajléktalan fiatalok között van különbség, az egyértelmű, de vajon milyen sajátosságok jellemzik a hajléktalanok csoportján belül a fiatalokat? Milyenek az életkörülményeik, életmódjuk, mi módon jutottak mai helyzetükbe, s nem utolsósorban van-e életmódjukban, élethelyzetükben olyan specifikum, amely esélyt adhat a kitörésre, és amelyre intervenciós programokat lehetne alapozni?¹

Módszertani megjegyzések

A cikkünkben bemutatott eredmények nem reprezentatívak; célunk egy olyan „pillanatfelvétel” készítése volt, amelyben megszólaltatunk néhány 18-29 év közötti fővárosi hajléktalan személyt. A kutatásunk során 11 interjút készítettünk. 8 férfi és 3 nő beszélgetett velünk arról, milyen előzményei voltak annak, hogy ők jelenleg a hajléktalanellátó rendszerhez valamilyen módon kapcsolódnak, hogyan élnek meg mostani helyzetüket, valamint, hogy milyen jövőt képzelnek el maguknak. Emellett a Február Harmadika Munkacsoport által készített 2017-es felvétel eredményeit használtuk.

Az általunk használt „fiatal” kifejezés a vizsgált 18-29 éves korosztályra vonatkozik. Az alsó korhatár tekintetében a nagykorúságot vettük alapul (és az egyik hajléktalansági faktor, az állami gondozás is ekkor ér véget), a felső korhatárt a magyar ifjú-

1 Célunk volt az is, hogy az elemzéssel rámutassunk a fennálló hajléktalanellátó rendszer hiányosságaira. A kutatás azon feltételezésre épül, hogy többet megtudva a hajléktalan fiatalokról, sorsuk jobbra fordulásához – ha mégoly kis mértékben is – hozzájárulhatunk. Rá kívánunk világítani egy szociális védőháló kialakításának szükségességére, mely a „nagyobb kockázatú helyzetből” indulókat a kritikus pontoknál megtartaná, megsegítené (pl.: állami gondozottak esetében az intézmény elhagyásakor) és a különböző krízishelyzetekre (pl.: családi konfliktus, válás, haláleset) olyan alternatívát biztosítana, amely meggátolja/lecsökkenti az utcára kerülés esélyét. Tudatosan vállaljuk, hogy ezzel túllépünk a leíró szociológia keretein.

ságkutatások – bár az átalakuló ifjúságfogalom (vö.: posztadoleszcencia kiteljesedése) miatt kritikára érett – felső korhatár-értelmezéséhez igazodva állapítottuk meg.

A használt adatbázis nem teljes, mert nem tartalmazza valamennyi fővárosi hajléktalant; valamint az adatbázisba kerülés okán a reprezentativitás követelményeinek sem felel meg. Ennek hátterében nem (csak) a hajléktalan személyek elérhetőségének problémája áll, hanem egy alapvető kérdés is, amelyre interjúalanyaink sem tudtak minden esetben válaszolni: ki számít hajléktalannak?

A Február Harmadika Munkacsoport Budapestten 1999 óta végez éves kérdőíves adatfelvételt. A hajléktalan emberekre jellemző alapvető információkon (kor, nemi összetétel, jövedelem, fizikai-, mentális állapot stb.) túl, az emberek szolgáltatási szükségleteinek feltárására és a megfelelő segítségnyújtási eszközök feltérképezése is kiterjedő kérdéseket tesznek fel.² A kérdőívet olyan hajléktalanok töltik ki, akik a felmérésben résztvevő hajléktalanellátó intézmények valamelyikével kapcsolatban állnak. Az általunk használt 2017-es adatbázisban a 18-29 éves fiatalok száma 379.

Az interjúk tekintetében az adatfelvétel 2019 áprilisa és júniusa között zajlott, legfiatalabb beszélgetőpartnerünk 19, legidősebb pedig 28 éves volt.

Az alanyokkal való beszélgetések különbözőképp történtek: egyéni interjúkat terveztünk, de két párt és egy anya-fia párost is sikerült megszólaltatni. Utóbbi azért volt különleges, mert a 27 éves fiú értelmi fogyatékossgal élő személy, aki szinte semmit nem kommunikált velünk, 56 éves édesanyja pedig a két évvel ezelőtti stroke-ja miatt tudott nagyon nehezen beszélgetni.

Az interjúkat a következő szempontsor mentén készítettük el:

1. Demográfiai adatok: általános kérdéseket tettünk fel
2. Iskolázottság: mi a legmagasabb iskolai végzettsége, iskolaelhagyó-e, tanulna-e még
3. Családi háttér: rokonok szerepe, szülőikkel való kapcsolat, párkapcsolat
4. Állami gondozottság: fenn állt-e, ha igen, mennyi ideig
5. Hospitalizáció mértéke: mennyi időt töltött a szociális ellátórendszer valamelyik intézményében

² Forrás: Február Harmadika Adatfelvétel hivatalos honlapja, www.februarharmadika.blog.hu

6. Jelenlegi élethelyzet: hogyan jutott ideig, hol él most, van-e munkája, adott élethelyzetét hogyan értékeli
7. Jövőkép: milyen tervei vannak
8. Munka: bejelentett munkahely, korábbi munkái, álláskereső-e
9. Kapcsolatrendszer: milyen kötelékek alakultak ki a „sorstársakkal”, vannak-e barátai
10. Devianciák: esetleges szerhasználat gyakorisága, típusa, rendőrségi ügyek
11. Státuszszimbólumok szerepe: milyen eszközökkel rendelkezik, honnan szerezte, mire használja azokat
12. Közösségi oldalak használata: gyakoriság, számára hasznos funkciók.

Amikor a hajléktalanság okai kerülnek szóba, sokféle probléma jut az ember eszébe. Interjúalanyaink nem voltak sokan, mégis szinte a legtöbb ilyen előkerült (pl. állami gondozottság, hospitalizáció, családi minta, szerhasználat, stb.). Az alanyok felkeresésekor fontos szempont volt, hogy a lehető legkülönbözőbb helyen éljenek, így 1 fő lábadozóban, 1 fő éjszakai menedékhelyen, 7 fő átmeneti szállón és 2 fő utcán élő emberrel készítettünk interjút. A Magyar Máltai Szeretetszolgálattal, illetve a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményeivel (BMSZKI) vettük fel a kapcsolatot.

Kik számítanak hajléktalannak?

A hajléktalan emberek élethelyzetéről, a hajléktalansághoz vezető útról és a hajléktalanellátó rendszerről megannyi cikk, tanulmány íródott. Ezek a legtöbb esetben a rendelkezésre álló adatbázisokra épülnek, ahová bizonyos körülmények fennállása esetén kerülnek bele az egyének. Ugyanakkor sokszor felmerül, hogy e kutatások nem feltétlenül ugyanazt a hajléktalanság-meghatározást használják, nem ugyanolyan indikátorai vannak a jelenségnek. Aki utcán alszik, őt egyértelműen hajléktalannak tekintjük, de mi van azzal, aki nappal járja a várost, dolgozik, és éjszakáit egy átmeneti szállón tölti? Hajléktalannak mondható-e, aki szívességi lakáshasználó, vagy foglalt házban lakik? Többben közülük az intézményi szolgáltatások közül csak párat vesznek igénybe, mint pl. mosás, fürdés, étkezés. Ők ugyanúgy bekerülnek különböző adatbázisokba, tehát ez azt jelenti, hogy ők is hajléktalanok? A különböző hajléktalanellátó intézményekben

		Gyakorlati kategória (csoportok)		Lakhatási forma	
Fogalmi kategória	Fedél nélküli	1	Közterületen élő emberek	1.1	Közterület vagy szabad ég alatt
		2	Krizisszálláson élő emberek	2.1	Éjjeli menedékhely
	Lakástalan	3	Hajléktalan szállón élő emberek	3.1	Hajléktalanszálló
				3.2	Átmeneti szálló
				3.3	Átmeneti támogatott lakhatás
		4	Anyaoththonban élő emberek	4.1	Anyaoththon
		5	Bevándorlók szálláshelyén élő emberek	5.1	Befogadó állomások, bevándorlók menedékhelye
			5.2	Bevándorló munkások szállása	
	6	Intézményi ellátásból kikerülő emberek	6.1	Büntetésvégrehajtási intézetek	
			6.2	Egészségügyi intézmények	
			6.3	Gyermekek intézményei/otthonai	
	7	(Hajléktalan élethelyzetük miatt tartós (lakhatási) támogatásban részesülő emberek	7.1	Hajléktalanok idősek otthona	
			7.2	Támogatott lakhatás korábban hajléktalan emberek részére	
Bizonytalan lakáshelyzet	8	Bizonytalan lakhatásban élő emberek	8.1	Átmenetileg szülőknél/barátoknál	
			8.2	Nem jogszabályszerű (al)bérlés	
			8.3	Illegálisan elfoglalt telken lakás	
	9	Kilakoltatás fenyegetettségében élő emberek	9.1	Kilakoltatási határozattal rendelkezik (bérelt lakásban)	
			9.2	Ingatlanvégrehajtási határozattal rendelkezik (saját lakásban)	
	10	Erőszak fenyegetettségben élők	10.1	Rendőrség által jegyzőkönyvezett esetek	
Elégtelen lakáskörülmény	11	Ideiglenes/nem standard építményben élő emberek	11.1	Mobilotthonok	
			11.2	Nem szabványos építmények	
			11.3	Ideiglenes építmények	
12	Alkalmatlan lakásban élő emberek	12.1	Lakhatásra alkalmatlan lakások		
13	Szélsőséges túlszűfolttságban élő emberek	13.1	Meghaladja a túlszűfolttság az országos küszöbértékek		

1. táblázat: ETHOS tipológia, Forrás: www.feantsa.org

lakó személyek közül többen nem tartják magukat hajléktalannak. Egyik interjúalanyunk – aki éjjeli menedékhelyen tölti az éjszakáit – a következőképp fogalmazott: „*Én sose tartottam magamat hajléktalannak és nem is szeretném annak tartani magam. ... Szerintem egy hajléktalan onnan kezdődik, hogy saját maga beismeri azt, hogy hajléktalan és ő nem akar javítani az élethelyzetén és nem próbál kiszakadni innen*” (19 éves férfi). És természetesen olyanok is vannak, akik nem vesznek igénybe semmilyen szolgáltatást, illetve nem tartanak kapcsolatot a területi szociális munkással, így nem kerülnek bele az adatbázisokba, pedig életvitelük megfelel a legalapvetőbb hajléktalansági meghatározásoknak.

Merton (1949) az egyéni alkalmazkodás típusai közül *visszahúzódként* fogalmazza meg a következőt: „*Azok az emberek, akik így adaptálódnak (vagy nem adaptálódnak), szigorúan véve a társadalomban élnek, de nem a társadalomhoz tartoznak. Szociológiai*

ai szempontból ők az igazi idegenek. Mivel nem fogadják el a közösen vallott értékeket, csak fiktív módon tekinthetők a társadalom tagjainak (hiába tartoznak valóságosan a népességhez)”.³

Az elmúlt évtizedekben sokféle definíció született, mi ezek közül egy Európában széles körben ismert és a magyar jogszabályi meghatározást mutatjuk be. A FEANTSA⁴ (The European Federation of National Organizations Working with the Homeless – Hajléktalanokkal Foglalkozó Szervezetek Európai Szövetsége) alapkonceptiója

3 Forrás: http://szisz.uni-corvinus.hu/_fajlok/01_hirben/szociologia_irodalom_2010.pdf

4 A FEANTSA alapításának éve 1989., célja a hajléktalanokkal foglalkozó szervezetek együttműködésének elősegítése. Jelenleg 30 országból 130 szervezeti tagja van (a legtöbb nemzetközi vagy regionális szövetség). Forrás: <https://www.feantsa.org/en/about-us/what-is-feantsa>

Születési év	A válaszadó neme (%)			Összesen (%)
	Nincs adat	Férfi	Nő	
1989	,00	9,47	,79	10,26
1990	,26	10,79	1,84	12,89
1991	,53	7,89	5,00	13,42
1992	,00	10,26	3,16	13,42
1993	,26	5,79	3,68	9,74
1994	,00	8,16	2,11	10,26
1995	,00	5,53	1,05	6,58
1996	,00	6,32	1,58	7,89
1997	,00	3,68	3,16	6,84
1998	,00	5,53	1,32	6,84
1999	,00	1,58	,00	1,58
2000	,00	,26	,00	,26
Összesen (%)	1,05	75,26	23,68	100,00

2. táblázat: F3 29 év alattiak neme és születési éve, 2017. Forrás: saját szerkesztés

Hajléktalannak tartja-e magát?		
Válasz	Gyakoriság	%
Igen	213	57
Nem	134	36
Nem tudja/ nincs válasz	27	7
Összesen	374	100,00

3. táblázat: F3 29 év alattiak válaszai a „Hajléktalannak érzi-e magát?” kérdésre, 2017.

Forrás: saját szerkesztés

a lakhatásból való kirekesztettség, és a következőképp csoportosít (ETHOS – European Typology of Homelessness and housing exclusion)⁵ (ld. 1. táblázat)

Magyarországon az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (továbbiakban: Szt.) a hajléktalan fogalmat kétféle irányból közelíti meg: az igazgatási típusú definíció szerint „hajléktalan a bejelentett lakóhellyel nem rendelkező személy, kivéve azt, akinek bejelentett lakóhelye hajléktalan szállás” (Szt.4.(2)), az ellátási típusú definíció alapján pedig „hajléktalan az, aki éjszakáit közterületen vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben tölti”. (Szt.4.(3))⁶

5 Forrás: FEANTSA hivatalos honlapja, https://www.feantsa.org/download/hu__2957983251444875415.pdf

6 Forrás: http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/365316606721319cc125692e002e0f72?OpenDocument

A kutatás eredményei

Az 2017-es Február Harmadika Munkacsoport által készített adatbázisból azt látjuk, hogy a fiatal hajléktalan személyek 75%-a férfi, 24%-a nő (1%-ról nincs adat). Itt jelentkezik először a férfiak felülreprezentáltsága. Az arány nem meglepő, hiszen ha az adott társadalmi csoport egészét nézzük, ugyanezt a tendenciát láthatjuk. A jelenség oka pl. a társadalmi elvárások nem teljesítésében (pl. családfenntartás), vagy az alkohol-betegek nagyobb arányában⁷ is kereshető. A nemi eloszlás az ellátórendszer kialakításában/kialakulásában is tapasztalható: több a férfi férőhelyek száma az intézményekben.⁸

A születési évet vizsgálva legnagyobb arányban az 1991-ben és 1992-ben születettek vannak (13-13%), és az adatbázis legfiatalabb tagja egy 2000-ben született férfi. Nemekre bontva azt látjuk, hogy a férfiaknál az 1990-ben (11%) és az 1992-ben

7 Forrás: <http://www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf>

8 Forrás: https://www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node28/mindennapi_hajlektalansag_otthontalanul_7_1.pdf

(10%) születettek vannak legtöbben, a nők esetében ezek az évek 1991 (5%), valamint 1993 (4%).

Nézzük meg, hogy egy hajléktalan emberekkel készült felmérés során a válaszadók miképp reagáltak az „*Ön hajléktalannak tartja-e magát?*” kérdésre: a fiatalok többsége (57%-a) igennel, 36%-a pedig nemmel felelt, továbbá 7%-uk nem tudott/akart válaszolni. A kérdésre igennel válaszolók átlagosan 4 éve élnek hajléktalanként. A „*Mióta hajléktalan?*” kérdésre a következő válaszokat adták legnagyobb arányban: 1 évnél kevesebb (20%), 2 év (20%), valamint 3 év (11%).⁹

Érdekes és ezekkel az arányokkal szembeni tapasztalat volt,¹⁰ hogy saját kutatásunkban alanyaink többsége arra a kérdésre, ő hajléktalannak tartja-e magát, nemmel válaszolt, és amikor erre reflektálva arról beszélgettünk, hogy „mi teszi hajléktalanná a hajléktalant”, mindenki valamilyen külső, jól észrevehető, személyi higiéniaihoz is köthető és bizonyos szempontból sztereotip válaszokat adott:

„*Én nem érzem magam hajléktalannak. Én úgy érzem, hogy bármelyik percben tudnék rajta alakítani. ... Onnan hajléktalan, hogy nem akar változtatni az életén. Azt már hajléktalannak mondom. Azt viszont nem mondom hajléktalannak, aki sajnos sajnálatos módon ilyen helyre kerül, de viszont dolgozik, gyűjti a pénzt, gyűjti és továbbmegy. Továbbmegy, mert akarja.*” (24 éves férfi),

„*Én addig amíg, hogy mondjam, meg tudok élni és nem úgy keresem meg a napi betevőt, úgy mondom, hogy mondjuk kukáról kukára, addig nem érzem magam annak.*” (22 éves nő),

„– *Megszakítottunk minden kapcsolatot. Inkább új életet akartunk kezdeni.*” (uő),

„– *Ti hajléktalannak gondoljátok magatokat?* (k)
– *Én személy szerint igen. Néha nem, de gyakran igen. De én régebb óta vagyok az utcán, mint a párom.*” (27 éves férfi)

„– *Néha annak tartom magam, de nagyon ritkán nem.*” (22 éves nő)

– *Mikor szoktad magad annak tartani?* (k)

– *Mikor üvegezőnk (nevet).*” (n),

„*Minekután én ki akarok szakadni innen és minden nap tisztálkodom, úgy, ahogy más szerintem évente egyszer, karácsonykor, mindennap fogat mosok, mindennap megborotválkozok, normálisan, higiénikusan és tisztán nézek ki, így szerintem nem tartozok ebbe az*

9 Forrás: saját eredmények.

10 Ennek hátterében a lekérdezések eltérő típusa is állhat.

ábrába bele úgymond, ebbe a halmazba, mások alkotják ezt a réteget” (19 éves férfi).

Az F3-as felmérés során a következő 3 állításról kellett eldönteniük a kitöltőknek, hogy jelenlegi helyzetük fennállásának okát miben látják:

1. „*Azért vagyok ilyen helyzetben, mert nem tudom túltenni magamat egy régi tragédián.*” – A válaszadók 26%-a igazként, 68%-a hamisként értékelte (5% nem tudja/nem válaszolt).

2. „*Azért vagyok ilyen helyzetben, mert megromlott egy rokoni, baráti vagy párkapcsolatom.*” – A válaszadók 55%-a igazként, 41%-a hamisként értékelte (3% nem tudja/nem válaszolt).

3. „*Csak sorstársaim értenek meg engem igazán, csak nekik hibetek, csak bennük bízhatok.*” – A válaszadók 25%-a igazként, 69%-a hamisként értékelte (6% nem tudja/nem válaszolt).¹¹

A 2. állítással való egyetértések arányából jól látszik, hogy milyen fontos megtartó ereje van a társas kapcsolatoknak, amikor a leszakadásról beszélünk. Ezt interjúink során is tapasztaltuk, többen mondták, hogy régebben több kapcsolatuk volt (barátokkal, családdal), ugyanakkor a legtöbben – pont az ezekből fakadó negatív tapasztalataik miatt – már nem is szeretnék túl közel kerülni másokhoz:

„*Barátokat igazán nem is nagyon szeretnék egyelőre, mert minekután amennyit csalódtam az egészel kapcsolatosan, barátot nem szeretnék, mert nem tudok bízni. ... Nem az, hogy nem tanultam meg bízni, hanem nem akarok.*” (19 éves férfi),

„*Hát én olyan vagyok, a szüleim nem szeretnek nagyon. Sajnos. Mert hogy van 6 testvérem, azt jobban szereti mint engem. Hát ő különösködik. Az azt jelenti, hogy mindent nekik megad, csak nekem nem. Most próbálok beszélni velük, hogy szeressenek.*” (26 éves nő),

„*Távrolról szeretlek, azt helló.*” (24 éves férfi a testvéreiről)

„*Nővérem nem jelöl vissza Facebookon.*” (26 éves nő).

A legtöbb esetben érezhető a másoktól való elzárkózás, a segítség elutasítása. Ez a hozzáállás a két pár esetében hatványozottan megjelent. „*Az ember egészséges fejlődésének életfontosságú feltétele a megbízható korai kapcsolat. Ennek megszakadása, a szeparáció – különösen, ha túlságosan fiatalon, túl hosszú időn át éli át a gyermek, ami hátterében egyaránt meghúzódhat a különböző nevelő családokba elhelyezések gyakorisága, vagy egyszerűen gazdasági kényszerből*

11 Forrás: saját eredmények.

fakadóan, amikor is a nők „idő előtt, rossz időszakban” a munkaerőpiacra kényszerülnek; a válásokból eredő bizonytalansági helyzet; kórházi tartózkodás, stb. – esetenként súlyos következményeket idéző elő a személyiség strukturálódásában” (V. Gönczi 2015:11).¹² V. Gönczi szerint kialakulhat: érzelmi távolságtartás, korai autonómia, hospitalizációs ártalom, rögzülhet a függetlenség iránti igény, megerősödhet egyfajta kényszeres szükséglet az emberben, hogy örökösen gondoskodnia kell valaki másról, stb.

„Effektív semmilyen támaszom nincsen, csak magamra számíthatok. De én jobbnak is látom így, mert én nem szeretek se segítséget kérni, se másra támaszkodni, se kiszolgáltatva lenni másnak.” (19 éves férfi),

„– Emlékszel arra, hogy hogyan jutottál ide?
– Az én macacságom is közrejátszott. Úgy voltam vele, hogy nem érdekelnék a dolgok. A 0-ról is fel lehet állni.” (26 éves férfi).

„Mi egymásnak mindene vagyunk. Mindent kitöltünk egymáson, apát, anyát, testvért. Hát a gyereket nem lehet, de azt majd idővel.” (27 éves férfi),

„Én nem nagyon szeretek így másokkal így beszélgetni, vagy odamenni.” (22 éves nő),

„Én a barátságban nem hiszek” (uő).

A hajléktalanokkal való munka során szerzett tapasztalatok alapján is ez mondható el; nagyon sokan azért sem tudnak/akarnak kikerülni a rendszerből, mert minden kapcsolatuk ide köti őket – ismerősök, barátok, szerelmek, sok esetben a család is.¹³ Az, hogy milyen minőségű kapcsolatokat alakítanak ki, egyéntől függ, pl. az egyik pár egy aluljáróban ismerkedett meg, azóta együtt vannak és gyermekük is született.¹⁴

„Úgy voltunk vele, hogy akármi is történik velünk vagy akármi is lesz, kitartottunk az mellett, hogy maradunk. Még hogyha az utcán leszünk, akkor is” (22 éves nő).

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a mintában milyen arányban vannak az állami gondozottak, azt látjuk, hogy nagyjából egyenlő a gyer-

12 Forrás: http://tanarkepzes.unideb.hu/szaktarnet/kiadvanyok/gyermek_es_ifjusagvedelem_hatranynos_helyzet_kezelese.pdf

13 Utóbbi főleg a nem budapesti születésű embereknél észrevehető.

14 A kislány 1 éves, az édesanyja egyik testvére gondoskodik róla. A pár havonta küld nekik kb. 20.000 Ft-ot, és amikor tudják, meglátogatják. Amint lesz lehetőségük, szeretnék visszakapni, „Nem akarom, hogy a testvéreimet szólítsa úgy, hogy édesanyám” – 22 éves nő.

mekvédelmi gondoskodásba került (50%) és nem került fiatalok (47%) aránya (3% nem tudja/nem válaszolt). Önmagában is nagyon jelentős és sokatmondó ez az arány, de ami még érdekes, az az, hogy a 2017. évi Február Harmadika országos hajléktalan adatfelvételtől készült jelentés¹⁵ szerint a teljes adatbázisban az erre a kérdésre igennel válaszoló aránya „csak” 22%. Ez azt sugallja, hogy a hajléktalan ellátásban változás történik, a fiatalok többsége már nem a „megszokott” indokok miatt kerül be az ellátórendszerbe, míg az idősebbeknél még jelentős azok száma, akik pl. válás vagy a munkahely megszűnése miatt kerülnek hajléktalan helyzetbe. Mivel az intézmények, szolgáltatások még a „korábbi hajléktalanokra” lettek szabva, kérdés, hogy e tendencia mellett a jövőben is el tudják-e majd látni feladatukat.

Nemekre lebontva az állami gondozottak aránya a következőképp alakul: a férfiak 40%-a igennel, 34%-a nemmel, a nőknek pedig 10%-a igennel, 13%-a nemmel válaszolt erre a kérdésre.¹⁶

Volt-e valaha állami gondozott?		
Válasz	Gyakoriság	%
Igen	189	49,87
Nem	180	47,49
Nem tudja/ nincs válasz	10	2,64
Összesen	379	100,00

4. táblázat: F3 29 év alattiak válaszai a „Volt-e valaha állami gondozott?” kérdésre, 2017.

Forrás: saját szerkesztés

Ez a kiugróan magas arány az interjúk során igazolást nyert – alanyaink többsége (11-ből 7 fő) gyermekként bekerült gyermekvédelmi gondoskodásba. A gyermekvédelmi ellátásba kerülés nem jelent egyenes utat a későbbi hajléktalan élethez, azonban a nem megfelelő családi környezet, minták, az így (esetlegesen) kialakuló bizalmi és önbizalmi problémák, az önpusztító magatartás, devianciák (pl. szerhasználat, bűnözés, stb.), az egzisztencia hiánya, stb. mind olyan tényezők, melyek a lecsúszást erősítik.¹⁷

„Nem volt olyan csodálatos gyerekkorom. (szünet) Apukám állandóan ütött, vert bennünket. Részeg, alko-

15 Forrás: https://februarharmadika.blog.hu/2017/03/31/kezeletlen_krizisek_megoldatlan_hianyok#more14536008

16 Forrás: saját eredmények.

17 Forrás: <http://www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf>

holista volt. Mi meg bekerültünk az intézetbe 14-15 évesen. Szökődtünk” (28 éves férfi),

„15 éves koromig apukámmal éltem, de anyukám az 7 éves koromban úgymond elment apám mellől. Ő így teljesen elmaradt a családtól és ő külön életet folytatott egy öregebb férfival. Én 15 évesen, minekután apukám az mostohaanyám hatására teljesen megváltozott, ezért először csak lelki bántalmazásban részesültem, ezután már fizikai bántalmazásban is. Én ezt nem tűrtem és ennek ellen akartam állni, ez úgy történt meg, hogy én elszöktem otthonról és elmentem állami gondozásba” (19 éves férfi).

A rendszerbe kerülő gyerekek/fiatalok többszö-
rösen sérül(het)nek, hiszen a szakellátásba vételüket megelőző problémákkal, a családjukból való kiemelés traumájával, valamint az ellátás hiányosságai-
ból fakadó problémákkal is meg kell küzdeniük. „A gyermekvédelmi szakellátásba kerülő fiatalok a családból való kiemelés – történjen az bármilyen okból kifolyólag is – mindenképpen traumaként, krízisként élik meg. A gyerekek ebben a kritikus időszakban pszichésen labilisabbak, sérülékenyeb-
bek, könnyebben befolyásolhatók stb. A családtól való „elszakítást” mind másként élik meg. Felgyü-
lemlett feszültségeik a legkülönbözőbb tünetekben nyilvánulhatnak meg. A befogadó otthonok, lakás-
vagy gyermekotthonok dolgozói, a nevelőszülők vagy gyámok gyakran számolnak be a gyerekek állapotát érintően szorongásról, depresszióról, nyugtalanságról, gátoltságról, agresszivitásról, impulzív reakciókról, amelyek az egyensúlyvesztés ismert jelei” (Duleba 2012:132).¹⁸

„Apu ütötte-vágta anyut, tudod, ami a kezében volt, tiszta vér volt. Én fogtam apumnak, ezt olyan 7-8 évesen csináltam meg apuval, a saját borotvájával, kinyitással szanaszét vágtam lábát-hátát-kezét-hasát-mindent. ... Nagyon kemény környéken nőttem fel, nagyon kemény. Pesten a IX.ker. Illatos út – dzsumbuj. Ott voltam, dzsumbujista voltam.” (24 éves férfi),

„Az édesapám az 8 éves koromban, akkor ugrott ki a vonat alá. Öngyilkosság. És akkor nagyon magam alatt voltam, mert akkor pont előttem csinálta. Amikor kihozott az államiból, fagyizni. És akkor kísértem ki. Még arra emlékszek, hogy 10.20-kor indult a vonata és akkor puff.” (26 éves nő),

„Anyám meglátogatott 17,5 évesen. Aztán elkezdtem kiszökni hozzá. Nem tudtam, hogy utcán van, legelső pillanatban és hát mindegy feljöttem Pestre, kiderült,

hogy utcán van, sátorban lakik. Hát, azóta így nem csavargó, nem link élet, hogy mondják, úgy mondvá szabad életben vagyok, 18 éves korom óta.” (27 éves férfi),

„Az állami gondozásban azt meg kell tanulni, hogy ütök azért, amim van, mert ha nem ütök, akkor elveszik” (19 éves férfi).

Az interjúk során kiderült, hogy minden alany egy évnél hosszabb ideje van kapcsolatban a hajléktalanellátó rendszerrel, mégis közös gondolatként fogalmazódott meg a jelenlegi helyzet átmeneti mivolta. Többen meséltek a jövőbeli terveikről, de ezek általában arról szóltak, hogy milyen tárgyi javakat szeretnének, hol lagnának majd szívesen, stb., ütemezésről nem esett szó. Ennek egyik oka lehet az ellátórendszer azon hiánya, hogy nincsenek olyan programok, lehetőségek, melyek kifejezetten a fiatal ügyfelek társadalomba való visszaintegrálására irányulnának. Akik – sok esetben – hozzá vannak szokva az intézményi ellátáshoz, hospitalizálódtak, nekik nincs motivációjuk a helyzetük megváltoztatására, „kivárnak”.

„Most gondolkozunk azon, hogy egy kicsit még itt leszünk Magyarországon, aztán utána kiköltözünk Németországba, megpróbáljuk milyen ott.” (20 éves férfi),

„Hát most jelenleg én azon vagyok, hogy munkát szerezzek, de bejelentett, hogy kiszakadjak ebből a környezetből, meg ebből a légkörből, ami itt van. Most hogyha ez megvan, akkor összeszedni egy min. olyan 250.000 Ft-ot, hogy a mélyvízbe azért ne csak úgy menjek bele, hát akkor most ennyi volt és akkor dupla vagy semmizünk. Azután, hogyha ez megtörtént, és ezt összehoztam, egy adott időn belül, erre én maximum 1 évet szeretnék szánni, akkor kimegyek külföldre, és ott viszont már van rokon” (19 éves férfi).

Észrevehető volt, hogy minden alanyunknak rendezett az öltözet, többen közülük „márkás ruhában” voltak,¹⁹ és a különböző státuszszimbólumok (pl. okostelefon, notebook, laptop, xbox, stb.) is fontos szerepet játszanak az életükben – a fogyasztói társadalom elvárásai minden társadalmi csoportban megjelennek. Sok esetben e mögött a társadalmi reintegráció szándéka sejtethető: ha már a lakhatási körülményeik miatt nem a többségi társadalom tagjai, a fogyasztásukban ne legyen kü-

19 Rákérdeztünk, hogy a különböző intézmények, szervezetek ruhaosztásain részt szoktak-e venni, de mindenki azt válaszolta, hogy saját maguknak vásárolják a ruhákat.

18 Forrás: http://filozofia.unideb.hu/na/vol2012_2/122.08_DN_131-150p.pdf

lönösebb különbség. „A fogyasztáson realizálódó kirekesztődés jó példája a telefon. Ha valaki nem engedheti meg magának, hogy vonala vegyen, nem tud beilleszkedni egy olyan társadalomba, ahol a többség telefont használ” (Atkinson 199:14).²⁰

„Nekem mindenem megvan, ami kell. Xbox, tv.” (24 éves férfi),

„Ha valakinek hangfal kell, megszerzem. Jó áron.” (uő),

„Itthon van egy kis notebookom. Filmezek, játszok.” (25 éves férfi),

„Hát, én inkább a Facebook híve vagyok, mert most már ott mindent el lehet érni a telefonvásárlástól kezdve a zokni varrásig. Mindent el lehet érni, úgyhogy én ott szoktam keresni. Nagyon-nagyon sok olyan csoport van, többtízezer taggal, aki állást hirdet” (19 éves férfi).

A hajléktalanság pszichés sérülések melegágya, hiszen a traumák elmélyülnek és a hajléktalanság tudatának feldolgozása is negatív élményekkel jár, identitáskrizist idéz elő (Barabásné 2006). „A stabil lakóhely megszűnésével az egyén bizonyos szociális szerepeit is automatikusan elveszítheti, pl. családon belüli, baráti és szomszédági kapcsolataiban. Egyre kevesebb eséllyel bír a munkaerőpiacon: ha már eddig is munkanélküli volt, szinte lehetetlen alkalmazást nyernie, de ha van állása, valószínűleg nem képes annak megtartására. A biztos szerepek elvesztésével párhuzamosan a „hajléktalan” életformához kapcsolódó viszonyok alakulnak ki” (Barabásné 2006:331). Válaszadóink arról, hogy a jelenlegi – hajléktalan/nem hajléktalan – helyzetükhöz milyen okok vezettek, és az ide vezető utat miként élték meg, a következőképp meséltek:

„ – Hogy jutottál el ide? (k)

– Hogy? Úgy, hogy elbasztam az életemet. Egyszóval elbasztam, most újrakezdem és helyre fogom hozni úgy, hogy ne kerüljek ide vissza. (24 éves férfi)

– Mikor basztad el? (k)

– Nem tudom. Nem akarok hülyeséget mondani. Elbasztam már 18 évesen. (f)

– Miért gondolod ezt? (k)

– Hát mert. Mindig albérletről albérletre, szállóról szállóra, munkásszállóra, aztán most hajléktalanszállóra. Jó ez? Nem emberi. És lenéztem magam. Lenéztem magam és azt mondom, eddig nem voltam ember. Én megtettem, amit meg kell tenni, ha dolgoznom kellett, dolgoztam, ha nem akkor meg nem dolgoztam.” (f),

²⁰ Forrás: http://www.esely.org/kiadvanyok/1998_4/tarsadalmi_kirekesztoseg.pdf

„Hát igen. Elégge megbántam. Hogy eladtam a lakást, és hogy nagyon sok mindent. Anno rászoktam az alkohorra, a drogra, pedig nem arra kellett volna, hanem kicsit jobban inkább a tanulásra. ... De fátylat a műltra, megtörtént. Igazából szeretnék előre tekinteni most már. Hogy mi az, amit jól lehet csinálni és mi az, amit nem kell megint.” (25 éves férfi),

„Nekem így a tini koromban, amikor 17, 16 évet betöltöttem, amikor már így semmisültek meg a dolgok az életemben, akkor belementem így pár dologba, amibe nem kellett volna. ... Volt ez a bio nevezetű drog, ami belevitt a sorsomba nagyjából. Lehettem volna valaki, de én nem akartam. De akkor a páromat sem ismerném. Ez egy jó dolog.” (22 éves nő),

„Unom már. Unom azt, hogy megyünk haza, úgymond haza, a sátorhoz. Megvan-e - nincsen meg, megvan-e - nincsen meg? Na, most ránk hívták-e a rendőröket, a rendőrök bementek-e, szétszedték-e sátrat?” (27 éves férfi).

Az előző interjúrészletekben előkerült a szerhasználat. Az F3-as adatfelvételkor a következő eredmények születtek: „Az alkoholisálás vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak” állítással a válaszadók 18%-a értett egyet, 78%-a nem, 4%-a nem tudja/nem válaszolt.

A hajléktalanság és a szerhasználat közötti összefüggést sokan megkérdőjelezik, az ellátásban részesülő drogfogyasztók jobbra nem tekinthetők hajléktalannak. Ugyanakkor „az ellátásban részesülő droghasználók körében rendre nagyobb arányban vannak a hajléktalanság különböző formáit megjelenítő, vagy ahhoz közelálló problémák, mint amekkora arányokkal az általános népességre vonatkozó becslésekben találkozhatunk” (Paksi et al. 2010:58).²¹ Az ellátásban részesülő szerhasználók között mintegy 7,5%-os a közterületen élő arány egyértelműen, ami 15-50-szerese az általános népességben becsült aránynak (Ladányi – Forrai 2006). Az interjúk során mi is rákérdeztünk arra, hogy használnak-e valamilyen tudatmódosító szert (pl. alkohol, drog). A válaszokból az derült ki, hogy ilyen szerek használata az alanyok múltjában volt meghatározó, páran bővebben is beszéltek a korábbi szokásaikról:

„Szintetikus, hát meg a fü. De azt viszont sajnós elég korán kezdtem. Azt még az intézetben. 14-15 voltam.

²¹ Forrás: https://www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-28/mindennapi_hajlektalansag_otthonalanul_7_2.pdf

Az alkoholizálás vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak		
Válasz	Gyakoriság	%
Igaz	69	18,35
Hamis	293	77,93
Nem tudja/ nincs válasz	14	3,72
Összesen	376	100,00

5. táblázat: F3 29 év alattiak válaszai a „Az alkoholizálás vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak” állításra, 2017. Forrás: saját szerkesztés

Megjött a zsebpénz és hát nem tudom még a keleti pályaudvarnál még lehetett. Kicsit idősebbek lettünk, tudtuk, hogy van más is; és akkor jöttek a speed, a kristály, a bogycó. A kokain nem. Amikor volt pénzem, akkor sem tudtam szerválni.” (25 éves férfi),

„– Ittam is, drogoztam is. (28 éves férfi)

– Miket használtál? (k)

– Csak füvet. Marihuána, bio, basis” (f).

Több alanyunk említette, hogy épp a szerhasználat miatt volt rendőrségi ügye. Páran beszéltek lopási, testi sértési vagy épp gyerekvédelmi intézményből való szökés miatti incidensről is, de ezekről nem szívesen beszélt mindenki részletesen:

„Rendőrségi ügyem nem volt, próbaidőm is csak azért van, minekután nagyon-nagyon sokat szöktem, ez jelenti, hogy 4,5 év alatt 3682 óra szökésem volt (a lakásothoból).” (19 éves férfi),

„Hát, most szabadult ki az egyik srác. (szünet) Hát, ha úgy nézzük, miattam került vissza ismételt (börtönbe), mert hogy ő házi őrizetes volt. Viszont engem fölkeresett, hogy menjek át, és menjünk valamerre. Oké. Ezzel magamnak is csináltam problémát. Mert hogy elmentünk és ő meg felfeszített egy tábla automatát. Ő pont el tudott menekülni, hát én nem tudtam. Elkaptak, kamera, telefon, kivel beszéltem, stb. stb. Őt visszavitték. ... Próbaidő alatt csináltam meg. ... Ez előtt már volt nagyon sok rendőrségi ügyem. Volt egy összevont tárgyalás, volt egy súlyos testi sértésem meg hát egy baleset volt. ... Folyamatosan felülvizsgáltnak, nem kis baleset volt, meg hát személyiségzavarom van” (25 éves férfi).

Az F3-as adatok szerint a válaszadók 54%-ának volt, 43%-ának nem volt rendőrségi ügye az elmúlt egy évben. Ez persze nem azonos az interjúalanyaink által leírt – súlyosabb – tettek arányával, hiszen az utcán élők többször kerülhetnek kapcsolatba a rendőrséggel pl. közterületen való alkoholfogyasztásért vagy vizelésért, stb.

Az egyik beszélgetés során a magyar valóság más problémája is szóba került, mely tökéletesen bemutatja, hogy adott esetben egy kisebbséghez tartozás negatív társadalmi megítélése – a kirekesztés, kirekesztődés – az egyén identitását mennyire befolyásolja, milyen fokú önutálatot is képes kiváltani:

„Most minek menjek diplomára meg mit tudom én mikre? Miket szedjek össze? Se így – se úgy nem fogok komoly munkát kapni, mert barna a bőröm. És ezt nem azért mondom, mert cigány vagyok és utálok magamat – mondjuk valamilyen szinten igen, de amúgy sok-sok ember van így, aki utálja a romákat és nem alkalmazza. És igaza van, igaza van, elmondom neked, igaza van, nagyon sok roma undorító, undorító köcsög. Egymással nem vagyunk azok, de másokkal igen.”

„– És szerinted melyik az, amelyik erősebb hatású, az hogy te most pl.: egy hajléktalanszállón laksz vagy az, hogy mondjuk roma származású vagy? Amikor munkára jelentkezel, szerinted melyik az amelyik... (k)

– Eltaszít (szünet) másoktól? A roma származásom. Az tökmindegy, hogy hol lakok, mi vagyok, a megjelene-
 nésem ugyanaz.” (24 éves férfi).

Az F3-as kérdőívvezés során feltett „Mondták-e már Önre, hogy cigány?” kérdésre a válaszadók 52%-a válaszolt igennel, 45%-a nemmel és 1,5%-a nem válaszolt. Ennek fényében azt is érdemes lehet vizsgálni, hogy a jelenségnek van-e – és ha igen, akkor milyen – hatása a hajléktalan emberek életében.²² Az igennel válaszolók aránya a teljes adatbázisban 29%.²³

Az interjúk tapasztalatait összefoglalva azt mondhatjuk, hogy sok olyan tényező van, amely szinte minden élettörténetben megjelenik. Az elbeszélések alapján azt figyeltük meg, hogy egy ilyen közös tényező a gyerekvédelmi gondoskodásba ke-

22 Forrás: saját eredmények.

23 Forrás: https://februarharmadika.blog.hu/2017/03/31/kezeletlen_krizisek_megoldatlan_hianyok

rült fiataloknál az, hogy nem a 18. életévüket be-
töltve kerültek kapcsolatba a hajléktalanellátó rend-
szerrel. A legtöbben előtte (viszonylag) hosszú és a
kapcsolataikra negatívan ható eseményeken mentek
keresztül. A válaszadók kisebb része született Buda-
pesten (4 fő), többségük viszont más megyékből
(Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és
Veszprém) költözött a fővárosra. Jellemzően alap-
ritkábban középfokú végzettségűek (4 osztálytól a
szakiskoláig), valamint sok esetben be nem jelentett
munkát végeznek, végeztek (8 fő).

Konklúzió

*„A „leszakadók” között vannak azok, akiket a
gyenge és lyukas „szociális háló” nem véd meg a létbi-
zonytalanság sokféle formájától, attól, hogy fázzanak,
hogy maguk vagy gyerekeik éhesek legyenek, hogy fizet-
ésképtelenség miatt lakhatásuk is veszélybe kerüljön,
és természetesen azok, akik már hajléktalanná váltak”*
– írja Ferge Zsuzsa (Ferge 2000:45).²⁴

A 2018. évi Február Harmadika Munkacsoport
országos hajléktalan adatfelvételéről készült tájé-
koztató szerint – becslések alapján – „egy téli napon
legalább 14.000 ember van hajléktalan helyzetben
Magyarországon, közülük 10.000 ember valamilyen
hajléktalan szálláson, 4.000 ember közterületen al-
szik”.²⁵ Azt, hogy kik képezik ezt a nagyon jelen-
tős tömeget, egészen könnyű meghatározni, hiszen
évek, évtizedek tapasztalatai mutatják, hogy vannak
olyan helyzetek, melyekből „kitermelődnek” a haj-
léktalanok, és nincs, vagy alig van olyan program/
intézkedés, mely ezt mérsékelné. Olyan hiányosság
ez, amely az egész társadalomra hatással van, és
annak felelőssége is a helyzet fennállása. A hajlék-
talanok negatív megítélésén sem az ételszerűtlen
szankcionálás,²⁶ sem a szociális ellátórendszer hiá-
nyosságai nem segítenek.

24 Forrás: http://www.esely.org/kiadvanyok/2000_1/ferge.pdf

25 Forrás: https://februarharmadika.blog.hu/2018/03/29/negy_hajlektalan_kozul_harom_lakasban_elhetne_181#more13788400

26 Pl. a legutóbbi, 2018. október 15-én életbelépő, a hajléktalanok közterületről való tartózkodásáról szóló kormányhatározat, melyet se a hatóságok, se az ellátórendszer nem tudott/akart betartatni vagy a 2019 júniusi Alkotmánybíróság határozata, miszerint a hajléktalan emberek kriminalizálása és börtönbe zárása nem ütközik az Alaptörvénybe.

A társadalmi felelősség (hárítás) mellett fontos megemlíteni az egyénit is. A hajléktalanellátó rendszer sajátosságaiból kifolyólag vannak olyanok, akik „belekényelmesednek” a rendszerbe, hiszen az néha akarva-akaratlanul is konzervál bizonyos élethelyze-
teket, az elhelyezések elvesztik átmeneti jellegüket. De akkor mégis mire számíthat az, aki – nem csak a vizsgált korosztály tagjaként – bekerül az ellátó-
rendszerbe? A rendszer jelenlegi formájában – úgy tűnik – arra lehet képes, hogy segítse a megfelelő belső motivációval rendelkező ügyfeleket abban, hogy az aktuális élethelyzetüknél jobba kerüljenek, ugyanakkor az ezen indíttatás hiányában lévő embereknek nem tud olyan ellátást/külső motivációt biztosítani, amely elég lenne a változáshoz.

Felhasznált irodalom

- Andorka R. 2006 Bevezetés a szociológiába
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevetes_a_szociologiaba/ch17s03.html, Letöltés ideje: 2019.05.06.
- Atkinson, T. 1997 Társadalmi kirekesztődés, szegénység és munkanélküliség. *Esély*. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat. http://www.esely.org/kiadvanyok/1998_4/tarsadalmi_kirekesztoseg.pdf, Letöltés ideje: 2019.05.05.
- Barabásné Koller E. 2006 Az otthontalanság pszichológiai hatása a hajléktalan életmódba kerülő személyek identitásváltozásában <http://real.mtak.hu/58544/1/mental.7.2006.4.5.pdf>, Letöltve: 2019.06.14.
- Breitner P. – Gurály Z. – Györi P. 2000 Kérdések és válaszok a hajléktalanságról <http://www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf>, Letöltés ideje: 2019.06.02.
- Cser A. 2000 A hajléktalanságról dióhéjban http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/8921155bf5a0818dc125692e0033da53?OpenDocument, Letöltés ideje: 2019.06.01.
- Duleba N. 2012 Az állami gondozás krízisei, http://filozofia.unideb.hu/na/vol2012_2/122.08_DN_131-150p.pdf, Letöltve: 2019.06.15.
- European Federation of National Organisations Working with the Homeless hivatalos honlapja <https://www.feantsa.org/en/about-us/what-is-feantsa>, Letöltés ideje: 2019.05.05.

- Február Harmadika Adatfelvétel hivatalos honlapja https://februarharmadika.blog.hu/2018/03/29/negy_hajlektalan_kozul_harom_lakasban_elhetne_181#more13788400, Letöltés ideje: 2019.05.05.
- Ferge Zs. 2000 A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély*. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat http://www.esely.org/kiadvanyok/2000_1/ferge.pdf, Letöltés ideje: 2019.05.05.
- Györi P. és a „Február 3. Munkacsoport” 2010 Hajléktalan utak. In: *Mindennapi hajléktalanság* https://www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-28/mindennapi_hajlektalansag_otthontalanul_7_1.pdf, Letöltés ideje: 2019.06.02.
- Gyuris T. – Oross J. 1999 Kik azok a hajléktalanok – jogi megközelítés http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/365316606721319cc125692e002e0f72?OpenDocument, Letöltés ideje: 2019.05.10.
- Ladányi J. – Forrai E. 2006 Szociális szolgáltatások és kábítószer-fogyasztók. SzMM Otthontalanul... Tégy az emberért! Mindennapi hajléktalanság, Kutatási beszámoló.
- Merton, R. K. 1949 (1980) Társadalomelmélet és társadalomstruktúra http://szisz.uni-corvinus.hu/_fajlok/01_hirben/szociologia_irodalom_2010.pdf, Letöltés ideje: 2019.05.06.
- Paksi B. – Arnold P. – Schmidt A. – Gurály Z. – Breitner P. 2010 Drogfogyasztás és hajléktalanság https://www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-28/mindennapi_hajlektalansag_otthontalanul_7_2.pdf, Letöltve: 2019.06.15.
- V. Gönczi I. 2015 Gyermek- és ifjúságvédelem, a hátrányos helyzet kezelése http://tanarkepzes.unideb.hu/szaktarnet/kiadvanyok/gyermek_es_ifjusagvedelem_hatranyos_helyzet_kezelese.pdf, Letöltés ideje: 2019.06.15.

INTERJÚ SZELÉNYI IVÁN SZOCIOLÓGUSSAL

[DOI 10.35402/kek.2020.1.6](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.6)

Absztrakt

A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában, az EFOP-3.6.3 által támogatott kutatás keretében 2018-ban huszonkét szakmai életútinterjú készítettünk. Olyan volt oktatókat és doktorált hallgatókat kerestünk meg, akiknek pályája, vagy annak egy szakasza az egyetemhez kötődik, s kutatói-oktatói elkötelezettségük, a Ph.D. képzésről alkotott véleményük tanulságos lehet leendő szociológus hallgatók és kutatók számára. Az interjúkból készült egy rövid vizuális összefoglaló, mely a Doktori Iskola honlapján volt megtekinthető. Maguk az interjúk teljes terjedelmükben a BCE Repozitóriumában kutathatók. Ezek egyikének lejegyzett szövege olvasható az alábbiakban. Az interjút készítette Sipos Júlia, lejegyezte és jegyzetekkel ellátta Ivony Éva.

Kulcsszavak: szociológia, doktori alumni kutatás, szakértelmiségi, életútinterjú

Abstract

At the Doctoral School of Sociology of Corvinus University of Budapest (CUB) twenty-two semi-structured interviews have been conducted in 2018 as part of a research sponsored by EFOP-3.6.3. We interviewed former lecturers and doctoral alumni students whose career, or a section of it, was connected to the university. The interviewees' teaching and research commitments, opinions on the Ph.D. training could be instructive for prospective sociology students and researchers. A short visual summary of the interviews was made available on the Doctoral School's website. The full interviews are available in the Repository of CUB. The text of one of these interviews – made by Júlia Sipos, recorded and annotated by Éva Ivony – may be read below.

Keywords: sociology, doctoral alumni research, professionals, life-path interview

2018. március 29-én beszélgetünk Szelényi Ivánnal a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karán.¹

– *Kicsit visszalépve az időben, mikor vettek fel a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Külkereskedelmi szakára?*

– 1956-ban vettek fel az egyetemre, én egyébként orvosegyetemre jelentkeztem. A biológia soha nem volt erősségem, érettségire nagyon jól megtanultam, kitűnően levizsgáztam. Gondoltam, akkor a felvételre már nem kell készülnöm. Az három héttel később volt, addigra elfelejtettem a biológiát. Ezért az orvosegyetemre nem vettek fel. De felvétel nélkül átutaltak a Közgazdasági Egyetemre, és hát nekem olyan mindegy volt, hogy hová megyek. Katonának nem akartam menni, az biztos volt.

Eljöttem a Közgazdasági Egyetemre. Itt először az elmélet szakra vettek fel, és elég nagy marhaság volt, hogy átmentem a külker szakra. Az anyósom mondta, hogy ott lesznek majd jó állások, lehet külföldre menni. Az elmélet szak egyébként nem volt rossz, de kicsit száraz volt, a külker szak szörnyű volt.

– *Ez a képzés szakmailag egy átmenetet jelentett a doktriner '50-es évekbeli politikai gazdaságtan oktatás, és aztán a '68-ig vezető reformgondolatok között?*

– Hát '56 után reformgondolat nem nagyon volt. Ugye október 23-án sok izgalom volt, és volt egy pár nagyon érdekes figura, mint az Ádám György, aki tanított, és egy pár hasonló érdekes egyéniség, akiknek egyik részét kirúgták, börtönbe is csukták. Mire újra nyílt az egyetem, '57 januárjára, addigra mindent le is adtunk. Nagyjából és egészében egy meglehetősen színvonalatlan egyetem volt, volt egy pár kiváló tanár azért.

1 Kutatócsoportunk ezúton mond köszönetet Szelényi Iván Professzor úrnak, hogy hozzájárult az interjú közzétételéhez. Jelen publikáció az interjúbeszélgetés átirat szövege. A kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató - A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

– *Kik voltak ők?*

– Aki számomra a legemlékezetesebb volt, az Pach Zsigmond Pál volt. Ő volt az egyetlen olyan ember, akitől azt lehetett megtanulni, hogy kell kutatni. Ő aktív kutató volt, és emlékszem egyszer csinált egy vitát. Volt egy docense, azt hiszem Sándor Pál volt a neve, és ugyanazon a témán dolgoztak, a majorsági gazdálkodáson. De a Pach Zsigmond Pál egy rettentő fontos tudós volt, ő találta ki jórészt a második feudalizmus kérdését, a második jobbágyságot, és ehhez a majorsági gazdálkodást vizsgálták. Ez neki kulcstényező volt, ez rettenetesen fontos. Azt hiszem, Magyarországon nem tudják – talán azért mert marxista volt, meg kommunista volt –, azt hiszem, nem sokat beszélnek Pach Zsigmond Pálról, holott rettentő fontos ember volt. Nincs világrendszer elmélet Pach Zsigmond Pál nélkül. Immanuel Wallerstein ismerte is, hivatkozik is rá a világrendszer elméletben. Az egyetlen magyar, akinek ilyen hatása volt.

Tehát ezzel csinált egy vitát Sándor Pállal, aki szintén ezen dolgozott, de másként gondolkodtak a majorsági gazdálkodásról. Fantasztikus volt, az 1-es vagy 2-es előadóban ott ültek fönt, és előtte ilyen stócban kihozatták a könyveket, és azzal vitatkoztak. Egyik mondott valamit, a másik fellapozta a könyvet azonnal: „de itt ez az adat van, de ott az van, de nem mert ott meg az az adat van”. Úgyhogy lehetett látni, hogy hogyan kell tudományt művelni. Különben csak biflázás volt, unalmas tankönyvek, telefonkönyveket kellett megtanulni, hülyeség volt az egész.

Volt egy pár érdekesebb ember, például Mátyás Tóni, mindenfélét elolvasott, és sok mindent értett is belőle. Az egyike volt a nagyon keveseknek, akinek a 19. század, 20. század első felének a közgazdaságtanából is voltak ismeretei. Nem hiszem, hogy a Mátyás Tóni egy nagy tudós volt, de egy nagy tudású ember volt, aki sok mindent elolvasott, amit általában nem lehetett volna megtanulni nélküle; és volt néhány más is. Nem akarom túlságosan szidni az egyetemet, de egészében, akár még ma is, túl sok tárgyat kellett fölvenni, unalmas hülye tankönyvekből kellett tanulni, nem volt igazi vita a vélemények között, nem gondolkodni tanították az embert, hanem memorizálni.

– *A szociológia, a társadalomtudomány felé ki- nek, minek, esetleg milyen olvasmányoknak a hatására indult?*

– Amikor én elvégeztem az egyetemet '60-ban, akkor egy szörnyű káderlapot írtak rólam. Valami

hülyeséggel megmakacsoltam magam, hogy én nem lépek be a KISZ-be – mert az egy Kommunista Ifjúsági Szövetség, és én nem vagyok kommunista –, ez egy marhaság volt, be kellett volna persze lépnem a KISZ-be, tehát nem léptem be. Ugyan a legjobbak között végeztem az egyetemen, ennek ellenére írtak egy káderlapot rólam kedves kollégáim, azok között volt korábbi és későbbi barátom, de nagyon szellemes volt. Szerintem az Avar Janó írta, akiből később újságíró lett. Azt írták: „Szelényi a múlt századból itt maradt dzsentri csontváz”. Hát ezzel nem lehetett elhelyezkedni.

Akkor a KSH-ban volt egy ambiciózus nő, aki ott a Külkereskedelmi Osztályt vezette, és ő tudta, hogy a KSH-ba külkeres nem megy, mert mindenki külföldre akar menni. Volt egy fiatalember, aki vele dolgozott, és ő azt mondta: „– Én tudom, hogy, hogy szerzünk én tudom, hogy hogy szerzünk egy jó embert. Azt mondta: „– Én bemegyek” – Képesnének hívták a személyzetist – „megkérdezem Képesnédtől, az idén kit nem javasoltak állásba, és az jó lesz”. Így találtak meg engem, így vittek be, csempészték be a KSH-ba.

– *Ott a könyvtárban dolgozott?*

– Egy vagy két évet a Külkereskedelmi Osztályon, amelyik iszonyatos volt, minden gondolkodás nélküli, a legprimitívebb statisztikai dolgok, számokat adtunk össze, vontunk ki, ennyi volt, semmi komoly dolog nem volt. Úgyhogy ezt nagyon untam, és akkor összebarátkoztam a könyvtárossal, és bekerültem a könyvtárba. Amikor a könyvtárba kerültem, akkor gondoltam, hogy valamit kellene csinálni magammal, tehát valami szakmát kellene találni. Gondoltam miért nem lesz valami tudós belőlem, de hogy miből, arról fogalmam nem volt.

A külföldi folyóiratártnak voltam a vezetője, oda 800 külföldi folyóirat járt és a dolgom az volt, hogy a bejövő új számokat – minden nap jött egy nagy stóc – nézzem keresztül, és találjam meg az érdekesebb cikkcímeket. És hát nagyon szélhámos voltam, mindig ilyen Felix Krull-os jellem voltam, úgy csináltam, mintha 12 nyelven tudnék. Abból a kis oroszról az ember, mondjuk egy statisztikai folyóiratból, a bulgárból, a lengyelből, vagy a csehből kisilabizálta, hogy körülbelül ez mi lehet. Úgyhogy ezt csináltam, és amíg mások kávéztak, én tényleg ha valami érdekes volt – és akkor tényleg angolul, németül, franciául, oroszul tudtam olvasni –, volt egy érdekes cikk, akkor én inkább olvastam, mint-hogy kávéztam volna, mint a többi kollégám. És akkor elkezdett a szociológia érdekeln.

– 1964-ben kapott Ford ösztöndíjat, Berkeley következett?

– Igen, már előtte '63-ban hozták létre a Szociológiai Intézetet, és nekem Hegedüs András és főleg a titkára, Nemes Feri állandóan bejártak a könyvtárba és összebarátkoztunk. Akkor én sokat olvastam, és írtam is egy tanulmányt, ami megjelent a Demográfia című folyóiratban: „A szabadidő kérdése a polgári szociológiában”, ez volt a címe (Szelényi 1962). Akkor ez egy népszerű téma volt, állandóan ezt láttam a külföldi folyóiratokban, de utólag belegondolva nem volt nagyon érdekes, de akkoriban az egy menő téma volt. És ettől, hogy akkor nekem egy szociológiai publikációm volt, én már egy vezető szociológusnak számítottam. Ilyenek hármannégyen voltak az országban, akik szociológiának nevezhető cikket írtak. Amikor létrejött a Szociológiai Intézet, akkor oda vettek, de kevés ember volt, engem csak félállásba. És akkor '64-ben a Ford Alapítvány kezdett egy programot, egy „föllazítási” programot. A cél az volt, amit később a Soros vett át, hogy vigye ki az embereket Amerikába, és ott tapasztalják meg, hogy az a kapitalista társadalom nem is olyan rossz. Nekem ilyen megtérítésre nem volt különösebben szükségem, mert Amerika iránt mindig nagyon szimpatizáltam. Gyerekkoromban állandóan az Amerika Hangját hallgattam, mert nem szerettem iskolába járni és kibuliztam, hogy anyám engedje, hogy otthon maradjak és hallgassam az Amerika Hangját. Úgyhogy énnekem nem volt semmilyen előítéletem.

– A Kaliforniai Egyetemen eltöltött egy év szakmai szempontból, a szociológiai érdeklődése szempontjából döntő volt?

– Abszolút döntő volt. Egy év alatt azért tanultam sokat abból, hogy mi a szociológia. Végül is egy Ph.D. programban, Amerikában két évig kell járni az egyetemre és el kell végezni 10-12 kurzust. Én az egy év alatt elvégeztem 6-8 kurzust, úgyhogy nem volt egy Ph.D. szintű képzettségem, de azért volt egy egészen tűrhető áttekintésem.

A Hegedüs egy paraszt fiú volt, a paraszt fiúkat szerette, én voltam az egyetlen pasaréti úri fiú az Intézetben, és amikor kiosztotta az embereknek, hogy mivel kell foglalkoznia, azt mondta, hogy te egy pasaréti fiú vagy, tebelőled városszociológus lesz.

– Így született meg a kutatási témája?

– Igen, mondta, hogy nekem városszociológusnak kell lenni. Fogalmam nem volt, hogy azt eszik-e vagy isszák. Akkor kimentem Amerikába, és

akkor megtanultam a városszociológiát. És akkor a Nemes Ferivel írtuk ezt a kis könyvet, aminek egy része a városszociológia története. *Lakóhely, mint közösség* – ez a címe a könyvnek (Nemes–Szelényi 1966). Szerintem egy nagyon tisztos áttekintése az amerikai városszociológia történetének, a Chicagói Iskolától egészen az '50-es évek végéig, '60-as évek elejéig. Úgyhogy ezt megtanultam, ez fontos volt, és az is rettenetesen fontos volt, hogy akkor személyes kapcsolatokat teremtettem. Azok abszolút döntőek voltak abban, hogy később sikeres pályám lett. Hatvankilencben megjelent az első cikkem az American Sociological Review-ban (Litwak–Szelényi 1969). Azt hiszem, talán a Péli Gábort leszámítva én vagyok az egyetlen magyar szociológus, aki ebben publikált, de én már '69-ben, akkor éppen 32 éves voltam.

– Kik voltak még a meghatározó személyek?

– Ezt például együtt csináltam egy barátommal, akivel az amerikai egy évem alatt találkoztam Michiganban, a Michigani Egyetemen, és rájöttünk, hogy van egy közös témánk. És akkor ahhoz én gyűjtöttem magyar adatokat, és csináltunk egy cikket, egyik legtöbbit hivatkozott tanulmányomról van szó.

– Őt hogy hívják?

– Eugene Litwak a neve, még él, nálam néhány évvel idősebb. Ez egy példa. A másik példa pedig, amikor állást kaptam Wisconsin-Madisonban, ez 1981-ben volt, akkor ebben döntő szerepe az akkori tanszékvezetőnek volt. Én '65 januárjában, iszonyatos hidegben, útban New Yorkból Kaliforniába, autóbusszal mentem. Megálltam Wisconsin-Madisonban, hogy lássam a tanszéket, és ott öszszetalálkoztam egy tanárséggel. Michael Aiken volt a neve, és elmentünk sörözni, és utána mindig kapcsolatban maradtunk. És „Az értelmiség...” könyvünk megjelent '79-ben Amerikában, kaptunk egy nagyon jó review-t egy nagyon kiváló Harvard politológustól a New York Review of Books-ban. És a Mike azt mondta, hogy ez a fiú ott Ausztráliában senyved, hozzuk ide Wisconsin-Madisonba, ami akkor a világ legjobb szociológiai tanszéke volt. Tehát a személyes kapcsolat mutatja, hogy az milyen rettenetesen fontos az előrejutásban.

– Most akkor lépünk vissza az időben, ez után az ösztöndíj után, 1965-ben máris a Tudományok Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének lett a munkatársa.

– Hát én akkor is félállásban voltam. Amikor haza jöttem '65-ben, akkor a KSH-ból eljöttem, és szabadúszó voltam. Volt egy félállásom a Szociológiai Intézetben, és egy ideig volt egy félállásom a BUVÁTI-ban.

– *De akkor legalábbis nem volt közveszélys munkakerülő?*

– Nem, nem, közveszélys munkakerülő nem voltam, hanem mondom szabadúszó voltam, és kezdtem gyűjteni a félállásokat. Úgyhogy kezdtem egész jól élni a végén. De én teljes állású intézeti munkatárssá azt hiszem '67-ben lettem, amikor a Nemes Feri kinevezték docensnek a Közgazdasági Egyetemre, hogy legyen szociológiai oktatás. Ő akkor is a Hegedüs titkára volt, az Intézet tudományos titkára. A Hegedüs odáig engem nem nagyon kedvelt, pasaréti úri fiú, de hát jobb híján gondolta a Feri barátja vagyok, fölvesz engem tudományos titkárnak. És akkor fölvettem teljes állásba '67-ben. Aztán a Hegedüssel egyszer elmentünk Firenzébe, elkísértem. Ő is szerette a vörös bort meg én is, hát megfogadtuk, hogy mindig csak egy pohár vint fogunk inni, csak az a baj, hogy sok kocsmá volt Firenzében. A szerencse az volt, hogy a Hegedüs akármennyi bort meg tudott inni. Én nem, mert én már nem tudtam, hogy hol van a szállodánk. Szerencsére Hegedüs hazavezetett és ezzel már rögtön összebarátkoztunk, és élete végéig jó barátok voltunk.

– *És '70-ben az Intézet Településszociológiai Osztályának vezetőjévé nevezték ki. Tehát ez a településszociológiai irány, kezdve a városszociológiától, már kialakult, és ebben kutattok.*

– Igen, ehhez még annyit kell hozzá tennem, hogy '68-ban nagy tisztogatást csináltak, Hegedüst, Hellert, Márkus Máriát kirúgták az Intézetből, és akkor hozták be Kulcsár Kálmánt igazgatónak. Kálmán kérte, hogy maradjak tudományos titkárnak, én ezt kihúztam majdnem hét évig, de hát aztán elegendő lett a Hegedüs utáni tudomány-politikából, és mondtam, hogy inkább lemondok a titkárságról. És akkor mondta, hogy jó, hát akkor legyél osztályvezető, és csinálták a Településszociológiai Osztályt, mondjuk nekem, mert azt hiszem akkor én voltam Konráddal együtt az ismertebb képviselője.

– *Milyen kutatásai voltak? Volt-e terepmunkája?*

– Igen. Elkezdtem csinálni a terepmunkát korán, a külső Józsefvárosban, Nemessel csináltuk az első kutatásunkat. Ott volt egy felújítási terv, a vá-

rosszervezők le akarták bulldózerezni a városnegyedet, és valamilyen új lakótelepszerű dolgot építeni, de hát gondolták, meg kellene beszélni a lakosokkal. Úgyhogy mi csináltunk egy ilyen survey jellegű kutatást, és hát én ugye Amerikában megfertőződttem Jane Jacobsszal, aki megírta ezt a fantasztikus könyvet: *A nagy amerikai városok élete és halála* címmel, amiben megsemmisítette ezt a bulldózeres városfelújítást (Jacobs 1961). Tönkreteszik a közösségeket, szétszórják az embereket, tönkreteszik az utcahálózatot, pedig milyen fontos az utcahálózat, hogy biztonság legyen, és hogy az embereknek otthonosságérzése legyen. Tehát mi – én, általa –, és Feri hasonló módon gondolkodott, tehát nagyon az ilyen drasztikus városfelújítás ellen volt, és a lakótelepszerű építkezés ellen volt. Ez által vezényelve csináltuk a kutatást, és hát, ahogy szokott lenni, a szociológus többnyire azt találja, amit gondolja, hogy találni fog. De hát tényleg kiderült, hogy az emberek nem olyan szívesen költöznek lakótelepekre, nem mintha oda tették volna a szegény cigányokat a külső Józsefvárosból. Szóval írtunk egy könyvet, amelyik lényegileg a bulldózeres városépítés ellen volt (Nemes–Szelényi 1966). Nem azért mondom, hogy nem azért bulldózerették le, most már nagyobb részt lebaldózerették, de hát az államszocializmusban nem bulldózerették le, nem azért mert a mi könyvünk olyan fontos volt, hanem mert nem volt elég pénz rá.

– *Ez idő tájt lett a Szociológia című folyóiratnak a főszerkesztője?*

– Az olyan '68 körül kezdődött, olyan '68-'69 körül.

– *Akkoriban egy ilyen típusú szakfolyóiratot gondolni nagy felelősség volt, hiszen akkor intézményesült újjá a magyarországi szociológia.*

– Igen, hát volt egy nagy segítségem, Gombár Csaba főszerkesztő-helyettes, mi nagyon jó „team” voltunk, nagyon egyetértettünk egymással, és szerintem az első számok nagyon kiválóak voltak. Az első számban rögtön a Kemény Pistának az egyik legjobb tanulmányát hoztuk.

– *Hogy találták meg a szerzőket? Önök keresték őket, vagy a szerzők jelentkeztek?*

– Én mindig kerestem, mindig kerestem. Pistából kisajtoltam a cikket, nagyon nehezen írt, de hát addig lógtam rajta, míg szóval a végén leadta a cikkét. A végére elfárad, de a cikk zseniális.

– Nem szeretnék hosszan elidőzni, mert mindjárt eljutunk a Konrád Györggyel írt könyvéhez, de tudták, hogy az eléggé szűk szakmán belül ki mivel foglalkozik, és akkor rendelt cikkeket, vagy adott témákat preferáltak? Vagy hogyan szerkesztette a lapot Gombár Csabával?

– Ismertük egymást, az hogy a szakma kicsi volt, annak voltak előnyei, mert rengeteget beszélgettünk egymással, elolvastunk mindent, amit a kollégáink írtak. Soha nem voltunk túlságosan leszűkítve egy témához, mert tájékozottak voltunk arról, amit mások csináltak. A Ferge Zsuzsát, a Cseh-Szombathyt jól ismertem, és minden munkájukat folyton olvastam, Andorkával egy időben nagyon nagy barátságban voltunk, és így tovább. Szóval tudtuk, hogy kik az érdekes emberek, akik jó minőségű munkát csinálnak.

– Tehát akkor ezek a nagy klasszikus nevek, Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Kemény István mind ott voltak az ismeretségi körében, szűk szakmai baráti körében, és tőlük rendelt.

– Igen, hát baráti kapcsolat ezek közül engem egy időben az Andorkához fűzött, aztán valahogy a Rudinak elment a kedve tőlem. De egy időben nagyon közeli barátok voltunk. De én mindig megmaradtam a tisztelője, és szimpatizáltam vele, és értékeltem a munkásságát.

– Akkor, ezzel egy időben itt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen egy városszociológiai csoportja volt, vagy azt vezettet?

– Nem, én itt nem vezettem semmit sem. Nekem volt egy ilyen szakszemináriumom. Akkor az embereknek kellett írni egy szakdolgozatot, és ahhoz volt egy szakszeminárium, ami segítette őket, hogy szakdolgozatot írjanak. És hát tartottam egy pár előadást is, egyébként is van hajlamosságom a színészkedésre, és egész tűrhetően előadok nagy osztálytermekben is. De hát egy ilyen kisebb szemináriumban jobban szerettem dolgozni, és ropant népszerű volt ez a szeminárium, nagyszerű emberek jöttek: Kertesi Gábor, Lengyel Gyuri, a Hegedüs Jócó, csomóan, akik ma a szociológiának fontos személyiségei. És Schmidt Mari, ő nem szociológus, ő már akkor történész volt. A lakásomra jártak fel, Schmidt Mari is és a többiek is, gyakran ott tartottunk külön órákat. Nagyon közeli, meleg baráti közösség voltunk. Fogalmunk nem volt, hogy a Marinak aztán merre mennek el a politikai nézetei.

– És akkor '73-ban védte meg a kandidátusi értekezését?

– Igen.

– Milyen téma volt?

– Ugye mi a Konrád Gyurival '66 lelegején találkoztunk egy értekezleten. Akkor nagyon összebarátkoztunk, én akkor a BUVÁTI-ban voltam, ő a VÁTI-ban. Én is kezdtem a szakmát, a Gyuri még inkább, ő tényleg semmi szociológiát nem tudott.

– Ez mi volt pontosan? Mert ugye a mai fiatalok nem biztos, hogy tudják, mit jelent a BUVÁTI.

– A BUVÁTI a Budapesti Városszervező Intézet, a VÁTI pedig az Országos Városszervező Intézet volt. A VÁTI szerintem még mindig van. Szóval a Gyurit oda vették, és akkor mondta nekem – egy értekezleten találkoztunk, utána elmentünk, megittunk egy pár konyakot – és azt mondja nekem: „– Miért vagy te a BUVÁTI-ban? Gyere át Te is a VÁTI-ba”. Úgyhogy akkor átmentem a VÁTI-ba egy félállásba, és elkezdtünk együtt dolgozni, és az első munkánk az új lakótelepek szociológiai problémái voltak. Erről írtunk is közösen egy könyvet (Szelényi–Konrád 1969). Szerintem nem is rossz könyv. Az egyik jobb könyveim közé tartozik. És utána pedig csináltunk nagy, teljes városokra kiterjedő felmérést, Pécsen, Szegeden, és akkor állandóan együtt voltunk, és mindenben együtt dolgoztunk.

És hát a Kulcsár állandóan sanyargatott engem, hogy miért nem vagyok még kandidátus, és hát mondtam, hogy a Gyurival együtt van mindenféle írásunk. Hát közös nem lehet. Én sokáig ellenálltam ennek a kandidátusi dolognak, de a végén gondoltam, jó, hát, ha akarják. Gyurival beszélünk, és akkor dolgoztunk egy nagyobb dolgon, és hát mondtam: „– Hogy legyen?” Azt mondta Gyuri: „– Hát én inkább megírom a városi lakáskérdésről szóló részt, és akkor te majd megírod az ilyen regionális részét a kutatásnak. Az lesz a te disszertációd, ez meg az én disszertációm lesz”. Úgyhogy én akkor megcsináltam a disszertációt, lényegileg már létező szövegeimből – kicsit resteltem mondani – de gyakorlatilag a disszertációt egy vonatúton csináltam meg, Prágából Budapestre. Később megjelent az Oxford University Press-nél, és még ma is hivatkoznak a könyvre (Szelényi 1983). Ugyan nem sok időt töltöttem azzal, hogy összevágjam a disszertációt különböző szövegekből, de egész jól sikerült. Úgyhogy így sikerült megvédenem. A Gyuri akkor meg már író volt, őt végül is ez a kandidátúra nem

érdekelte, ő aztán azt a részt meg sem írta. Megvolt, csak össze kellett volna vágnia, mint nekem, hát azt nem csinálta meg.

– Jól sejtem, hogy ez az egész urbanisztikai aspektus, ez a városszociológia, főleg ha már regionalitás is megjelenik, egy nagyon jó szellemi ugródeszka ahhoz, hogy a társadalmi rétegződésektől kezdve nagyon sok más szociológiai téma belekerülhet valami módon, vagy megjelenhet benne? Vagy valami olyan irányoknak is teret ad, ami aztán a későbbi kutatási témáit jelenti?

– Hát a városszociológia a '60-as évek végén, a '70-es évek elején egy reneszánszban volt világszerte. És én két nagyon kiváló emberrel kerültem nagyon jó barátságba, Jiří Musillal, aki egy cseh szociológus volt, és Ray Pahlallal, aki egy angol szociológus volt. Először Prágában találkoztunk egy konferencián, én rögtön beleszerettem Ray-be, egy remek ember volt, éles agyú, kitűnő ember. Beszélgettünk, és rájöttünk, hogy ugyanazt csináljuk, hogy csinálunk egy új városszociológiát. A városszociológiának hullámai vannak, hullámhegy-hullámvölgy. Most egy hosszantartó hullámvölgyben van már jó ideje. Akkor éppen a hullámhegy jött ki, és ez a hullámhegy, amit mi kitaláltunk, pontosan az volt, hogy a mi problémánk a városi társadalmi egyenlőtlenségek problémája. Ez új dolog volt, mert akkor a városszociológia domináns problematikája az etnikum volt, etnikai kérdés, ami egy fontos kérdés, de elvitte a városszociológiát ilyen etnikai stúdiumok felé. Most a Ray-jel mi elvittük az egyenlőtlenségek problémája felé. Akkor hoztuk létre a Nemzetközi Szociológiai Társaságban lényegileg mi hárman – amiből a Nemzetközi Szociológiai Társaság XXI. munkacsoportja lett – a Városi és Regionális Szociológiai Csoportot, és ebben nagy inspiráció éppen ez a városi társadalmi egyenlőtlenség volt. Ez a könyvemnek is, a disszertációmnak is a címe (Szelényi 1990a). Ray-nek hasonló könyve körülbelül ugyanakkor készült, az volt a címe: *És kinek a városa?* (Ray 1970). Ugye húsz „city”, pontosan erről szólt: az egyenlőtlenségek. Mi a jó város? Az a jó város, ami legtöbb embernek az érdekeit szolgálja, úgyhogy így az érdek és az egyenlőtlenség központi témává vált. Számomra is az volt, elsősorban én a lakás-egyenlőtlenségekből indultam ki. Aztán elkezdett érdekelni az osztályszegregáció is, ugye Magyarországon az etnikai szegregáció még nem volt annyira a figyelem középpontjában. Aztán később Ladányival meg Havas Gáborral együtt dolgozva kezdtem én is jobban érdeklődni a roma szegregá-

ció kérdése iránt, és az első munkáim osztályalapú szegregációval foglalkoztak.

– És akkor ugye '74-ben jelenik meg az a Konrád Györggyel közösen írt művük, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, ami aztán egy teljesen új irányt szabott az életének. Ugye közismert, hogy a kézirat külföldre juttatása miatt letartóztatták, és '75-ben kitusították Magyarországról, és akkor először a Kenti Egyetem vendégprofesszora lett.

– Azért valamit „Az értelmiség...” könyvről mondanék. Ez is tulajdonképpen ebből a városkutatásból nőtt ki. Mi '71 után kezdtünk radikalizálódni, miközben a rezsimek kezdett egyre konzervatívabbá válni, úgyhogy ütközőpályán voltunk a rezsimmel. Egy idő után a Gyurit az állásából ki is rúgták, és én ugyan nagyon sokáig a rendszer kedvence voltam, mert én nem Lukács-tanítvány voltam, és nem ilyen marxista kritikái filozófus, hanem empirikus amerikai típusú szociológus. Pontosan ez kellett a rezsimnek. De hát akkor kezdtem írni a kellemetlen dolgokat, úgyhogy engem is taccsra vágta. Ki nem rúgtak.

Kulcsár Kálmán egyszer behívott, és azt mondta nekem, hogy: „- Iván, az Isten szerelmére, csak ne írjatok! Az Intézetbe se kell bejőnnöd, a fizetésedet megkapod, csak ne írjatok!” Hát, mi írni akartunk, és erre elvonultunk és megírtuk ezt a könyvet, aminek mondom, a kiinduló pontja a várostervező volt, ezért lett a tervezés, vagy a redisztribúció központi problémává (Konrád–Szelényi 1979, 1989).

Ez nagyon általánosított. De a tervezői mentalitással való kapcsolatunk az, amelyikről nagyon sokat beszélünk. Milyen furcsa, hogy ezek a nem kommunista, sőt antikommunista tervezők, mint a Granasztói Pali – nagyszerű ember volt egyébként – mennyire internalizálja a kommunista teleologikus redisztribúciónak a mentalitását. Emlékszem, egyszer egy tervezővel beszélgettünk erről, akkor írogattunk az Országos Városrendezési Tervezés ellen, és az egyik ilyen hasonló tervező, polgári ember, abszolút nem kommunista, azt mondja: „- Hát Gyuri, Iván, ti azt mondjátok, hogy az emberek ott lakjanak, ahol akarnak?” „- Hát körülbelül ezt mondtuk”. „- Hát ebben sajnos nem tudok veletek egyetérteni. Itt vége van az együttműködésünknek.” Akkor minek van a tervezés? Az emberek azt csinálnak, amit akarnak. Úgyhogy ebből született a könyv.

Még azt hozzá tenném, egy sokkal korábbi – másutt már megírtam, vagy elmondtam, de hadd tegyem itt is hozzá, mert lényeges – másik inspi-

ráció egyébként Bibó Istvántól jött, aki a KSH könyvtárában munkatársam volt. Sokat beszélgettünk vele, sokat járt be a folyóiratába, és egyszer a Pista azt mondja nekem: „- Iván, ennek a rendszernek a legnagyobb hazugsága, hogy ez a proletariátus diktatúrája. Ha ez valami, akkor ez az értelmiség diktatúrája” – mondta ugye a populista Bibó. Én nem egészen értettem, hogy mit mond, de bent maradt az agyamban az ötlet, és hát más dolgokkal együtt ez vezetett „Az értelmiség...” könyvhöz, amiért valóban el kellett mennem. És Ray Pahl volt, aki nekem szerzett egy picit kis ösztöndíjat, és egy nagyon elegáns címet, amivel semmi nem járt, csak használhattam a levélpapírost a Kenti Egyetemen, és hát oda kerültem ki három kisgyerekekkel meg a feleséggel.

– *És utána jött Ausztrália?*

– Igen, hát próbáltam, mindenhová jelentkeztem. Angliában akkor sem volt állás, mint általában soha nem volt, semmire nem mentem. És egyszer találtam egy hirdetést Ausztráliába, azt megpályáztam, és nagy megdöbbenésemre megkaptam. Ez egy tanszékalapító tanszékvezetői professzori állás volt. Hát volt egy-két jó angol nyelvű tanulmányom, nagyobb részben magyar nyelvű életrajzzal, megdöbbenő volt. Még azért ezt elmondom, mert a társadalmi kapcsolati tőkéhez egy nagyon fontos adalék. Amikor már ott voltam, összebarátkoztam valakivel, aki abban a kinevezési bizottságban volt, akik engem meghallgattak, és följánlották nekem az állást, és kérdeztem tőle, hát hogy a fenébe neveztek engem ki? Nem volt olyan életrajzom, amire igazán ki lehetett volna nevezni. Hát azt mondta, mi is aggódtunk ezért, a tanulmányok jók voltak, de nagyon kevés volt, és én voltam az egyetlen, aki Amerikában szereztem a PhD-t. Ő egy amerika-szakos ember volt, nem szociológus. Mondtam, de hát voltál Amerikában, biztos ismersz egy szociológust, miért nem kérzed meg, tudja-e, hogy ki az a Szelényi Iván? Hát egy szociológust ismert, és ez Martin Lipset volt. Amikor én Berkeleyben voltam '65-ben, a Martin Lipset éppen Berkeleyben volt még, és tartott egy szemináriumot. Fölvettem a szemináriumát latin-amerikai diákmozgalmakról, és engem megkért, hogy írjak egy dolgozatot a szocialista országok diákmozgalmáról. Írtam egy három soros dolgozatot, és azt mondta, ott ilyen nincs. Úgyhogy Martinnak jó memóriája volt – ugye ez már tizenvalamennyi évvel később volt –, felhívják telefonon, hogy ki az a Szelényi, és azt mondja: „- Az egy okos fiú,

vegyétek föl!”. Úgyhogy így kaptam meg az ausztrál állásomat. Szóval ennyit arról, hogy az ember életútjában mennyit számít a szerencse.

– *Persze azért e mögött munka is volt. Ott tudott-e bármilyen kutatómunkát végezni? Empirikus, vagy elméleti, vagy könyvtárba járt? Mi jellemzi ezt az időszakot?*

– Egy új tanszéket építettem, a semmiből, és az első évben heti 35 órát töltöttem osztályteremben. Többet, mint egy középiskolai tanár. Én tanítottam az egész programot. Aztán kezdtem fölvenni embereket és enyhült a dolog, úgyhogy nagyon sok időm kutatásra, írásra nem volt. Valamennyi azért volt, és volt egy kikötőváros, amelyik tönkre ment. Volt egy nagy multinacionális cég, amelyik ott hajóépítéssel foglalkozott, az nem volt profitábilis, ugyan az egész várost az adófizetők pénzéből építették föl ennek a multinacionális cégnek. Az onnan elszökött, amikor már nem volt profitja. Úgyhogy ez engem érdekelt, erről csináltam egy kis kutatást, megjelent belőle két tanulmány, ennyi az egész. Meg dolgoztam egy könyvkéziraton, ami úgy soha nem született meg, aztán valami lett belőle később.

– *És '81-ben ment az Egyesült Államokba vissza?*

– Igen, '81-ben kaptam állást Wisconsin-Madisonban, már elmondtam, hogy milyen módon ott is fontos volt a személyes kapcsolat.

– *És ezen időszak alatt a magyar kollégákkal tudta tartani a kapcsolatot, a szakmai kapcsolatot?*

– Nem igazán. Egy időben, meg kell mondanom, hogy még direkt kerültek is a velem való kapcsolatot. Szóval azért a '70-es évek végén én egy nagyon gyanús alak voltam, úgyhogy velem levelezni sem nagyon illett. Magyar kolléga? Hát én importáltam Helleréket és Márkusékat Ausztráliába, nekem volt állásom, én szereztem nekik állást. Velük nagyon jóban voltam, és tartottam a kapcsolatot, mármint az ausztrálokkal. Úgyhogy nem nagyon volt magyar kapcsolatom.

– *Olvasni se nagyon tudott? Mert hiszen akkor nem volt még Internet, tehát nem nagyon lehetett egyszerű megkapni azokat az anyagokat vagy könyveket.*

– A folyóiratoknál előfizettem, úgyhogy azokat megkaptam. Nem olyan nagyon olvastam őszintén szólva, bár jobban érdekelt az angolszász irodalom, és meg kellett tanulnom Ausztráliát, mert a diákok ott is mindig Ausztráliáról akartak valamit, mint minden magyar is csak Magyarországról akar hallani.

– *Aztán visszatérünk Los Angelesbe, tanszékvezető volt 11 évig körülbelül?*

– Los Angelesben tanszékvezető csak 3 évig voltam, Amerikában általában 3 évente cserélődik. Nem bánták volna, hogy tovább legyek, de nekem a 3 év éppen elég volt. Igen, az nagyon termékeny idő volt Los Angelesben, sikerült egy nagyon kiváló Ph.D. programot kiépítenünk. Nagy áttörés volt, mert előtte az UCLA nem létezett szociológiában a vezető tanszékek között. Az alatt az időszak alatt, amíg ott voltam fölugrott a 4. helyre, és akkor kezdtük a diákjainkat elhelyezni vezető egyetemekre. Nekem két átütő sikerem volt diákokkal, én voltam a disszertáció vezetője, és minden idők legjobbja Bruce Western volt, a másik Gil Eyal. Hát Bruce, mit tudom én, 15 állásajánlatot kapott, amikor végzett, és akkor Princetonba ment, aztán Harvardra került, most a Columbián van. A Bruce mindkét amerikai akadémiának a tagja, aminek én is tagja vagyok, ez az American Academy of Arts and Sciences, mondjuk ennek mindenki tagja, három-ezer tagja van. De a National Academy of Sciences az egy nagyon kiválótagott társaság, annak 10-15 szociológus tagja van, oda inkább csak természettudósokat vesznek föl, és a Bruce-t is oda beválasztották. Úgyhogy órá roppant büszke vagyok. A Gil Eyal is nagyon jól szerepelt, de ő Berkeleybe ment először, aztán azóta a Columbián volt tanszékvezető, nagyon kiváló ember.

– *Még annyit, hogy említette a PhD programot. Ön szerint mi kell a jó doktori iskolához? Tehát ebben elég sok tapasztalata van, majd még beszélünk későbbi szakmai életút kapcsán is erről, de hogy mi kell egy jó doktori iskola fölépítéséhez?*

– Hát elsősorban nagyon sok idő, ahhoz, hogy kialakuljon egy rangos Ph.D. program, 10-20 évről beszélünk egy intézménynél, és emellett nagyon sok pénz kell. Tehát a diákoknak ösztöndíjakat kell odahozni, és jó kutatási lehetőségeket kell biztosítani. És emellett jó, kutatásra orientált és diverzifikált tanári kar kell. Tehát a diákok egy nagy skálán ismerik meg a szakmát, és azon belül, ami iránt elkezdnek érdeklődni, ott legyen egy kiváló tanár, aki bevonja őket a kutatási programjába, és annak a szemináriumába. Amit itt csináltam a Közgázon, ahhoz hasonló szemináriumokat csináltam Amerikában is. Ott a diákok a kutatásokat az elejétől a végéig kísérik, azokból lesznek kiváló emberek, akik aztán el tudnak helyezkedni kiváló helyekre. De hosszú idő kell, amíg kialakul a reputációja az intézménynek. Mert a diákok oda mennek, ahol látják,

hogy a diákok jó helyre helyezkednek el, és hát ez nehezen, sokára jön meg. A UCLA-n volt szociológia tanszék már a '30-as évek óta, és azt hiszem az én két diákom volt az első, aki ilyen IVD-szintű állásokat kapott a '80-as évek vége felé.

– *1999-ben lett a Yale Egyetemen tanszékvezető, ugye?*

– Igen, '99-ben vittek át a Yale-re, hogy újraépítem a tanszékot, mert ott kicsit olyan volt, hasonló volt az ausztrál helyzethez. Egy teljesen széthullott tanszék volt. Ketten voltak, akiknek „tenure”-jük volt, és mind a kettő reménytelen ember volt.

– *1990 körül védte meg az akadémiai doktori értekezését?*

– Igen.

– *Az mi volt?*

– Igen, hát igen, ugye az történt, hogy azt hiszem a Szalai Julinak volt az egész ötlete, hogy minket valamiképpen, Heller Ágit meg engem rehabilitálni kell, és a rehabilitáció, hogy legyen belőlünk akadémikus. És hát Rudiból is akkor lett akadémikus, belőlem is akkor lett akadémikus. Az volt a hiba, hogy nem volt akadémiai doktori fokozatom. Erre akkor kitalálták, Rudi is ugyan ezt csinálta, hogy nem kellett beadni nekünk – már volt egy nagy munkásság mindannyiunk mögött – hanem ilyen életmű-téziseket kellett beadni (Szelényi 1990b). Úgyhogy én írtam egy 100 vagy 150 oldalas életmű-téziseket, hogy életem során mi az, amit gondolom újat tettem a szakmához, és ezt védtem meg. Úgyhogy így lettem akadémiai doktor. Rudi pontosan ugyanígy. És aztán egy éven belül megválasztottak minket akadémikusnak (Szelényi 1995). Rudi mondta egyszer viccelve nekem – akkor megint jó barátok lettünk egyébként '90 körül, egy ideig – Rudi azt mondta nekem: „– Hát Iván, hogy idáig Te meg én nem voltunk akadémikusok, annak politikai oka volt, hogy most akadémikusok lettünk, annak politikai oka van”. Nem volt különösebben szellemes ember, de volt egy pár jó vicce.

– *Tehát, hogy most akadémikusok lettek, annak megint politikai oka van?*

– Igen. Így van, persze, persze, kompenzálni kellett minket, azt, hogy nem voltunk politikailag odáig korrektek.

– Jó, hát 'bon mot'-nak ez nagyon jó, de azért e mögött hatalmas munkásság is volt.

– Hát tény, hogy volt munkásság mind a ket-
tőnk mögött.

– Közben akkor ezek a bizonyos akadémiai állomások, az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia rendes tagjává is választották, aztán fontos folyóiratok szerkesztőbizottságának tagja, és aztán utána, a rendszerváltás után egyszer csak újra kutatott hazai terepen. Ez volt a Csenyéte. Melyek voltak ezek a fontos kutatások, mert itt két nagy irány volt, egyrészt a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatok, hogyan konvertálódtak át bizonyos tőkék, tehát egy új kapitalizációs irány, másfelől újra megjelent a társadalmi egyenlőtlenségek irány, kifejezetten a roma társadalom irányába.

– Igen. Az első kutatás egyébként, annak az volt a címe, hogy *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában az államszocializmus után* (Treiman–Szelényi 1993). Ez úgy született, hogy elterjedt a hír, hogy a KSH abbahagyja a rétegződés-kutatást, a rétegződés- és mobilitás kutatását, amit én sajnáltam. Akkor a UCLA-n voltam, Donald Treiman kollégám egy ilyen stratifikáció-kutató volt, én nem igazán. És a Donnal mondtuk, hogy miért nem próbálunk pénzt szerezni, hogy csináljunk valóban egy ilyen kutatást, hogy mi történik a rétegződéssel a rendszerváltásban, de hát csináljuk meg hat országban. Ez akkor nagyon sikeres téma volt, és ezt megcsináltuk Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, és Bulgáriában.

– Ez egy komparatív dolog volt?

– Komparatív dolog volt, így van, és két része volt a kutatásnak. Az egyik egy ilyen általános rétegződéskutatás, amit főleg Don csinált, és a másik pedig az eliteknek a kutatása volt. Ez egy újszerű dolog volt, és hát azt hiszem, hogy ebben nekem kulcsszerepem volt. Mert azt hiszem, ezt az egész témát, hogy az elit cirkulációja, vagy reprodukciója, ezt én fogalmaztam így meg, nagyon korán, 1990 körül (Szelényi–Szelényi 1991). Mikor kezdtük ezt a kutatást készíteni, akkor a koncepciójához kitaláltam ezt az ötletet, hogy vajon az elit lecserélődik-e és egy új elit jön be a nem elitből, vagy pedig a régi elit varázsolja át magát új elitté?

– Hogyan lesznek új tulajdonosok, hogyan lesznek új tőkések?

– Igen. Így van. Nem is tudom, ilyen kutatás még nem volt. Úgyhogy mi ezért csináltunk egy viszonylagosan véletlen mintát a '88-as elitekről, mindezekben az országokban. Kilencvenháromban volt a terepmunka a '93-ban ugyanazt a pozíció betöltő emberekről. Tehát tudjuk, hogy akik elitben voltak '88-ban, azok még elitben vannak-e '93-ban. Vagy hol vannak egyáltalán? S a '93-as elit mit csinált '88-ban? Honnan jöttek?

– Ez kérdőíves?

– Kérdőíves felmérés volt, így van, személyes interjúkn alapult. Milliókat kaptunk rá, akkor a legjobb amerikai alapítványoktól.

– Tehát mondhatjuk, hogy a terepmunkát és az empirikus beállítottságot azt végig megőrizte a munkássága során?

– Igen. Igen. Valóban. Úgyhogy ebből született ez a *Kapitalizmus kapitalisták nélkül*, „Making Capitalism Without Capitalists” című könyvem (Eyal–Szelényi–Townsend 1998), ami magyarul érdekes módon soha nem jelent meg, pedig megjelent vagy hat vagy nyolc nyelven.

– És ez nemzetközileg egy abszolút „topical issue” volt akkoriban.

– Hogyne, ebből nagy üzemág lett.

– A poszt-szocialista, vagy volt kommunista országokban?

– Az elit-kutatás egy nagy üzemággá vált, én csak azt gondolom, hogy nekem, hogy ez napirendre került, abban volt valamelyest szerepem. Úgyhogy ez volt az első ilyen kutatás, és valóban, már '89-ben Ladányi elvitt engem Csenyétére, mert akkor járt ott egy osztrák újságíró, és hát látta, hogy ez egy ilyen cigány faluvá kezd válni. És hát én erről, hogy a kis falvak nem elnéptelenednek, hanem szegény gettókká válnak, már '71-ben tartottam egy előadást. A Knopp Andris ott volt az előadásomon. A Knopp Andris a párt tudománypolitikai osztályának volt a vezetője. Egy héten belül elvették az útlevelemet. Nagyon, nagyon haragudott ezért. De hát nagyon sikeres előadás volt egyébként. Ezt igazság szerint már rendszeren csak az emigrációban angolul írtam meg. De hát azt tudták, hogy ez az én ötletem volt, a kistalvak gettósodásának a témája. Úgyhogy aztán itt a Csenyéte. Itt pontosan az történt, amiről mi a Manchin Robival, és a Juhász Palival is beszélünk a '70-es évek elején. Úgyhogy akkor kezdtem Csenyétére járni, és hát ott dolgoztam 2000-ig, na-

gyon intenzív terepmunkát végeztem, és írtunk egy szerintem egész tűrhető könyvet a Ladányival erről (Ladányi–Szelényi 2004).

– *Most azt ugye nem említettük, de akkor szintén egy ilyen alapítói szerepbe került, amikor Abu Dhabiban felkínálták a lehetőséget, hogy alapíthatott egy társadalomtudományi kart, vagy szakot?*

– Igen, hát ez a New York University-n volt, szóval én már tizenegyedik éve voltam a Yale-en, és hát „cigány vagyok”, én is szeretek mindig mozogni, 11 év egy helyen az nekem egy kicsit hosszú idő, úgyhogy gondoltam, hát elmegyek nyugdíjba. Akkor is fontolgattam, többször fontolgattam, hogy hazajövök, gondoltam elmegyek nyugdíjba. És akkor Dalton Conley megkeresett, hogy ők csinálnak egy új egyetemet Abu Dhabiban, és kellene nekik valaki, aki csinál egy társadalomtudományi kart, mert hogy ő ennek a dékánja lesz. Hát engem régóta érdekelt az egyetemi adminisztráció, és igazság szerint tanszékvezetői foknál magasabb pozícióim nem volt, néha pályáztam egy-kettőt, magasan voltam egy pár helyen a listán, de végül is nem lett belőlem dékán, vagy vice chancellor, vagy ilyesmi. Hát gondoltam utolsó kalandnak, nyugdíj helyett miért nem megyek el Abu Dhabiba. Még soha nem voltam egy muzulmán országban, a Közel-Keletet sem ismertem, Ázsiában sem éltem, hát gondoltam akkor elmegyek öt évre Abu Dhabiba. El is mentem, és hát ott építettünk egy nagyon érdekes egyetemet, nagyon magas színvonalú undergraduate egyetemet. Graduate programok még nincsenek, én nem is ambicionáltam, hogy legyenek. Aki graduate programot akar, inkább New York University-n szerezzék meg a graduate degree-jét. Előbb fog állást kapni, mint hogyha kitalálunk egy új programot Abu Dhabiban, gondoltam ahhoz 20 év kell, hogy az Abu Dhabiban végzett Ph.D. diák kapjon egy állást a Princetonban.

– *Ugye a terepmunkát azt hangsúlyoztuk, mint fő módszertani irányát, de amellet, ami a szellemi részét illeti, a társadalomtudományi kutató érdeklődésének, az az elmúlt évtizedekben kifejezetten az orosz folyamatok, illetve a kínai események is megjelentek az írásaiban.*

– Igen. Engem nagyon korán már az ilyen komparatív társadalomtudomány érdekelt. Már a disszertációmban is van egy komparatív elem. Tehát amikor a magyar lakásrendszer elosztása sajátosságait próbálom meghatározni, akkor azt összehasonlítottam lengyel és csehszlovák adatokkal,

tehát ott is volt egy ilyen komparatív dimenzió. Sőt az egész problematika, hogy mi a sajátossága Magyarországon az egyenlőtlenségeknek, mint egy kapitalizmus–szocializmus komparatív elméleteként fogalmaztam meg. Egyébként azt gondolom, talán a munkásságomnak a legmaradandóbb része ez az egyenlőtlenség-elmélet. Mert mi itt a magyar lakásrendszert a '60-as években vizsgálva, azt vettük észre, hogy az állami szektorban lévő lakásokat szisztematikusan a magasabb jövedelmű és kvalifikáltabb emberek kapják meg. A segéd munkások, vagy akár még a betanított munkások, szakmunkások is, gyakran falun ragadtak, ott kellett maguknak, saját maguknak fölépíteni a kockaházait, és ingáztak be a városi munkahelyükre.

Ez volt a tipikus jelenség a '60-as években, aztán a masszív lakótelep-építkezés ezen valamit változtatott. Ezért mi arra a következtetésre jutottunk, hogy egy redisztributív gazdaságban, központilag tervezett gazdaságban a társadalmi egyenlőtlenséget a redisztribúció hozza létre, az állami újraelosztás hozza létre, és ezt az abból kimaradók a piacon próbálják korrigálni. Tehát a piacnak volt egy társadalmi egyenlőtlenség-csökkentő szerepe, ami megdőbbszentő. Ugye mindig azt gondoljuk, a piac hozza létre az egyenlőtlenséget, és ezért a *Városi társadalmi egyenlőtlenségek* című disszertációmban, vagy könyvemben fogalmaztam meg azt az elméletet. Hát itt a szocializmus és a kapitalizmus egymás tükörképei (Szelényi 1990a). A kapitalizmus alapvetően egy piaci gazdaság, ott a piac kudarcait az állami jóléti redisztribúciónak kell korrigálnia, egy redisztributív gazdaságban a redisztributív gazdaság kudarcait a piac korrigálja. Szerintem ez szellemes. De mondom, már akkor egy ilyen komparatív dolog volt. Úgyhogy az átmenetben is a komparatív összehasonlítás érdekelt. Kínával egyébként is nagyon sok a kapcsolat, nagyon sokat voltam Kínában, egyszer egy hónapot tanítottam Hong Kongban, sajnos kínaiul nem tanultam meg, de valamennyit azért megértettem. És a kínaiakat is nagyon érdekelte, három könyvem van kínaiul, három könyvemet adtak ki. „Az értelmiség...” könyvet lefordították, de még soha nem engedték kiadni. Ahogy elnézem Hszi elnök politikáját, ezt soha nem is fogják.

– *Mire alapozza azt a gondolatát, ami mostanában felbukkant – mostanában hazaköltözött, és nagyon figyel egyrészt a hazai politikai eseményekre, másrészt a tudományos szociológiai fejleményekre is –, hogy a szociológia három válsága figyelhető meg*

napjainkban? Mik ezek, miért van válságban a szociológia?

– Igen. Hát ez azért elsősorban az amerikai folyamatoknak egy általánosítása, és talán nem minden országban történik, vagy legalább is nem olyan mértékben. Amennyire meg tudom ítélni, valami mértékben azért Magyarországon is történik. Amerikában azt mondtam, azért van a szociológia válságban, mert van egyrészt egy elméleti, van egy metodológiai és van egy politikai válsága (Szelényi 2015). Hogy a politikaival kezdjem, a szociológia hallgatói létszámokat tekintve, a tanszékek szociológiai hallgatóinak a száma a '70-es évek végére tetőzött, azután meredeken lezuhant, és azóta stabil. De egy tíz éven keresztül meredek zuhanás volt, és soha nem kerültünk közelébe a '70-es évek csúcán elértnek, a '60-as évek során folyamatosan meredeken emelkedett, a '70-es évek végétől leesett, és azóta stabil. Most ennek egyik jelentős komponense a politika. Mindenki, aki egy kicsit rendszerkritikus volt a '60-as években, az jött az én szakszemináriumomra a Közgázon. Ugyanez volt Amerikában. A kritikailag gondolkozó fiatalok, azok szociológiából akartak diplomát szerezni, vagy akár PhD-t szerezni. És ezek között voltak a legjobb elmék is, kiváló emberek jöttek és tanultak szociológiát. Ilyenek voltak az én szakszemináriumomon is, Kertesi Gábort, hogy említsem, remek ember.

Na most a szociológia elveszítette ezt a politikai funkcióját. Egyrészt nincs a társadalmi változásoknak az a korszaka, mint ami a '60-as években érlelődött. Hát igen, a '70-es években a dolgok már leültek, de ahogy Hegel mondja, „a bagoly napnyugtával jön elő”. Tehát a sikerek akkor jönnek, amikor már vége volt a dolognak. Úgyhogy a csúcsa az egyetemi hallgatóság politikai radikalizálódásának akkor volt, amikor már a társadalom konzervatívabbá vált. De hát a szociológia hozzálaposodott a társadalom laposabb politikájához, érdektelenebb politikájához. Ezzel a diákokat elvesztették, az okosabb diákok elmennek közgazdásznak, vagy természettudományt tanulnak. Azt hiszem, valami ilyesmi Magyarországon is történt. A diákok számával is van probléma, a diákok minőségével is van valami probléma. Van egy teljesen új, fiatal generáció, fiatal kutatói generáció, akik nagyon kiválóak. Ez egy új jelenség Magyarországon, és lehet, hogy összefügg az érlelődő politikai válsággal. Na most, ez az egyik.

A másik elméleti válság. Éppen, amikor a szociológia minden szempontból a csúcán volt az '50-es,

'60-as években, nagyon jó, világos elméleti alapot volt. A legegyszerűbben, a Durkheim-Weber-Marx triumvirátus meghatározó elméleti alap volt, amikről a nagy viták zajlottak. Szociológusnak vagy marxistának kellett lenni, vagy weberianusnak kellett lennie, vagy ötvöznie kellett Marxot és Weber, az egyik egy kicsit több Marxot tett a keverékbe, a másik több Weber, de hát e körül voltak a nagy izgalmak. Ahogy egy angol szociológus mondta: „– Ó, hát minden weberianusban van egy Marx, aki ki akar jönni”. A marxizmus válságba került, úgy tűnt, Marxnak egy tetszhalála van. Azért még időnként megmozgatja a lábujját, szóval a körme még nő, és ki tudja, még lehet, hogy föl fog támadni. Hát Weber meg elunták, és az elméleti agenda szétforgácsolódott. Hogy mit kell tanítani elméletben, e körül nincsen konszenzus. Nem lehet kialakítani semmit. A kutatásoknak nincs egy igazi komoly elméleti vitája. Ez is egy válság.

Aztán a módszertani válság. Szociológia módszere a survey kutatás volt, én is csináltam. Ma a survey kutatás óriási válságban van, sokba kerül a személyes interjú, az emberek kifáradtak, nem válaszolnak, borzalmasak a válaszadási arányszámok. Ezért aztán ugye a közvélemény-kutatások hétről hétre, rosszabbnál rosszabb eredményeket produkálnak. A mai újságban olvastam elszörnyedve, hogy egy csomó közvélemény-kutató hajlandó volt leülni és arról spekulálni, hogy április 08-án mi történik? Legokosabban azt tették volna, ha azt mondják, hogy fogalmunk nincs. Van mindenféle közvélemény-kutatási adatunk, azok rettenetesen különböznek, jórészt attól különböznek, hogy ki fizeti. Simicska fizet jól, kiderül, hogy a Jobbiknak már 25%-a van. Úgyhogy ez egy szörnyű válság. Tehát mik az adataink?

Ezért lett a kulturális fordulat a szociológiában, amiben viszont nincsen módszertani fegyelem. Az emberek azt mondanak, amit akarnak. Nincsen pontos, feszes módszertana, amivel tudom falszifikálni az álláspontot. Erik Olin Wright mondta mindig nagyon helyesen, hogy: „– Jó, elfogadom a hipotézisedet, de mondd meg, hogy milyen körülmények között fogadod el, hogy tévedtél. Ha nem tudod meghatározni, hogy milyen adatokat kell bebizonyítanod, hogy azt mondd, hogy rossz volt a hipotézised, akkor nem tudod, hogy miről beszélsz”. Most ez az, ami a kultúr-szociológiában gyakorlatilag nem létezik.

– De akkor, hogy ha egy fiatal, szociológia iránt érdeklődő hallgató vagy kutató azt kérdezné, hogy mi

lenne a szakmai éthosza, vagy milyen tanácsot adna, akár módszert illetően, akár kutatási témát, akár kutatói attitűdöt illetően, akkor mit tudna mondani?

– Igen, hát azt hiszem, hogy az fontos, hogy csak úgy szabad kutatni, hogy az embernek van egy elméleti megalapozottsága. Tehát egy jó kutatás mindig úgy születik, hogy valaki meghatároz egy-mással versengő elméleteket. A különböző elméletek különböző, egymással ellentétes következtetéseket jósolnak. Ezek az egymással ellentétes elméletek egyformán plauzibilisnek tűnnek, egészen addig, amíg valaki nem gyűjt valami módon szisztematikusan adatokat, és nem tudja azt mondani, hogy hát az adataim „A” elméletet inkább alátámasztják, „B” elméletet csak kicsit vagy egyáltalán nem. Többnyire ugye az empirikus kutatás olyan, mint hogy „a pohár félig tele van, félig üres”. Tehát többnyire ilyen eredményekre jutunk: „- Igen, hát az eredményem az, hogy hát „A” elméletnek mintha egy kicsivel több támogatottsága lenne, mint „B” elméletnek”. Ez teljesen rendben van, de az lényeges, hogy legyen benne egy – magyarul nem tudom, hogy mondják – „counterintuitive”, egy nem várt válasz, valami meglepő válasz, amire azt mondom, hogy jó, hát ezt nem gondoltam volna, hogyha valaki ezt nem kutatta volna meg. Ez a jó kutatás. Úgyhogy ezért feszes elméleteket kell találni, és az is nagyon lényeges, hogy el kell mélyülni a társadalmi valóságban. Mivel a survey adatok és statisztikai adatok is egyre megbízhatatlanabbak, hát bizony az etnográfiai vagy antropológiai módszerek nagyon hasznosak. Azt lehet gondosan csinálni, ahogy Howard Beckernek a tanítványai csinálják, nagyon pontos, gondos megfigyelésekkel. És úgy mondta Howard Becker: „- Immerse in...” – bele kell merülni a valóság mélységébe, és úgy lehet új dolgokat találni, és emellett hasznos a matematika is. Ma már nem annyira adatelemzéshez, de például beszéltünk a játékelméletről. A játékelmélet nagyon hasznos, mert segít pontosan megfogalmazni, hogy az embernek mi az előfeltevése.

– *Meg talán az is – és akkor ezzel zárnám a beszélgetést – ami Önben azt hiszem, a mai napig ott van, hogy egyszerűen kíváncsinak lenni a társadalomra. Hogy legyünk kíváncsiak.*

– Ez így igaz, ez így igaz. Igen, én is azt hiszem, a kíváncsiság a legfontosabb a jó társadalomtudományban, ami egyben azt is jelenti, hogy a jó társadalomkutató nem tudja, hogy mi a válasz a kérdésre, hanem érdekli, hogy vajon mi lehet? És ebből a bizonytalanságból születik a jó társadalomkutatás.

Az szörnyű veszély, hogyha valaki a társadalomkutatást illusztrációnak használja föl, és a legnagyobb bűn, hogyha valaki mindenképpen ahhoz ragaszkodik, hogyha kitalált egy elméletet, akkor mindig annak a helyességét bizonygassa. Ez morális bűntény a társadalomkutatásban, sokan csinálják. Ha kiderül, hogy számárságot mondtak, akkor elkezdik az adatokat csürni-csavarni, hogy mégis kiderüljön, mégis nekik volt igazuk. Ennél nagyobb bűntény társadalomkutatásban nem lehet elkövetni.

– *Nagyon szépen köszönjük!*

– *Én köszönöm!*

Hivatkozások:

- Eyal, Gil – Ivan Szelényi – Eleanor R. Townsley 1998 *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. Verso, London.
- Jacobs, Jane 1961 *The Death and Life of Great American Cities*. Random House, New York.
- Konrad, György – Ivan Szelényi 1979 *The Intellectuals on the Road to Class Power: A Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism*. Harcourt, Brace, Jovanovich, New York.
- Konrad György – Szelényi Iván 1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván 2004 *A kirekeszttség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Litwak, Eugene – Ivan Szelényi 1969 Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends. *American Sociological Review*, 34. (4): 465-481. <https://doi.org/10.2307/2091957>
- Nemes Ferenc – Szelényi Iván 1966 *A lakóhely, mint közösség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ray, Pahl 1970 *Whose City?* Longman, London.
- Szelényi Iván 1962 A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában. *Demográfia*, 5 (1):97-109.
- Szelényi, Ivan 1983 *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford University Press, Oxford.
- Szelényi Iván 1990a *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván 1990b Új osztály, állam, politika. Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. *Replika*, 1. (2):24-46.

- Szelényi Iván 1995 *A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai – a menedzseri uralom elméletének újragondolása*. Akadémiai Széki-foglaló. 1995. január 25. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelenyi, Ivan 2015 The Triple Crisis of US Sociology. *Global Dialogue*, Vol. 5. Issue 2. Source: <http://globaldialogue.isa-sociology.org/volume-5-issue-2/>
- Szelényi Iván – Konrád György 1969 *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1991 Az elit cirkulációja? A társadalmi szerkezet változásai Közép-Európában a posztkommunizmusba való átmenet korában. *Kritika*, 20. (9):8-10.
- Treiman, Donald J. – Ivan Szelenyi 1993 “Social Stratification in Eastern Europe after 1989” in *Transformation Processes in Eastern Europe* (Proceedings of a Workshop held at the Dutch National Science Foundation [NWO], 3-4 December 1992), NWO, The Hague, 163-178.

SZAKMAI ÉLETÚTINTERJÚ LANNERT JUDIT OKTATÁSSZOCIOLÓGUSSAL¹

[DOI 10.35402/kek.2020.1.7](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.7)

Absztrakt

A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában 2018 tavaszán interjúk kutatást végeztünk olyan doktori fokozattal rendelkező kutató szociológusok körében, akik a Doktori Iskolában szereztek a doktori fokozatukat vagy karrierjük valamely szakasza köthető az Egyetemhez. A kutatás elsődleges célja a kutatók szakmai életútjának feltárása volt, emellett az interjúk során rákérdeztünk a doktori képzéssel kapcsolatos véleményekre és a fiatal kutatóknak szánt tanácsokra is. Lannert Judit életútja a hagyományos értelemben vett akadémiai szférán kívüli tudományos pályára kiváló példa, mely karrierútról általában kevesebbet lehet olvasni. Az interjú közzétételével ennek a karrierpályának az ismertetéséhez kívánunk hozzájárulni.²

Abstract

At the Doctoral School of Sociology of Corvinus University of Budapest (CUB) we conducted career path interviews with Ph.D. holder researcher sociologists in the spring of 2018. We interviewed researchers who obtained their Ph.D. at the school, or whose career at some point was connected to the university. The main role of the research was to explore the career paths of researchers, however, during the interviews, we also asked their opinions regarding the doctoral training, and their pieces of advice to young researchers. The career path of Judit Lannert is an excellent example of a researcher career outside the academy. By publishing this interview we would like to contribute to the familiarization of this kind of career path.

1 A szakmai életútinterjú 2018. április 17-én készült a Budapesti Corvinus Egyetemen.

2 Kutatócsoportunk ezúton mond köszönetet Lannert Juditnak, hogy hozzájárult az interjú közzétételéhez. A kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségéből fiatal kutató – A kutatói életútját támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

*„Úgy érzem magam, mint Miss Marple,
hogy van egy adatbázis, egy probléma,
és akkor keressük a tettest, és a végén kiderítjük”*

K: Ha a kutatói életpályájára gondol, akkor Ön szerint mikor és hogyan kezdődött?

V: Ez így nehéz kérdés, hogy mikor kezdődött, talán az egyetem után. Külkereskedelmi szakon végeztem, és az egyetem után az Interkoncertbe mentem el dolgozni, de nagyon hamar rájöttem, hogy énnekem nem ez a terepem. Akkor direkt elmentem egy nevelőotthonba dolgozni, csak azért, hogy több időm legyen olvasgatni, írogatni, és akkor bementem az akkori Oktatáskutató Intézetbe, ami ott volt a Victor Hugo utcában, hogy nincs-e valami munka. Adtak is interjúzni valót, meg szakirodalmakat, hogy foglaljam össze, és az egyik ilyen elemzés annyira jól sikerült, hogy amikor 1990-ben megalakult az Országos Közoktatási Intézet, akkor engem odahívtak. Vagyis igazából egy ilyen partizánakcióval kerültem oda (igaz, hogy a szakdolgozatom is oktatásról szólt). Tehát a külker tanszéken végeztem ugyan, de valahogy nem igazán fogott meg a kereskedelem, és ezért mentem az Interkoncertbe. Zenéltem, meg szerettem a zenét, de végül is nem ezen a pályán helyezkedtem el. Körülbelül ennyi. Talán még érdemes megemlíteni, hogy a munkahelyeim, a nevelőotthon is egy nagyon jó tapasztalat volt a későbbi kutatói pályám szempontjából. Nagyon hamar szembesültem budai úrilányként a roma helyzettel, meg az egyéb szegénysorsú gyerekek helyzetével, és utána én még elmentem a Közvéleménykutatóba kérdezőnek. Az is egy érdekes történet, hogy ott annak idején csináltak egy pszichológiai elemzést, egy vizsgálatot az összes munkatárssal. Ez még ugye '87, tehát még a Kádár-korszak. És én ott kérdőívettem, ami szintén nagyon érdekes volt, mert fiatalként megkaptam a nehezebb terepeket. Tehát vidéken és Budapesten is a VII., VIII., IX. kerületet, ahol nem mindig voltak barátságosak, de nagyon sokat tanultam ezekből a kérdésekből. Az IQ meg a pszichológiai vizsgálat alapján viszont valahogy nekem az jött ki, hogy (nevet)... Akik még férfiak nem csinálták meg addig az IQ tesztet, ők utána már nem voltak hajlandók megcsinálni, mert féltek, hogy alulmaradnak. Na

mindegy. Ez csak azért volt vicces, mert én addig is ott dolgoztam, de egy ilyen teszt kellett ahhoz, hogy azt mondják, hogy tényleg, lehet, hogy engem valami másra is lehet használni, és akkor én kezdtem el csinálni a kérdőíveket a TÁRKI-val elég szoros együttműködésben. Ha úgy vesszük, akkor az én kutatói munkám nagyon alulról indult, amit én utólag nagyon szerencsésnek gondolok. Tehát nagyon az alapoktól, kérdezőbiztosként, kérdőívszerkesztőként és emellett interjúkat csináltam az Oktatókutatató Intézetnek, illetve másodelemzéseket. Tudom, hogy az, ami nagyon megtetszett nekik, az a japán oktatási reformról szóló anyagom volt. Adtak nekem két-három angol nyelvű tanulmányt, azt én összefoglaltam, és az annyira jól sikerült, hogy meg is jelent (Lannert 1988). Tehát igazából így történt az, hogy én '90-ben az Országos Közoktatási Intézetbe kerültem, ami újonnan indult a megszűnt OPI helyett, Zsolnai József vezetésével. Az Oktatókutatató Intézet egy részét is odavitték, és én az ottani kutatási központban '90-ben avanszáltam tulajdonképpen kutatóvá.

K: Szociálpolitika szakot is végzett. Annak esetleg volt valamilyen hatása arra, hogy ilyen irányban kezdett el kutatni?

V: Igen, a szociálpolitika az úgy jött, hogy a nevelőotthonban szembesültem ezzel a problémával, és kicsit többet akartam megtudni róla. És a szociálpolitika szak nagyon új volt akkor, tehát ez is vonzó volt. Azt hiszem '86-ban indult a szak Ferge Zsuzsa irányításával, és én a következő évben, '87-ben kezdtem. Akkor egyébként még a szociológia is egy viszonylag új dolog volt Magyarországon, de azért az már volt. A szociálpolitika viszont akkor indult. Nagyon izgalmas volt, de most utólag azt mondanám, hogy amit ott tanultam, azt kevésbé hasznosítottam, viszont nagyon izgalmas emberekkel találkoztam. 20 gyerekes cigány költőtől kezdve a volt pártbizottsági káderig, papig, rendőrig, tehát ott olyan emberekkel találkoztam, akikkel egyébként nem találkoztam volna. Ebben az értelemben biztos, hogy bizonyos kompetenciákat fejlesztett a képzés, egy szemléletet adott, megismerkedtem a problémákkal, emberekkel.

K: És az oktatás, mint kutatási téma az minnek vagy kinek a hatására kezdte el érdekelni?

V: Ez az, amire már nem emlékszem, mert már a szakdolgozatomat is oktatásból írtam, az alap-

képzésen, ami ugye akkor még nem volt osztott képzés, tehát az öt év után írtam. Talán, ha még korábbra megyünk, a mi időnkben volt kisdobos, úttörő, ifivezető. Én ifivezető is voltam, de semmi mozgalmi dolgot nem csináltam, hanem rengeteget kirándultunk, és a másik tevékenység az volt, hogy a volt általános iskolámba visszamentem, ahol gyerekcsoportokkal foglalkoztam. Emlékszem, hogy akkor majd megőrültem a maja és az azték kultúráért, meg az írásukért, és akkor (nevet) szerencsétlen tizenéves általános iskolás gyerekekkel a maja számokat és a betűket tanultuk meg. Szóval nem is tudom, nagyon kisgyerekként is a babáimmal azt játszottam, hogy körbe leültettem őket, volt egy táblám és magyaráztam nekik, szóval nem ruhákkal játszottam, nem öltöztettem őket. Valószínű, hogy a tanári hivatás vonzott, de nagyon hamar rájöttem, hogy én tanárnak nem lennék jó. Nem vagyok elég türelmes, és magamat is elunom, ha ugyanazt kétszer kell elmondani, és ebből lett valószínűleg az, hogyha nem is tanár, akkor kutató. És ami még hozzájött, hogy írni mindig nagyon jól írtam. Tehát az már alsóban is – emlékszem –, hogy a fogalmazásaim jók voltak. Eleinte műfordító akartam lenni tizenévesen, de aztán ezek így valahogy összeadódtak. Ugye mi is már benne voltunk abban a problémában, most pedig még erőteljesebben így van, hogy nincsenek már homogén foglalkozások. Tehát nem mondhatnám, hogy én olyan nagyon céltudatosan mentem volna az utamon. Arra mentem, ami érdekelt, és ezek az érdeklődések, meg az én kompetenciáim bevittek ebbe az irányba. 1990-ben, amikor én az Országos Közoktatási Intézetbe beléptem kutatóként, akkor indult az a pálya, amit azóta is csinállok.

K: A PhD-fokozatot 2005-ben szerezte, addig viszonylag elég sok idő eltelt, erről az időszakról tudna-e egy kicsit mesélni? Egyrészt arra lennék kíváncsi, hogy miért döntött úgy, hogy majd PhD képzésre iratkozik, illetve, hogy milyen út vezetett addig.

V: Amikor én '90-ben beléptem az Országos Közoktatási Intézetbe, akkor mögöttem volt ugye már a Közvéleménykutatató Intézetben szerzett empirikus tapasztalat, hogy ki kellett menni a terepre, interjúkat csinálni, kérdőíveket szerkeszteni. Egyébként ez a kérdőívszerkesztés az egyik legjobban hasznosuló kompetenciám volt, amit az egyetemi képzés is segített, mert ugyan az informatikai képzés nem volt erős, de a blokkdiagramok révén kialakult az a fajta logikus gondolkodás, hogy ho-

gyan kell egy kérdőívet felépíteni, és hogyan kell elugrasztani a kérdéseket satöbbi. És akkor beléptem, és elindult egy tanulási folyamat, a „learning by doing”, az nagyon erőteljes volt. Sikerült egy SPSS szoftvert szerezni, hogy honnan és hogyan én nem tudom, de teljesen autodidakta módon kezdtem el használni az SPSS-t, és emlékszem, hogy az első megjelent tanulmányom, az talán '94-ben volt, mármint ami az OKI-ban jelent meg, az ifjúsági munkanélküliségről szól (Lannert 1993), és akkor az már valamilyen kérdőív, adatbázis, szoftver alapján készült. Tehát a kérdőívezésből, kérdőív szerkesztésből indultam, és én persze tanultam statisztikát a közgázon, de azért az más jellegű volt. Főleg gazdasági statisztika volt, természetlagok meg a raktározás optimalizálása, rémesen unalmas dolgok. Utólag azt gondolom, hogyha más feladatok lettek volna, lehet, hogy hamarabb megtanulom jól azt a statisztikát, de mindenesetre elkezdtem ezzel foglalkozni. És azt kell tudni, hogy azért a rendszerváltással és a felsőoktatás átalakulásával én a '90-es években pont abban a helyzetben voltam, hogy akkor még nem volt PhD képzés, hanem helyette volt a kandidátusi rendszer. Amit lehetett volna csinálni, be kellett volna adni valamit és akkor azt elismerik, de közben én meg elkezdtem gyerekeket szülni. Tehát ugye az történt, hogy dolgoztam, aztán voltunk külföldön is, a férjem kapott ösztöndíjat Princetonba, egy évig ott voltunk, megszületett a második gyerek, visszajöttünk. Nagyon izgalmas és sűrű volt az élet, és mire azt gondoltam volna, hogy itt az ideje kandidálni, megváltozott a rendszer, a PhD esetében viszont már sokkal szigorúbb elvárások voltak, mint a kandidátusi rendszerben. Azt hiszem 3 évünk volt, hogy megcsináljuk a doktori dolgozatot, most már pontosan nem emlékszem, mert senki nem csinálta meg ennyi idő alatt. Én sem. Nahát így történt, és hogy mire idáig eljutottam és összeszedtem magam, hogy akkor ez legyen, akkor tulajdonképpen már a harmadik gyerek is megvolt. Hál' istennek a munkahely a PhD-t nagyon pártolta, ráadásul én lettem a Kutatási Központ vezetője, tehát minden értelemben volt egy nagy támogatás a munkahelyről. Otthonról is, meg kell mondanom az apósom rengeteget segített a három gyerekkel, tisztába rakta őket, satöbbi. Enélkül biztos, hogy nem ment volna, tehát ha nincsen ilyen otthoni segítség. És amikor én erre a PhD-ra jelentkeztem, akkor nem voltam egyedül, legalább négyen-öten voltunk ilyen korombeli nők. Tipikusan azok a nők, akik a '90-es években házasodtak, gyereket születtek, és mégis kutatói pályára léptek, azok a PhD képzésbe túlko-

rosan léptek bele. Nem éreztem annyira furcsának ezt a dolgot, mert voltak mások is hasonló cipőben. Az persze más dolog volt, aki évekkal fiatalabb volt, meg mondjuk volt olyan, hogy egy terembe bementünk, akkor jöttek a nem PhD-s, hanem sima egyetemisták, és állandóan csókoloztak, ez állati idegesítő volt. De a másik oldalon meg azt gondolom, és szerintem ez ma már szinte kötelező, hogy nem jó tapasztalatszerzés nélkül végigmenni az iskolarendszeren. Ha úgy mentem volna végig, akkor tulajdonképpen nem látok semmit abból, amit így viszont láttam a munkáim során. Ha ez nem lett volna, akkor valószínűleg sokkal éretlenebbül és zöldebben kerülök ebbe az egészbe. Amikor bekerültem ebbe a PhD-ba, akkor már nagyon tudtam, hogy mit akarok. Így se volt könnyű megtalálni a PhD témát, de azért már nagyon tudtam, hogy mi az a terület, mit akarok, egy csomó dolgon már túl voltam, tehát ilyen értelemben azt gondolom, hogy szerencsés volt ez a késelem.

K: Említette, hogy a Közoktatási Intézetben támogatón álltak ahhoz, hogy Ön PhD képzésre járjon, ez hogyan nyilvánult meg, miben támogatták?

V: Ez nem anyagiakban meg időkedvezményben nyilvánult meg, ami szokott lenni, már csak azért sem, mert az egy aranyélet volt, heti két kutatónapunk volt. Most visszagondolva amellett simán meg tudtam csinálni. Olyan értelemben volt támogatás, hogy elvárták, hogy csináljam, és ami a doktori témám lett, azt egy ottani kutatás alapján csináltam, amit ugye a kollégákkal meg tudtam beszélni. Amikor a védés volt, akkor szinte mindenki eljött, ott tolongtak az Intézetből. A főnököm fel is szólalt és meg is dicsért, tehát volt ennek egy ilyen nagyon pozitív feelingje.

K: A munkatársi közösségről tudna-e még egy kicsit beszélni, hogy milyen volt ott a kutatócsoport?

V: Ugye az Országos Közoktatási Intézet az a Pedagógiai Intézetből alakult át, és ez azt jelentette, hogy az egy nóvum volt, hogy amikor az oktatásról beszélünk, akkor nem csak a tantárgyakat nézegetjük, és tankönyveket csinálunk – az is volt, meg tantárgyelmélet meg satöbbi és fejlesztés –, hanem szociológiai értelemben kutatunk is. Ezen a téren az én főnököm, Halász Gábor volt az, aki behozta már az Oktatáskutató Intézetből (oda pedig annak idején az ő főnöke Kozma Tamás) ezt a szemléletet, hogy a kutatásokkal támogassuk az oktatáspolitikát. Akkor

az egy nagyon új szemlélet volt. Szerintem ma már másra, vagy mondjuk úgy, többre lenne szükség, de akkor ez egy nagyon izgalmas, új dolog volt. Tehát újonnan indult az egész intézet, akkor verbuváltunk mindenkit, és olyan 10-20 emberrel indult a Kutatási Központ, zömében nők. Egy része Zsolnai Józsefnek dolgozott korábban, aki egy valódi iskolaalapító volt, saját módszereket is fejlesztett. Azt kell, hogy mondjam, hogy a kádári kor ellenére nagyon-nagyon színvonalas volt az oktatáskutatás. Iszonyat sok innováció volt, kísérlet, tehát ilyen értelemben egy Kánaán volt. Nagyon jó, nívós kutatói gárda alakult ki ott a központban, és akkor azt is kell látni, hogy az Oktatási Minisztériumba a '90-es évek közepén bekerült oktatási államtitkárként Báthory Zoltán: egy olyan ember, aki kutató volt. Ilyen azóta sincs. És értette, hogy mi ez, tudta használni ezt az apparátust, és elindult egy stratégiai munka, egy evidence-based policy. Úgy éreztük, hogy van értelme annak, amit csinálunk: tényekre alapozott oktatáspolitikát, ahol mindent ezekkel a kutatási eredményekkel meg lehet alapozni. Érdeemes talán még azt is megemlíteni, hogy az Education at a Glance mintájára – az OECD már elég erőteljesen elkezdett egy ilyen oktatásfókuszú munkát, ami 2000-tól a PISA és egyebekben kiteljesedett – itthon is lett egy jelentés az oktatásról, és ez a „Jelentés a magyar közoktatásról” lett (Halász – Lannert 1995, 1997, 2000, 2003, 2006), és én kaptam meg ezt a feladatot. A főnökömmel együtt csináltuk, és kialakult egy olyan színvonal meg egy munka, egy ritmus, ami ott aztán 10-15 éven át az egyik fő gerince volt a Kutatási Központ munkájának. Ez úgy nézett ki, hogy megvoltak azok a területek, hogy miket fedjünk le kutatásokkal. Mindig hároméves etapban dolgoztunk, és ez a három év úgy nézett ki, hogy az első fél év tervezési szakasz volt, utána rengeteg háttéranyagot rendeltünk meg a különböző területekhez, és minden területnek – oktatásfinanszírozás, irányítás, eredményesség, továbbhaladás satöbbi – volt egy gazdája, az ún. fejezetgazda. Utána ezek a háttéranyagok bejöttek, és elkészültek a fejezetek. Ezeknek a fejezeteknek nagyon komoly szakmai vitája volt, bent is, kint is, minisztériumok meg egyéb szakemberek részvételével, és utána jött egy nagyon hosszadalmas műszaki szerkesztési folyamat. Azért mondom el ezeket, mert ma már ilyen nincsen; ma megírunk egy tanulmányt, és már arra sincs energia, hogy lektoráltassuk. Abban az időben ezek példaértékűen, rendszeresen mentek, és hihetetlen odafigyeléssel a tervezéstől a megvalósításon át a korrektúráig. Tehát kétszeres korrektúra volt,

lektorálás és kétszeres korrektúra-forduló. Ma már gyakran egy könyvkiadóban sincs ilyen sajnos. Ez azért megadta a gerincét annak a munkának, ami ott 15-20 éven át zajlott.

K: Ki tudna-e emelni egy-két kutatási eredményt, ami ennek a keretében született? Ami Ön szerint fontos, és amelyek Önt motiválták a PhD témájában.

V: Ami szerintem egy izgalmas dolog volt, hogy csináltunk rendszeresen oktatásügyi közvéleménykutatásokat, három-négy évenként '90-től kezdve és még 2014-ben is volt egy, aminek megvan az adatbázisa, és nagyon gyakran hasonló kérdéseket tettünk fel: például, hogy mi a feladata az iskolának, mennyire elégedettek a színvonallal, satöbbi. Ez szerintem egy nagyon izgalmas adatbázis, még most is, és nemcsak oktatási célra, hanem arra is, hogy megértsük, hogy a rendszerváltástól hogyan jutottunk el idáig. Erről ezek az adatok elég sok mindent elárulnak. Szerintem ez egy nagyon izgalmas dolog volt, az már egy más dolog, hogy idővel elhalt, egyre kevésbé volt reflexív a politika, egyre kevésbé bírta a kritikát, egyre kevésbé lett szükség arra, hogy tényekre alapozódjon, így nem véletlen, hogy 2010-ben volt az utolsó „Jelentés a magyar közoktatásról”, és ez elhalt. Én akkor már nem voltam az Intézetben, de még nélkülem egy megszületett, és a közvéleménykutatásokat pedig kifejezetten negligálták, mert jobban féltek attól, ami kijön, minthogy szembe nézzenek velem, és esetleg valamit kezdjenek velem. Itt azért egy nagy visszalépést látok. De ezek az adatbázisok megvannak, és nagyon izgalmasak. Ezek a jelentések ilyen értelemben azért voltak nagyon jók, mert empiria is társult ahhoz, amit megrendeltünk. És az egyik ez a közvéleménykutatás volt, a másik meg egy intézményi kutatás, tehát az iskolaigazgatókat kérdeztük meg különböző kérdésekről. Tehát ezek azért nagyon izgalmas adatbázisok, ráadásul ugye a néha ismétlődő kérdésekkel egy kvázi longitudinális elemzést is lehet csinálni rajtuk. Ezek biztos, hogy fontosak. Ezen belül én ugye a továbbhaladás fejezetet csináltam, és ez előbb-utóbb elvitt engem a témámhoz, a tanulási aspirációkhoz, amelyből a doktori dolgozatomat írtam, tehát annak ez biztos, hogy egy ilyen háttere volt. De más izgalmas dolgot is csináltunk, ami ma nagyon hiányzik, például oktatásfinanszírozással kapcsolatban felméréseket, akkor még az Oktatási Minisztériumban volt a Stark Antal, aki a Közgazdasági Egyetemen egy elismert figura volt. Akkor még volt az Oktatási Miniszté-

riumban olyan ember, aki értett a statisztikához, a gazdasághoz, satöbbi. Ma ilyen nincsen. Ma nem is nagyon vannak a háttérintézetekben ilyen költség-haszon-elemzések, oktatás-gazdaságtani elemzések. Akiket még a Jelentés kapcsán kérdeztünk, azok a tanárok. Ilyen értelemben egy kincsesbánya volt az a munkahely, ahol én voltam, mert rengeteg empiriát csináltunk a jelentés miatt, és az empiriákat meg nagyon lehetett használni. Amiből a PhD-mat írtam, az meg speciálisan egy OTKA pályázat volt, amit négyen pályáztunk meg, egyikük Szabó Ildikó, aki sajnos már nem él. Elismert szociológus volt, főleg a fiatalok politikai szocializációjával foglalkozott, ő volt a kutatásvezető, és mellette voltunk még hárman. Három városban 13 és 17 év közötti fiatalokat kérdeztünk meg a továbbtanulási aspirációikról, aztán ez az empiria lett az én doktorimnak az alapja.

K: Milyen volt a témának a fogadtatása a doktori iskolában és a tágabb szakmai közegben?

V: Ebből a kutatásból ugye írtunk több tanulmányt, az Educatioban is jelent meg néhány (Lannert 1998, 2003a, 2003b), és hát elég jó volt a fogadtatása. Itt most hadd dicsérjem meg a doktori képzést, tehát a kutatási módszertant illetően nekem a doktori képzés adott pluszt, ellentétben a szociálpolitika képzéssel, ami érdekes volt, nem mondom, hogy haszontalan, de ott én egy kicsit olyan autodidakta módon tanultam a módszertant. És hiába tanultam a közgazáson statisztikát, azért az nem olyan volt. Voltak olyan területei, amit egyáltalán nem tanítottak a közgazdaságin akkoriban. Most már vannak idősoelemzések, satöbbi, de akkor alapvetően lineáris algebra építő optimalizációs feladatok voltak, és egy olyan alapstatisztika, ami lineáris regresszió volt, meg ilyesmi, és főként folytonos változókkal. Ha az ember megkérdezi embereket, akkor ez a folytonos változó maximum egy ötös osztályzat, hogy mennyire elégedett, de nagyon gyakran csak azt kérdezem, hogy egyetért-e vagy nem, és erre a nem feltétlenül mennyiségi változókkal történő elemzésre nagyon jó volt több oldalról is a doktori képzés. Tehát amit Füstös Lászlótól, Rudas Tamástól meg Moksony Ferenctől tanultam, többváltozós módszereket, mint a faktorelemzés, vagy az olyan izgalmas megközelítéseket, mint a kontextuális elemzés, ezeket nagyon jól tudtam használni a disszertációmban, mert szerintem eléggé újszerű is volt a megközelítés, meg az is, ami kijött nekem éppen ezzel a módszertani apparátussal.

K: Kicsit még mesélne magáról a témáról?

V: Igen, megjegyzem nem volt könnyű ezt a témát megtalálni. Tudtam, hogy a továbbtanulással, továbbhaladással akarok valamit kezdeni, és azt hiszem az ELTE-n is volt valami hatalmas adatbázis, és gondoltam, hogy azzal csinállok valamit. Róbert Pétert kértem meg témavezetőnek. Emlékszem, hogy nem volt még világos a koncepció, csak annyi, hogy az valami továbbtanulással kapcsolatos lesz, és egyszer leültünk, és az a beszélgetés arra nagyon jó volt, hogy rájöttem, hogy még mindig nem tudom, hogy mit akarok csinálni. Tehát a Péter abban nagyon jó volt, hogy kérdezett, és kiderült, hogy valami nagyon nagyot akarok, de hogy pontosan mit is, az nem világos. Akkor rájöttem, hogy van ez a kisebb jellegű kutatás, ugye azért nem gondoltam erre, mert ez nem volt országosan reprezentatív, az ELTE-s kutatás meg igen. Ennek volt egy csomó egyéb vonzata, mert azt a módszertant, amit egyébként már a doktorimban használtam, a jelen pillanatig is ugyanezt a vegyes módszertant művelem. Ugye ahogy elindultam ebbe az irányba, hogy egyszerre interjúztam meg ugye az SPSS-sel is foglalkoztam, és a mai napig úgy gondolom, hogy a kettő együtt működik. Ebben az OTKA kutatásban volt egy empiria, hogy a gyerekeket megkérdeztük, akik nagyon szívesen válaszoltak, szülőket is kérdeztük, ott se volt probléma, és mellette interjúztunk a három terepen az iskolákban, és megnéztük az oktatáspolitikai dokumentumokat. És akkor a Róbert Péterrel történt beszélgetés után rájöttem, hogy nagyon le kell csupaszítani a kutatási kérdést, és azóta is, ha bárki kérdezi kutató, én azt mondom, hogy nem szabad sokat markolni. Nem az a lényeg, hogy minél több adatbázisból valamit összekutyuljunk, hanem legyen egy kérdés. És nekem ennyi volt: hol és miért szeretnének továbbtanulni a fiatalok? Ennyi. Ennyi volt a kérdés, és végül is több mint 300 oldalon ezt a kérdést (nevet) jártam körbe, csak nagyon sokféle szemszögből. Ilyen értelemben ez a kutatási adatbázis nagyon jó volt, mert ebben is benne volt egy kvázi longitudinalitás, mert megkérdeztünk 13 és 17 éveseket. Nekem utólag ez volt az egyik fő eredményem kontextuálisan, hogy minél távolabb van a továbbtanulás konkrét ideje – a 13 évestől megkérdezzük, hogy akar-e egyetemen továbbtanulni, vagy dolgozni akar, meg a 17 évestől is –, annál inkább egy kulturális kód működik. Tehát annál inkább az történik, hogy akinek iskolázottak a szülei, az egyetemen akar tanulni, akinek nem, az nem, osztályzattól függetlenül. A 17 éveseknél már

bejött egy racionális mérlegelés is, tehát nagyon jól lehetett látni, hogy az osztályzatok a korábbi elképzeléseket felülírhatták, és a kevésbé iskolázott szülők eredményes gyerekei is sokkal inkább akartak továbbtanulni, míg fordítva – mondjuk egy 3-as 4-es középosztálybeli tanuló is tovább akar tanulni, de mondjuk egy kettessel már nem. Ez azért ugye nem látszott 13 évesen. Ebből lehetett látni ezt a kontextuális hatást, hogy egyszerre hatott a kulturális kód meg a racionális mérlegelés a 17 éveseknél, a 13 éveseknél még ugye nem, ott elsősorban a családi adottságok és sztereotípiák működtek. Ezt nagyon szépen be lehetett mutatni. Illetve azt is, hogy a három különböző területnek a különböző iskolaszervezete és oktatáspolitikája hat arra, hogy speciel hol akarnak továbbtanulni. Szombathely, Kecskemét és Békéscsaba három nagyon eltérő terület. A szülői adatokból lehetett látni, hogy Szombathely volt a legiskolázottabb, Kecskemét pedig a legheterogénebb, Békéscsaba meg egy kicsit olyan szocialista típusú hely volt. Az iskolaszervezetet tekintve pedig azért volt érdekes, mert ezek a 6-8 évfolyam-típusú gimnáziumok akkor kezdtek el terjedni, de nem egyformán az országban. És nagyon érdekes, hogy Szombathelyen egyáltalán nem volt ilyen, nem volt szükség arra, hogy elkülönüljön a társadalom, mert nem volt olyan hierarchikus a társadalom. Kecskemét igen, és ott nagyon erőteljesen jelen volt a 6-8 évfolyamos gimnázium. Lehetett látni, hogy a helyi lokális iskolaszervezet és a helyi társadalom nagyon erőteljesen együtt jár, az igényekre válaszol az iskola, és ez befolyásolja a gyerekek továbbtanulását. Tehát ugye van egyfajta kulturális kód, egyfajta racionális mérlegelés, és a harmadik a lehetőségek, és ennek a triangulumában dől el, hogy valaki továbbtanul-e vagy nem, és ha igen, hol. Ilyen értelemben Szombathelyen a szakképzés sokkal erőteljesebb volt, mert ott erősebb volt a helyi gazdaság. Békéscsabán érdekes módon a gimnázium mint továbbtanulás felülreprezentált volt, mert sokkal gyengébb volt a helyi gazdaság, ezért nem alakultak ki olyan erőteljes szakképző intézmények, ezért mindenki gimnáziumba ment, de ott se volt az a nagyon elkülönülő elit-magatartás, mint Kecskeméten, ahol a tanyavilág hihetetlen távolságra van a helyi elitől, ezt nagyon jól lehetett látni. Ilyen értelemben James Coleman után csináltam egy szegregációs mutatót, szerintem akkor az még nem nagyon volt Magyarországon, és miután az én adatbázisom megengedte, hogy ugyanazt a képletet használjam a különböző iskolázottságú szülőkkel rendelkező gyerekekre, mint amit ő kita-

lált Amerikában a feketékre és nem feketékre, ezért az, ami a kvalitatív kutatásban, a dokumentum-elemzésben látható volt az iskolaszervezetre vonatkozóan, az nagyon szépen kijött az adatbázisból is. A legnagyobb szegregációs mutatót Kecskemét mutatta, talán Békéscsaba volt a legkevésbé szegregált, azért hívtam azt egy ilyen szocialistának, mert egy kicsit ilyen homogénebb és egyenlősítőbb volt a helyi társadalom és az iskolaszervezet (Lannert 2005). Azt is tudni kell, hogy én féléven át dolgoztam úgy ezen, hogy a munkahelyemen is azt kértem, hogy akkor kapjak szünetet, és otthon is félévig a gyerekeim alig láttak, és azóta is ez családi viccelődések tárgya (nevet). Tehát a férjem és apósom nevelték fél évig a gyerekeket, és azóta is, hogyha csak meghallják, hogy PhD, akkor összerázkódnak. Ezért a PhD-m egy hosszú köszönetnyilvánítással kezdődik az első oldalon, ahol megköszönöm a családomnak a segítségüket, mert enélkül nem ment volna. Tehát akkor féléven át csak ezzel foglalkoztam, mert nem tudtam volna különben megírni.

K: A PhD-t követően mi volt a következő lépcső, hogyan változott meg a szakmai életútja, miben hozott újat az, hogy megszerezte a PhD-fokozatot?

V: Talán annyi, hogy elvárás volt a vezetők felé a PhD, én már kutatásiközpont-vezető voltam akkor vagy e környékén, de akkor ezzel megszilárdult ez a pozíció és bekerültem abba a bérkategóriába, ami ennek megfelelő. Tehát volt egy ilyen adminisztrációs kipipálás. Most utólag azt kell mondjam, hogy az én életem nagyon megváltozott aztán utána, és a PhD nekem formálisan jelen pillanatban nem jelent semmit. Annyit igen (mosolyog), hogyha interjúzni hívnak, és mondjuk, orvosok között vagyok – mert nagyon sokféle kutatást csinálunk már –, mert tudom, hogy vannak olyan rétegek, ahol ez fontos, hogy doktor, akkor odarakom a doktort a nevem elé, de csak azért, mert tudom, hogy annyira hierarchikusan gondolkoznak, hogy ez nekik fontos, de szinte ennyi. Én azt gondolom, hogy a PhD-nak a formális tudományos életben van szerepe, én pedig pont nem formális tudományos életet élek éppen. Ilyen értelemben jelen pillanatban sem anyagi, sem pozícióbeli hatása nincsen az életemre. Én ezért azt szoktam mondani, hogy számomra a PhD valódi tanulás volt, és ott én tényleg nagyon sokat tanultam, amit azóta is hasznosítok a munkámban. Tehát nekem nagyon nem a papír része volt az érdekes, és bár átmenetileg akkor kellett az Országos Köznevelési Intézetben, de hosszútávon

azt gondolom, hogy a formális karrieremre való hatása minimális.

K: Említette, hogy nem formális tudományos pályán dolgozik, ezt egy kicsit ki tudná fejteni, hogy mit ért ez alatt?

V: Hát ugye ezt már jeleztem, hogy nagyon izgalmas volt az OKI-ban a tényekre alapozott szakmapolitikai támogatás, ehhez célzott kutatások voltak, satöbbi, de – ahogy mondtam – egyre kevésbé lett reflektív a politika, és eljutottunk oda, hogy 2006 után, amikor a szocialisták vették át a szabad demokratáktól az oktatási tárcát, elindult egy olyan, a tényektől távolodó folyamat, ami máig tart. Szerintem akkor az történt, hogy tudták, hogy kellene tények, de valójában csak arra kellettek, hogy amit eleve meg akartak csinálni, ahhoz kiválogassák és odategyék mellé. És nekem akkor már ez a fügefalevél szerep nagyon nem tetszett, és az történt, hogy olyan tendenciák indultak be még a Hiller alatt, hogy én fogtam és fölmondtam az Országos Közoktatási Intézetben, pedig vezető pozícióban voltam. Ez nem szokás, lemondani szóka, de én ki is léptem egy biztos közalkalmazotti státuszból, mert egyszerűen úgy éreztem, hogy az én kutatási szabadságom és a szakmai integritásom és amilyen irányban elindultak a folyamatok, azok nem kibékíthetők. És csináltam egy magán kutatócéget, de nem egyedül, és ez nagy segítség volt. Korábban már említettem, hogy nekem a TÁRKI-val már régóta, már a közvéleménykutató cég óta volt kapcsolat, de a TÁRKI-val együtt dolgoztunk többször a Jelentés kapcsán is, és Tóth István Györggyel én jóban is voltam, és akkor neki volt az ötlete, hogy csináljunk egy céget. Akkoriban a TÁRKI több ilyen leánycéget is csinált, és együtt hoztuk létre akkoriban a TÁRKI-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatáskutató céget, és ez azért is volt nagyon jó, mert ugye ilyenkor pályázatból él az ember, és a pályázatoknál viszont, ha közbeszerzés, akkor bizonyos bevételt el kell érni, viszont így a TÁRKI háttérében mi már nagyon hamar be tudtunk lépni erre a piacra. Kaptunk anyagi segítséget is, nagyon sok segítséget kaptunk a TÁRKI-tól, hogy felépítsük ezt a céget. Nem mondom, félévig úgy ültünk öten a szobában, hogy először nem voltak munkák, és akkor, hogy mégiscsak dolgozzunk, mi magunk találtunk ki munkát magunknak. Az első ilyen munkánk a „Kie lesz az általános iskola?” volt. 2007–2008 környékén már lehetett látni, hogy finanszírozhatatlan a magyar közoktatás, és

ezért megjelentek magánszereplők, meg kistérségi társulások, tehát különböző módon próbálta az akkori rendszer megoldani, hogy ezek az iskolák mégis legyenek. Érdekes volt, hogy hol mi történik, és három helyre mentünk el. Az egyik Kiskőrös volt, ahol egy hatalmas konglomerátumot csináltak, egy olyan kistérségi társulást, ahol 30-40 intézmény volt együtt. Elmentünk Zalába, ahol meg pontosan egy kistérségi társulás volt, de a falvak nem akartak bemenni a városok alá, ezért 7-8 kis falu összefogott, meg a szülők, és próbálták így fenntartani az iskolát. A harmadik pedig Győr környékén volt, ahol egy oktatási vállalkozó nagyon furcsa körülmények között egyszerűen megvett bizonyos iskolákat. És akkor ezekre a településekre lementünk, interjútunk, és hát azt szoktam mondani már akkor is, hogy a kutatás az majdnem olyan, mint egy detektívtörténet, egy krimi. Ott szó szerint az volt, mert Győr környékén effektíve követtek minket, mert az valami sundám-bundám lehetett, és azt gondolták, hogy valamilyen tényfeltáró riporterek jöttek, hogy utána járjanak (mosolyog), és hát igen, nagyon érdekes történetek voltak ezek. És hát ez volt az, amit tulajdonképpen összeraktunk, és csináltunk sajtótájékoztatót, és elég jól szólt. Azt hiszem éppen jókor, jó helyen, jó kérdést tettünk föl, és ez volt a debütálásunk. Utána viszont kaptunk egy nagyon szép feladatot, amivel igazából el tudtunk indulni, a koraintervenciók rendszer átvilágítását és itt ugye rögtön azzal szembesültünk, hogy ugye hiába közoktatás a főprofilunk, de ennél nekünk szélesebb spektrumon kell mozognunk. Ez a kutatás tulajdonképpen arról szólt, hogy a 0-3 éves gyerekekkel és sérült gyerekekkel mi történik, hogy működik a rendszer. Ez egy nagyon nagy kutatás volt, ahol orvosok, védőnők, gyógypedagógusok vettek részt, tehát egy nagyon széles területen raktunk össze valamit és az is nagyon jól sikerült szerintem. Lassan így elindult a szekér.

K: Arról már volt szó, hogy korábban is volt vezető, illetve ebben a cégben is. Ez az ön életében milyen szerepet töltött be, hogy nemcsak kutató, de vezető is volt?

V: (nevet) A Közoktatási Intézetben az az érdekes, hogy én úgy lettem vezető, ahogy a nők általában vezetők lesznek, hogy hirtelen lesz egy üres tér, és hirtelen nincs, aki betöltse, és akkor viszont jól jönnek a nők. Tehát nem volt ott senki férfi, aki nagyon akarta volna, mert ugye a Halász Gábor volt, de akkor ő az intézet vezetője lett, és megüresedett

a pozíció, és megkapta utána két idősebb kollégánál, akik egy idő után viszont elfáradtak. Máig emlékszem, ez úgy nézett ki, hogy ültünk a Kutatási Központ értekezleten és azon merengtünk, hogy ki legyen a vezető. Mert nehogy már kívülről jöjjen valaki, de belülről senki nem akarta vállalni, mert hát ugye ki akar vezető lenni, ha kutathat, és emlékszem mindenki meredten nézett maga elé, és én egy kicsit előbb fölnezttem, és akkor mindenki rám nézett. Szóval ez így történt, hogy rám néztek, és eldöntötték, hogy én leszek. Ez egy olyan történet volt, hogy én nem azért lettem vezető, mert ezt én ambicionáltam, hanem valahogy megtalált ez a feladat. Amikor megtalált, akkor viszont szerintem én elég tisztességesen beleálltam, próbáltam komolyan csinálni. Nem vettem részt semmilyen vezetőképzésen, de elkezdtem olvasni menedzser könyveket. Azt hiszem a közgazdász háttér sokat segített, nem a bölcsészkarról jöttem, mint a kollégák többsége, és ilyen értelemben azt hiszem, előnyben voltam. Mindenkiel leültem egyesével megbeszélni, hogy ő nekik mik a vágyaik, a központnak mi kell, és megpróbáltam ezeket összefésülni. A központi feladatokat ezek alapján lebontottam egyéni feladatokra, és elvártam, hogy dolgozzanak, de már az elején megmondtam, hogy engem nem érdekel, hogy ki mennyit dolgozik, hanem az eredmény a fontos, és ha valaki sokat dolgozik, de nincs eredménye, ne jöjjön nekem sírni, mert akkor előbb-utóbb megválnék tőle. Tehát azt gondolom, hogy volt bennem keménység is, nem féltem a konfliktusoktól, és volt ilyen is, leépítéseket kellett csinálni, és azt kell, hogy mondjam, hogy három kollégát úgy építettünk le, hogy megnéztem, hogy ki az, aki utána tud továbbmenni, és mindenkiel jó viszonyban maradtam, tehát ez olyan barátságosan történt. És amikor azt kérték, hogy még egy negyedik embert is le kéne építeni, akkor azt mondtam, hogy itt vagyok én, és akkor azt mondták, hogy jó, akkor nem. Én azt gondolom, hogy föl kell vállalni a konfliktusokat is, de ésszel, tehát a feladatot úgy kaptam meg, hogy nem voltak vezető ambícióim, annak idején, amikor a közvéleménykutatásban azt a pszichológiai tesztet nézték, akkor azért is tetszettem meg nagyon mindenkinek, mert a magas IQ mellett nem volt bennem a vezetői ambíció, tehát egy ilyen horizontálisan együttműködő típus voltam. Igazából izgalmas volt, nagyon sokat tanultam, és azt gondolom, hogy mindenkinek jó lenne, ha vezető is lenne egy ideig, mert egész más onnan a perspektíva. Mert most is szeretünk szidni politikusokat, akárkiket, de aki volt olyan pozícióban, az tudja,

hogy onnan egész más, és sok minden tényezőt kell együtt figyelni. Én, ha tehetném, mindenkit félévig vezetővé tennék, mert akkor egy kicsit kiegyensúlyozódna a dolog, nem sírnának annyit, és megértenék, hogy a másik oldalon is vannak azért különböző feladatok meg korlátok. Azért volt nekem még egy ilyen kurfli, tehát amikor megcsináltam ezt a kutatóintézetet és elindult, aztán viszont beragadt 2010-ben, és hát ez azért a Fidesszel összefüggött. Tehát sajnos nem tudja megúszni az ember, hogy közoktatás-kutatás és pályázat, sajnos ez valamilyenre a policyval és így a politikával is összefügg, és főleg ezek az uniós pénzek bejönnek-kimennek, tehát egy ilyen stop and go rendszerben nagyon hektikus volt a bevételünk, ami nagyon nagy kihívás. Míg közalkalmazottként az volt nagy kihívás, hogy ugyan biztos volt a bér, a háttér, de nem volt szabad az ember, itt most szabad volt, azt csináltunk, amit akartunk, de a bevételek ezért iszonyat hektikusak voltak. Volt, hogy ott is meg kellett válni kollégától, és ez mai napig egy probléma, hogy hogyan tudok fölnevelni kutatót magunk mellett úgy, hogy közben nem tudom feltétlen biztosítani a bérezést biztonságosan. Ezért 2010-ben az történt, vagy talán 2012-ben volt ez, hogy megtalált újra az Országos Közoktatási Intézet jogutódja, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Akkor már Hoffmann Rózsa volt az igazgató, és megkértem, hogy nem lennék-e ott programvezető. Amit én ott azzal a feltétellel fogadtam el, hogyha én ott tudományos főigazgató-helyettes leszek. Ez az a poszt, ami mindig ott volt az SZMSZ-ben és soha nem töltötték be. Fél évig volt betöltve, amikor én ezt elvállaltam. Hát ez különböző problémákat okozott, a TÁRKI ezen berágot, és azt mondta, hogy nekik innentől kezdve ez a cég nem érdekes, ha én nem vagyok benne, pedig a kollégánóm vitte volna tovább, és akkor innentől T-TUDOK néven átkerült egy másik cégcsoportba, és egy kollégánóm, Németh Szilvia vitte tovább. Én pedig visszakérültem egy másik kollégánómmal, Sinka Edittel az Intézetbe. Ez félévig tudott menni, mert orbitális dolgok történtek velem, például átírták a velem készült interjúkat. Ami ott zajlott, az az, amit most már mindenütt lehet látni, de ez volt már 2012-ben is, és bekövetkezett, hogy én másodszor is felmondtam, egy nagyon izmos és nagyon jól megfizetett állásból. És utána, én ugye korábban vezérigazgatója voltam a TÁRKI-TUDOK-nak, az is egy izgalmas feladat volt, de én papíron már nem mentem vissza ehhez a céghez, úgy vagyok ott, hogy nem vagyok ott, és erre szoktam mondani, hogy én most elértem azt, hogy egy névjegykártyára

csak azt írnám rá, hogy Lannert Judit, az is működik. Ez egyfajta „szakmai csúcs”, hogy már nem kell semmilyen intézmény mögötted, mert már a nevedet ismerik, és tudják, hogy ki vagy. Tehát én most per pillanat ebben a situációban vagyok. A kolléganőm viszi, Németh Szilvia, és én dolgozom a cégben, és nagyon sok izgalmas dolgot csinálunk, de én most már ilyen értelemben azt mondhatom, hogy az elitek elitjébe tartozom, mert Magyarországon szabadon gondolkozhatom, és szabadon élhetek.

K: Egy kicsit mesélne azokról a kutatásokról, amelyekkel mostanában foglalkozik?

V: Akkor annyit mondanék, hogy jeleztem ugye, hogy mennyire izgalmas volt, hogy oktatáspolitikával foglalkoztunk az OKI-ban, és ez nagyon fontos is volt, viszont van egy olyan dolog, amit én, amikor tudományos főigazgatóként odakerültem, nagyon szerettem volna megoldani, egy régi probléma, de nem sikerült, hogy az oktatásfejlesztés az kutatásra épüljön. Azt úgy kell elképzelni, hogy voltak a fejlesztők, meg voltak a kutatók. És a kutató az leginkább azt kutatta, hogy hány roma gyerek hol van, és satöbbi, de nem kutatta magát a tanítás folyamatát, mert szociológusok voltak ott. Mert ugye az oktatáspolitikát, meg ez volt a fontos. Viszont a fejlesztők, azok meg nem nagyon tudnak mérni, mert nem értenek hozzá, ő nekik van egy tacit tudásuk, tehát próbászerűen kísérleteznek, bejön, nem jön be, fejlesztenek. Azt gondolom, hogy a mai világ az oktatáskutatásban, ahogy a PISA-ban is, arról szól, hogy meg lehet-e mérni a kompetenciákat. Mindenféle tanítási-tanulási folyamatnak a fejlesztésre kell irányulnia, és ha arra irányul, akkor viszont azt úgy kell csinálnunk, hogy tudnunk kell, hogy mit akarunk fejleszteni, azt mérni kell tudnunk, megfigyelni, kontrollcsoporttal satöbbi, megnézni, hogy mi zajlik valójában, és a fejlesztést ilyen irányba vinni. Ez nem sikerült az OFI-ban, viszont sikerült a cégben. Most ott tartunk, hogy nemcsak kutatunk, hanem fejlesztünk is, és van egy nagyon sikeres programunk, a Kreatív Partnerség Program, aminek az a lényege – egy angol fejlesztést adaptáltunk –, hogy a művészeket bevisszük az osztályterembe, akiket kiképzünk erre, és nem az a feladatuk, hogy művészetoktatást csináljanak, hanem az, hogyha az iskolának bármilyen pedagógiai vagy tantárgyi problémája van – például nem megy a gyerekeknek a történelem, vagy a matematika –, akkor ezek a művészek a tanárral együtt kreatív megoldásokat találjanak ki az adott tantárgyban a

tantervi kereteken belül. Mi a matematika területen elindítottuk ezt önerőből, saját pénzt is raktunk bele, és ilyen értelemben jó a vállalkozás, mert nem kell várni arra, hogy valaki téged majd megfizet – igen, a zsebedbe kell nyúlni, de mégis ad egyfajta szabadságot. Mi ebben nagy fantáziát látunk, és Pécssett öt iskolában el is indult ez a program, 3-4 éve főleg matematika területen, de töri meg ilyenek is voltak. Mértük is kontrollcsoporttal, hasonló hátrányos helyzetű gyerekekkel, akik nem vettek részt a programban – a matematikát mértük, és szignifikánsan javult a leghátrányosabb, SNI, cigány gyerekek matek tudása ezzel, hogy beléptek ezek a művészek az osztályterembe. Fontos leszögezni, hogy a művészek nem a tanár helyett dolgoznak, hanem a tanárral együtt. Tehát igazából az a zseniális ebben az egészben, hogy a tanár szemléletét megváltoztatja anélkül, hogy a tanár frusztrálva érezné magát, vagy úgy gondolná, hogy nem csinálja jól. Általában nem csinálja jól, de miután bejön ez a két fiatal, megnézik együtt a tantervet, óraterveket és közösen ötletelnek, hogy mi működne és mi nem, és ebbe a tanárt bevonják, elindul a tanár agya is, ami sajnos nem jellemző a normál közoktatásban, a kreativitás egyáltalán nem jellemző dolog, de itt elindul. Olyan történeteink vannak, hogy például egy diszkalkuliás kislánynak olyan módszerrel segítettek, hogy a művészek kitalálták, hogy akkor most menjenek ki a térbe, és akkor az egyenleteket ilyen zsinórokon nézzék, és attól, hogy 3D-ben és mozgással volt illusztrálva, ez elindított egy másfajta gondolkodást. Ez a kislány azóta megtámaszkodott, ötösöket ír matematikából. E mögött, amit mi csinálunk, van egy komoly tudományos háttér, a kreativitásnak öt területe, és hogy a kompetenciákat hogyan lehet fejleszteni. Az, hogy mi ezt csináltuk, ez az OECD-hez is eljutott, és miután a PISA-ban a kreativitást is akarják majd mérni, ezért most van egy kutatási programjuk, és ebbe minket meghívtak, egy ilyen pilotba két évre, most van vége, mert, hogy nagyon kevés program van, ami kreativitásra irányul és mért eredménye van. Az egy magyar adalék, hogy ebbe mi úgy léptünk be, hogy Magyarországot képviseltük, de az ország pénzt nem adott hozzá, azt mondták, hogy persze vegyünk részt, engedélyezik, meg azt is, hogy a pénzt összekalapozzuk hozzá. Amikor félidőben kiderült, hogy ez egy sikeres program és az OECD-ben Magyarországot kiemelték, akkor esett le itt egy-két embernek, de még nem mindenkinek, hogy ez a program mennyire jó lenne. Ritka, hogy az OECD-ben magyar fél irányító pozícióban tud részt venni egy kutatás-

ban, és nem csak követünk valaki nagyokosokat. Tehát ebben a programunkban meg tudtam végre valósítani azt, amit az OFI-ban tudományos főigazgató-helyettesként nem nagyon sikerült, hogy az az innovációs kör összeérjen, ahol kutatásra épül a fejlesztés és folyamatos visszacsatolásban fejlődik az egész folyamat. Tehát ilyen értelemben eltávolodtam, nagyon távol áll tőlem az akadémiai élet. Vezetek egy blogot is, pontosan azért, hogy közérthető nyelven tudjak valamit írni. És azt kell, hogy mondjam, szakdolgozatokat, doktorikat megkapok, tehát ilyen értelemben bár én nem vagyok a formális tudományos szcénának a szereplője, de megtalálnak, és nagyon kritikus vagyok, és azt találok, azt látom, hogy az akadémiai élet elvesztette a fókuszát: formalizált, a helyesírási szabályok, és a szakirodalom helyes hivatkozása az szinte fontosabb, mint hogy valami értelme is legyen annak, amit leírnak. És nem látom azt benne, mint amit az én munkámban, ahol én úgy érzem magam, mint Miss Marple, hogy van egy adatbázis, egy probléma, és akkor keressük a tetteket, és a végén kiderítjük. És valóban mindig valami hoppá van a végén. Az akadémiai életben azt látom, hogy jönnek fiatalok is, de azt látom, hogy nem érdekli őket a probléma. A kíváncsiság, ez a legfontosabb, én most is baromi kíváncsi vagyok, hogy mi lesz, és ma is épp azt néztem, hogy mit gondoltak 2014-ben a tanulásról a felnőttek – nem az a fontos, hogy hány előadást tartottam, hogy az irodalomjegyzékében hány publikáció van, hogy mindenhova odaírjam a nevemet, hogy valami pozícióhoz jussak, hogy majd a doktori cím ott legyen a nevem előtt. Ez mélységes utálattal tölt el (nevet). Ha írok egy tanulmányt, előfordul, hogy visszakapom azzal, hogy bulvár szaga van, mert mondjuk a címe az, hogy „Sokkhatás a digitális szövegértés terén”, de hát ilyet nem lehet – legyen minél unalmasabb, mert annál tudományosabb. Legyen az, hogy a digitális szövegértés helyzete Magyarországon 2000-nem-tudom-hányban. Miért ne írjam bele a lényegét, ami miatt megírtam? Mi hál’istennek nagyon széles spektrumon mozgunk. Nemrég egy felsőoktatás-kutatásban vettünk részt, jelenleg pedig van egy „Biztos Kezdet” étékelésünk, ahol egyéves gyerekeket kell megfigyelnünk, és mérni majd a fejlődésüket. Tehát, hogy van egyfajta széles spektruma annak, amit csinálunk: a felnőttek tanulásától kezdve az egyetemistákon át az egyéves gyerekekig. És ez nagyon más eszközöket igényel, ezért azt szeretem, hogy mi is kísérletezünk. Tehát újfajta módszereket használunk. Volt most egy drogos kutatásunk a szegregációban általános iskolás gyere-

rekek droghasználatáról, és akkor kitaláltunk olyan fókuszcsoporthoz technikákat, amiket még nem használtak, de azt gondoltuk, hogy ez jó lesz. Egy sztori-kocka módszert, egy drámapedagógiai módszert, meg egy ilyen Kreatív Partnerség művészeti módszert. Egyfolytában kísérletezünk, úgy, hogy ezt mindig mérjük is, tehát ha már a kreativitással foglalkozunk, akkor már bennünk is legyen. Ez a kreativitás a mai magyar tudományos életben... hát nem tudom... tehát mi ugye gyakornokokkal is dolgozunk, szeretem, mert fiatalok és szeretnének tanulni és dolgozni, de olyan alapvető dolgok hiányoznak, mint az íráskészség, a fókuszáltság, és leginkább a kíváncsiság, hogy ez most miért van, és hogy én mindenáron meg akarom tudni, és jól megtudni, mert a módszerek persze fontosak. Ehelyett a publikáció számukra inkább a kötelező kúr: „van egy publikációm, és akkor végre ott van az irodalomjegyzékemben plusz egy sor”.

K: Ön szerint hogyan lehetne ezen változtatni?

V: Hát ugye vissza kellene térni a közoktatáshoz, mert a PISA eredmények alapján is látszik, hogy a magyar közoktatás színvonala nem kiemelkedő. Hál’istennek vannak elérhető adatok, és így legalább ezt tudjuk, és ezt szerintem fontos tudni, még ha nem is jó látni. De ez még mindig jobb, mintha nem tudnánk. Most ugyanez a színvonal és figyelhető meg, a felsőoktatásban halmozottan. Én ezt két oldalról is látom, a gyerekeim elérték az egyetemi kort, egyikük már túl is van rajta, a másik még benne, de abbahagyta, és láttam, hogy a tanulás már egész másról szól ma, és ugyanazokat a problémákat látom a felsőoktatásban, mint a közoktatásban. Nem élményszerű az oktatás, egyszerűen a gyerekek nem értik, hogy miért jó tanulni, mert nem izgalmas. A Kreatív Partnerség keretében, ott játszanak, mozognak, és úgy tanulnak meg dolgokat, hogy nem is veszik észre. Nagyon aranyos, meg szokták kérdezni, hogy oké, de mikor kezdünk el tanulni? Nem vették észre, hogy végig tanultak, csak hát nem úgy, ahogy egyébként szoktak, hogy ülünk, és dögunalom az egész, mert a tanár folyamatosan kinyilatkoztat. És azt hiszem az egyik probléma a tanár szerepe, és ez a felsőoktatásban is érvényes, hogy nálunk egy hierarchikus rendszer van, az interjúk alapján is ezt látom. Egy ismerősöm elmondása alapján egy rektori konferencia úgy kezdődik, hogy egy órán át mindenki felsorolja a többiek címét, meg a sajátját. Tehát tulajdonképpen nem tudnak eljutni a valódi problémáig, mert

túl sok idő megy el azzal, hogy körbeudvarolják egymást és fényezik magukat. Fontos, hogy megadjuk a tiszteletet, de erre nagyon sok idő megy el. És ugyanez a merevség, tekintélyelvűség a baj a tanári szereppel; nem szabad hibázni, a tanár se hibázhat, a gyerek se hibázhat – ez megöl minden kreativitást és kísérletezést. És ugyanez van a felsőoktatásban is, pedig igenis, lehessen hibázni, csak éppen utána a hibát ki kell javítani, tehát nem azt mondom, hogy rossz tanár legyen, de nem attól rossz tanár, hogy hibázik, hanem hogy észre se veszi, hogy nem jó, és nem javít ezen. A jövő oktatása és tanulása egészen máshogy fog menni a digitális technikák miatt, tehát ilyen értelemben sokkal inkább egy partneri viszonyoknak kellene kialakulnia az oktató és az oktatott között. Olyan gyorsan változnak a dolgok, hogy lehet, hogy az oktatott is tud valamit átadni az oktatónak. Emlékszem, Skóciában mondták az egyik iskolában, hogy nem értenek az informatikához, de a 10 éves gyerekek igen, és megkérték a tanárokat az egyiket, hogy tanítsa őket. A 10 éves gyerek fogta magát, és kurzust tartott a tanároknak. Hát erről van szó, hogy sokféle tudás van, de ez a fajta hierarchikusság, tekintélyelvűség, ami belengi az egészet, ettől az egész teoretikus, elméleti, nem igazán gyakorlatorientált lesz. Ami persze nem jelenti azt, hogy ki kellene dobni az elméletiséget, ez egy pozitív dolog ma is a magyar oktatásban, és nem kellene kidobni az ablakon, mert igenis komoly elméletek is vannak, de akkor lesz AHA élménye a tanulónak, ha az új tudást tudja kötni valamihez. Mint ahogy a statisztikában, ha a feladat az optimalizációs gyakorlatnál nem az lett volna, hogy a lépegető eszközökből ennyi jön be az országba, és ennyi van raktáron, és akkor ebből hogyan tudjuk a logisztikát optimálisan megoldani, hanem mondjuk a feladat egy optimális iskolahálózat kialakítása, ahol el kell érni, hogy minden iskolában 10-20%-nál ne legyen magasabb a romák aránya, de ne kelljen öt kilométernél többet utazni egy gyereknek, ez is egy optimalizációs feladat. Én, ha ilyet kaptam volna, akkor lehet, hogy nagyon hamar sokkal izgalmasabb lett volna számomra a statisztika. Én ilyen értelemben azt gondolom, hogy sokkal inkább érdekesnek kellene lennie, kíváncsinak lenni magának a tanárnak is, és nem ez a fajta formalizált rendszer kellene. Például amikor kérdőívet csináltunk egy állami megrendelőnek, egy hónap után csak azon rugóztak, hogy milyen helyesírási hibák vannak benne, egy vesszőhiba, satöbbi. De senki nem nézte, hogy azok a kérdések jól vannak-e feltéve vagy jól lehet-e elemezni, halálba kergettek

vele, de tényleg. Azt gondolják, hogy tényleg ez a legfontosabb, pedig szerintem nem.

K: És esetleg tudna valamilyen tanácsot adni azoknak, akik most PhD-képzésre jelentkeznek, akik kutatók szeretnének lenni? Hogyan álljanak neki a kutatói életpályának?

V: Hát, amit mondtam, hogy ki kell menni a terepre. Az MA után ne menjen senki rögtön PhD-ra. Ki kell menni az iskolából, csinálhat akár egész mást, az élet azért annyi minden másról szól. A gyerekeimen látom ezt főleg: a legidősebb az még tantárgyakat tanult, a középső az már ezt nagyon negligálta, de a harmadiknak már semmi köze nincs a tantárgyakhoz, és mégis fejlődik, mert egy csomó minden mást csinál, mert tényleg igaz, hogy a kompetenciák már nagyon sokféleképpen fejlődnek. Tehát amit csinálnak nyugaton, hogy egyetem után egy évre elmennek önkéntesnek, és körbeutazzák a világot, tehát ilyeneket kellene csinálni. Nem szabad az iskolapadból az iskolapadba bemenni, mert akkor nem lesz érzékeny arra, hogy bullshiteket tanul. Ha ezen túlmegy, akkor rögtön fogja érezni, hogy ennek most van értelme, vagy nincs értelme, és hogy egyáltalán mit akar. A másik, hogy csak akkor menjen PhD-ra, ha tényleg kíváncsi, azért ne menjen senki, mert azt gondolja, hogy ezzel majd többet keres, vagy hogy olyan szépen néz ki a professzori cím, meg majd utazni lehet vele. Tehát ha nem érdekli az a probléma és nem ezzel kel föl reggel és fekszik le este, akkor ne menjen PhD-zni. Ha nekem van egy kutatásom, akkor nekem egy idő után tényleg már csak az megy a fejemben. Ez eléggé borzasztó is, de utána meg annyira jó, amikor a végén meg megvan a tettes. És akkor tudom, hogy oké, a nyomozásnak vége, és sikeres volt. Ha nincs ilyen, akkor csináljon mást, mert annyi szép dolog van a világban. És a harmadik, hogyha valaki nem tud írni, akkor ne jöjjön, az egy alap, és azt gondolom, hogy ebben nagyon ludas a közoktatás, régen azért sokkal több esszét kellett írni, bármiről, és most nem. Tehát vannak ezek a „multiple choice” tesztek, satöbbi, és egyszerűen elsikkadt az írás, pedig az nagyon fontos. Lehet fejleszteni, de akkor arra rá kell dolgozni.

K: És ha visszatekint a pályafutására van-e esetleg valami, amit máshogy csinált volna?

V: Ez olyan hipotetikus, nem igazán tudom... Talán egy dolog, hogy én beszélek angolul, nem is rosszul, meg valamit németül és franciául is, de

azért nem tudok igazán jól írni angolul. Tehát ha lehetne visszamenni, lehet, hogy sokkal inkább ezen a téren is kellett volna fejleszteni magam. Igaz, hogy Princetonban voltunk egy évig, és azért az nagyon sokat is használt, de túl azon, hogy jól beszélek, nincs problémám, meg is írom, tehát nem erről van szó, de a felsőoktatás nemzetköziesedéséről szóló kutatásunk során azt találtam, hogy megdöbbentően kis arányban használnak külföldi szakirodalmat a BA képzésen, MA-n is alig. És szinte mindenki azt mondta, hogy a nyelvtudás hiánya az akadály, nem a pénz. Tehát azt gondolom, hogy ehhez képest én jól állok, de még az én szintemen is érzem, most például a CEU-n adtam elő, és most kellene írni egy angol tanulmányt, meg is fogom írni, de érzem, hogy a legnagyobb lányom Londonban dolgozik már három éve, és ő nagyon jól tud angolul, hogy azért az egy más szint. Tehát ha lehet ez, akkor az lenne jó, ha angolul is olyan jól tudnék írni, mint magyarul (mosolyog).

K: Zárókérdésként azt kérdezném, hogy mi az, amit még mindenképpen el szeretne érni kutatóként, mik a jövőbeli tervei?

V: Ezt inkább fordítva mondanám: mi az, amiről már lemondtam (nevet). Mert ugye a közoktatás az egy public policy, ha az ember ezen dolgozik, akkor azért szeretné látni, hogy hat. Én most már erről lemondtam, hogy bárminemű ráhatásom legyen arra, ami itt az oktatáspolitikában zajlik. Ez egy nehéz dolog ezzel együtt élni, mert nem így lettem szocializálva, de ha így élnék tovább, akkor ezt a feszültséget nem tudnám elviselni. Ilyen értelemben azt gondolom, hogy nem könnyű kutatói székben közpolitikát csinálni, amit az államnak kellene, de nem csinálja. Amit igazán szeretnék, hogy ne ilyen hektikus legyen a cég bevétele, hanem az a sok jó, amit csinálunk, az egy biztonságosabb finanszírozással tudjon menni, ez lenne jó – ez még nem egy egyéni kutatói, hanem inkább egy vállalkozói kívánság. Kutatóként azt tudnám mondani, hogy vannak témák, amikből könyveket írnék, és ezeknek a könyveknek a megírása, ami legalább három téma, ha nem több, de ezt nehéz, ha az embernek a létezése projektektől függ, és igen, könyvet írni könnyebb lenne, ha bemennék az egyetemre vagy az akadémiára, de nincs az a pénz, hogy én oda bemenjek. Tehát most ez van, hogy a projekteket meg csinálni kell, és amellet meg nem nagyon lehet sabbatical-ra elmenni, de ha el lehetne menni, akkor egy ilyen könyvírás, az jó lenne.

K: Sok sikert kívánunk ehhez és köszönjük szépen az interjút.

Felhasznált irodalom

- Halász G. – Lannert J. szerk. 1998 *Jelentés a magyar közoktatásról 1997*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Halász G. – Lannert J. szerk. 2000 *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Halász G. – Lannert J. szerk. 2003 *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Halász G. – Lannert J. szerk. 2006 *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Lannert J. 1988 Reformok a japán oktatásban. *Oktatásügyi kutatások* 5. Budapest, Oktatáskutató Intézet, 117-132.
- Lannert J. 1993 Az ifjúsági munkanélküliség kezelése Nyugat-Európában a nyolcvanas években. In Halász G. szerk. *Az oktatás jövője és az európai kihívás*. Budapest. Educatio Oktatáskutató Intézet, 181-202.
- Lannert J. 1998 Pályaorientációk. *Educatio*, ősz, 436-446.
- Lannert J. szerk. 2003a *Hogyan tovább? Pályaválasztási aspirációk a tizenévesek körében három kistérségben*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Lannert J. 2003b Középiskola-választás a kilencvenes évek végén. In Nagy M. szerk. *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezredforduló Magyarországon*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 71-92.
- Lannert, J. 2005 Pályaválasztási aspirációk. (A 13 és 17 évesek továbbtanulási aspirációi mögött munkáló tényezők három kistérségben). *Doktori (PhD) értekezés*, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.

Absztrakt

A jelenkutatást megcélzó tanulmány két fő témakörhöz kapcsolódik: a népi- illetve alternatív gyógyászat és a női identitás kérdésköréhez. Az írássá bővített konferencia-előadás interjúrészletek bemutatásával és elemzésével nyújt bepillantást az említett területekhez kapcsolódó egyéni olvasatokba. Napjaink alternatív, ill. népi gyógyászatát módszerek és értelmezések tekintetében is sokrétűség jellemzi. Mielőtt az interjúrészleteket – narratívákat – ebben a sokféleségben elhelyezem, rövid kutatástörténeti áttekintés keretében megindoklom a „népi gyógyászat” és az „alternatív gyógymód” kifejezések használatát. A félig strukturált interjúkból kirajzolódik, hogy maga a nőiség, a női lét narratívaalkotó tényezőként kaphat szerepet napjaink alternatív gyógyászatában, mely leggyakrabban az alábbi esetekben, helyzetekben jelenik meg: női betegség, női vásárló, női gyógyító, valamint speciális női szükségletek betegség idején és az egészségmegőrzésben. A bemutatott olvasatok értelmezéséhez a fő támpontot Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor megállapításai jelentik; az alternatív orvoslás módszerei és a női identitás olvasatai a holisztikus szemlélet példáiként értelmezhetőek.

Abstract

Complementary and alternative medicine – traditional medicine, womanhood

The study about our contemporary era relates to two main topics: to traditional and alternative medicine and the female identity. The conference presentation extended to be an essay provides insight into the personal interpretations related to the above-mentioned areas by presenting and analysing interview extracts. The alternative and traditional medicine of today is characterised by diversity with regard to methods and interpretation. Before I set the interview extracts – narratives – in this diversity, I explain the usage of the phrases “traditional medicine” and “alternative medicine” within the framework of a short overview of research history. It can be seen from the semi-structured

interviews that womanhood and life of a woman itself can get a role as a narrative-creating factor in today's alternative medicine, which appears most often in the following cases and situations: women's diseases, female shopper, female healer, special needs of women in times of sickness and in health promotion. The statements of Ágnes Kapitány and Gábor Kapitány provide the main guidance for the interpretation of the presented views; the methods of alternative healing and the interpretations of the female identity can be understood as examples for the holistic perspective.

Írásomban olyan betegségekkel, egészségfelfogással, gyógymódokkal kapcsolatos elbeszélések mutatnak be, melyek szorosan kapcsolódnak a nőiséghez; nőktől származnak, nőkről, női betegségekről szólnak. A gyűjtött anyagból napjaink nő(i)-esség- és egészségfelfogásának jellemző tendenciái rajzolódnak ki.¹

Készülő doktori dolgozatomban a közelmúlt és napjaink gyógynövényhasználatát vizsgálom: a most bemutatott anyag ennek a kutatómunkának egy kis része. Az eddig elkészített, félig strukturált interjúkból kirajzolódik, hogy maga a nőiség, a női lét narratívaalkotó tényezőként kaphat szerepet napjaink alternatív gyógyászatában, mely leggyakrabban az alábbi esetekben, helyzetekben jelenik meg: női beteg(ség), női vásárló, női gyógyító, speciális női szükségletek betegség idején és az egészségmegőrzésben.

Napjaink alternatív, ill. népi gyógyászatát módszerek és értelmezések terén is sokrétűség jellemzi. Mielőtt jelenlegi vizsgálatom tárgyát ebben a sokféleségben elhelyezem, szükséges a „népi gyógyászat” és az „alternatív gyógymód” kifejezések használatát megindokolnom. A paraszti kultúrát átható, hagyományos népi gyógyászat tudásanyaga nem választható el a népi természetismerettől, annak része – de ugyanakkor része a hitvilágnak és a hiedelmek rendszerének is: egyfelől magába olvasztotta a racionális

1 E tanulmány az *Emlékek, szövegek, történetek – női folklór szövegek* (2018. okt. 26-27. MTA Humán Tudományok Székháza) c. konferenciára készített előadás írásos változata, némileg módosított szöveggel.

magyarázatokon nyugvó, a gyakorlati tapasztalat által megerősített tudást, másfelől pedig a hiedelemrendszer körébe tartozó babonákat.² Hoppál Mihály szerint a népi gyógyítás magában foglalja a régi falusi életformára jellemző „öngyógyítást” és a specialisták tudáskincsét egyaránt.³ Ha napjaink népi gyógyászatáról beszélünk, a „nép” meghatározása is fontos: Alan Dundes amerikai folklórkutató szerint a nép (folk) bármilyen csoportra vonatkozhat, melynek tagjait legalább egy közös tényező köt össze. Ez lehet közös elfoglaltság, nyelv vagy vallás, de lényeges, hogy a bármilyen okból létrejött csoportnak legyenek olyan hagyományai, melyeket sajátjának tart.⁴ Az egykori paraszti kultúrából eredő gyógyászati tudás tekinthető esetünkben ilyen összekötő hagyománynak: interjúalanyaim az egykori paraszti világ ’természetességét’, gyógyító hagyományait tekintik mintaként, ihletadóként, amikor gyógynövényt használnak, fogyasztanak – ezt gyakran hangsúlyozzák is.⁵ Dundes gondolatmenetéből kiindulva, a népi kifejezés számomra olyan homogenitást sejtet, melynek meghatározói időről-időre változhatnak. Napjaink információs társadalmában „a” néphez tartoznak azok, akik számára azonos mértékben és intenzitásban hozzáférhetőek ugyanazok az információk és kulturális javak, és ezek forgalmazására és a velük kapcsolatos narratívák megalkotására is (közel) azonos lehetőségük van.

Az ’alternatív’ és ’tradicionális’ gyógyászat tekintetében az angol nyelvű szakirodalom CAM (Complementary and Alternative Medicine) fogalmát érdemes megvizsgálnunk, amely a WHO meghatározása szerint: „A komplementer és alternatív medicina egészség-megőrzési módszerek széles körét foglalja magában, melyek nem képezik részét az adott ország saját tradíciójának és nem integráltak a domináns egészségügyi rendszerbe. Ezeket az egészségügyi módszereket nevezik még holisztikus orvoslásnak, nem konvencionális orvoslásnak, természetes gyógymód-

nak. A hagyományos medicina összessége mindannak a tudásnak, gyakorlatnak és képességeknek melyek egy kultúra hitén, tapasztalatain és elméletein alapulnak, azzal a céllal, hogy megőrizték az egészséget, valamint megelőzzék, diagnosztizálják és javítsák egyes fizikai és mentális betegségek esetén az állapotot.”⁶ A CAM gyűjtőfogalom jelenségeit sok olyan tanulmány vizsgálja, melyekben az orvosi-egészségügyi szempont mellé társadalomtudományi vizsgálati módszer társul.⁷ A magyarországi helyzetet vizsgálva „honosítják” a fogalmat (Komplementer Alternatív Medicina – KAM) Simon Judit és Berend Dóra Ágnes marketingkutatók. A WHO meghatározásából megállapítják, hogy a „hagyományos medicina”, „tradicionális medicina” valamint a „komplementer és alternatív medicina” eszközei, terápiái azonosak. Ha azokban az országban végzik ahol a módszernek régóta fennálló, népi tradíciói vannak, ott „hagyományos” vagy „tradicionális medicina”-nak nevezhető az adott gyógymód.⁸

A két terület viszonyát Vámos Gabriella elemezte a közelmúltban.⁹ Az ő megállapítása összegzi a jelen vizsgálatomra vonatkozó támpontokat: *az alternatív jelző egyaránt utal a hivatalos és népi gyógymódokat kiegészítő és helyettesítő gyógymódok összességére. Olyan eljárásokra, melyek hatékonyságát tudományosan nem, vagy csak korlátozott körülmények között bizonyították. Alternatív gyógyászat megnevezéssel illettek minden olyan eljárást a történelem folyamán, ami nem sorolható a hivatalos orvoslás körébe, de több ponton akár tudományos elméletekhez is kapcsolódhat*.¹⁰ Mivel interjúalanyaim az egykori paraszti világra illetve a „népi tudásra” hivatkoznak, ezért a tanulmányban bemutatott értelmezéseket – melyeket nevezhetünk „kortárs népi gyógyászati narratíváknak” – napjaink alternatív orvoslásának értelmezési mezőjében helyezem el.

Mint említettem, a bemutatott interjúk a doktori dolgozatomhoz kapcsolódó adatgyűjtésből származnak; az *Emlékek, szövegek, történetek – Női folklór szövegek* konferencia felhívására válogattam össze az elkészített interjúkból azokat, amelyekben

2 Hoppál – Törő 1979:16.

3 Hoppál 1990:694.

4 Dundes 1980:2.

5 „A régi világ tudása nem vészett el, legalábbis számunkra nem, akik ezeket a régi népi orvosságokat ma használjuk” (Ny. J. sz. 1971).

„J. I. (sz. 1961): Amit lehet tudni, az őseinktől érdemes tudni. Józan paraszti ésszel – szoktuk ma is mondani. Én is ezt próbálom követni.

– V.A.V: Például miben?

– J. I.: Elsősorban most, a gyógynövényeket, hogy használom, meg például nem veszek primőr gyümölcsöt, meg mit tudom én, hanem idényjellegű ételeket eszünk”.

6 WHO 2002:7.

7 Pl. Ribeaux – Spence 2001:188-193; Tovey et al. 2004; Nichol – Thompson – Shaw 2011:117-25, Bishop – Holmes 2013.

8 Simon – Berend 2011:70.

9 Vámos 2012 és 2014.

10 Vámos 2012:208.

célzottan a nőiségről, női szerepekről beszélnek a megkérdezettek. A bevezető sorokban a népi orvoslás sokrétűségét említettem; ezt bizonyítja számomra az a kutatási élmény, hogy női olvasatokat „célzottan” nem kerestem/előfeltételeztem az egyes interjúkra készülve, hanem a beszélgetés során bontakoztak ki előttem ezek az olvasatok, amelyek az előadás elkészítésére, illetve a tanulmány megírására ösztönöztek. Mivel a bemutatott interjúrészletek „adalékai” egy nagyobb gyűjtőmunkának, tanulmányomat egyfajta betekintésnek szánom napjaink népi gyógyászati értelmezéseibe. Az interjúrészleteket három fő témába csoportosítva mutatom be; ezek a ’hagyomány/hagyományozódás’, ’piac és kínálat’, valamint ’női betegek és női betegségek’.

Hagyomány(ozódás)

Női szerepkör és népi orvoslás területén itt a füvesasszony alakja, működése, a vele kapcsolatos mítoszok, toposzok kapnak szerepet, ugyanis mindezek napjainkban is irány- és ihletadóak. A paraszti világban a gyógynövények alapvető ismerete a mindennapok része volt. E tudáson túlmutató a többféle receptet ismerő, gyógynövénygyűjtő *kenő, kente-fitélő* asszonyok ismeretanyaga.¹¹ Arra a misztikumra, mely egykori alakjukat körbelengi, a ma embere is fogékony: „Régen az asszonyok... ők még tudtak, ismerhettek egy természetes tudást, volt kapcsolatuk a természettel és így közvetlenül a növényekkel. Valahogy több türelmük is volt” (K. F.-né sz. 1950). „A főzés, a betegápolás régen csak a nők feladata volt, ehhez hozzátartoztak a gyógynövények is” (B. Zs. sz. 1983). (Poszt)modernkori „megfelelője” Maria Treben személyében kapcsolódik össze a természetet ismerő gyógyító asszony figurája és a vonatkozó piaci szegmens meghatározó alakja. Működése az egykori hagyomány továbbéléséért és legitimációjaként jelenik meg: „Nagyon érdekes volt, örültünk neki, amikor megjelentek a Maria Treben könyvek (...) azért sok olyan volt benne, amit azért mi is tudtunk, már hogy én is, meg az anyukám is, de akkor is jó érzés volt, mert hogy így mondjam, megint ráébredt a világ, hogy erre a tudásra szükség van” (K.F.-né, sz. 1950). Személye körül megjelenik a mítoszteremtő szándék, amit azt az orvostársadalommal helyezik szembe egy (vélt) konfliktusra utalva: „A Maria Treben? Hát aki a könyveket írta, az egy németországi füvesasszony volt, aki minden bajt meg tudott gyó-

gítani. Ezért lett világhírű. Úgy hallottam, hogy nagyon sok orvos be akarta tiltani, de az emberek kiálltak mellette” (J. I. sz. 1961). A gyűjtött elbeszélésekben a gyógynövények ismerete a családon belül gyakran a női családtagokhoz, nagymamához, anyához kötődött. Az említett anyák, nagymamák alakja, szerepe az évtizedek során alakult, gyakran idealizálódott: „ők még tudtak, ismerhettek egy természetes tudást, volt kapcsolatuk a természettel és így közvetlenül a növényekkel. Valahogy több türelmük is volt” (N. M. sz. 1981). A nők és a gyógynövények „bensőséges” kapcsolatának narratíváját a '90-es évek folyamán tovább erősíthette Maria Treben könyveinek megjelenése.

A szegedi füvesasszonyként híressé vált, közel múltban elhunyt Anci nénit több adatközlő ismerte vagy hallott róla. Tudását, személyiségét „a” tipikus gyógyító, füvesasszony jellemzőivel írják le a rá emlékezők: „– Tudja esetleg, hogy jutottak el Anci nénihez?

– Hát, ezt nem is tudom. Az biztos, hogy ajánlgatták őt egymásnak az emberek, így terjedt a híre. Kati néninek is ajánlotta őt valaki ismerőse. Úgy tudom kenőcsöt készített neki, saját recept alapján. Maga természetette a növényeit és ő készítette a kenőcsöt Kati néninek, azután elmúlt ez a bőrbetegség. Sokmindenkin segített ő, úgy tudom és nagyon jókat mondtak róla.

– Például mit?

– Most azon túl, hogy segített a különféle betegségeken, mondták, hogy nagyon kedves volt az emberekkel. Hogy is mondjam, nem tukmálta, nem erőltette másra magát. Tehát egy jó hangulat lengte körül. Meg ez azért olyan csoda számba ment azért, hogy Baktóban lakik egy füvesasszony, nagymama korú, és az orvosok helyett meg tud gyógyítani betegségeket” (E. L. sz. 1967).

Piac és kínálat

A hagyományhoz szorosan kapcsolódva értelmezhetőek napjaink gyógynövényes „piaci viszonyai”: aki ilyen terméket vesz a készítőtől, elbeszélget vele, egyúttal egyfajta „életérzést”, élményt is vesz. Az egykori hagyomány megidézését, a népi gyógyító alakját keresik, várják, néha akkor is, ha terméket készítő részéről ez nem is kerül megerősítésre. Az alábbi példában a gyógynövényekkel foglalkozó asszony szerepköréről alkotott elképzelés és a gyógynövényes terméket készítő identitása nem minden esetben találkozik egymással: „Én magam nem gondolom magamat füvesasszonynak. Ok-

11 Grynaeus et al. 1979:362-363.

levelés közgazdász vagyok, én csak a homoktövis ismerem úgy igazán” (P. Zs., homoktövis termelő).

„Zsófikától (P. Zs., homoktövis termelő) régóta vásárolok, nagyon sokmindent tud és mindig van ideje, türelme beszélgetni velünk, vevőkkel. Egész más itt, tőle vásárolni, ahogy elmagyarázza a hatóanyagokat, elbeszélget a vevőkkel. Régen is így lehetett, amikor a gyógyítókkal beszélgettek az emberek” (F. M. sz. 1977).

„A Bődön piacra sokszor kijárok, ott vettem homoktövis szörpöt. Nekem nagyon jó benyomásom volt az egészről, tényleg olyan ez, mint amikor régen egy ilyen gyógyfüves gyűjtötte a növényeket meg készített belőle dolgokat (E. L. sz. 1967).¹² A gyógynövényes termékek vonzereje a természethez kapcsolódás, a *természetesség*. Az emberi viselkedésben pozitívként kihangsúlyozott természetesség a natúrkozmetikumokig vezet az erre fogékony hölgyvásárlót: „A bolti kozmetikumokat néhány éve hagytam el teljesen, és csak natúr termékeket használok: elsősorban ezek az illóolajos szappanok, amikkel hajam is mosok. Sokkal jobb ez a bőrömnek, és is jobban érzem magam és ugyanannyira tisztítanak is” (B. Zs. Sz. 1983).

„Nekem a természetesség nemcsak a viselkedésben, hanem az ápoltságban is fontos. És csak természetes alapanyagú dolgokat használok és ez sokkal jobban kifejez engem, mint mondjuk a Rossmann-os termékek”¹³ (E. L. sz. 1967).

Női betegek, női betegségek

„Hát, az biztos, hogy minden betegség azért valamilyen szinten tükrözi az ember belső gondjait, zavarait. Hogy úgy mondjam, valamilyen szinten van ebben felelősségünk. Szerintem fontos ilyenkor az önvizsgálat, hogy például mit okoztam én magamnak?

– Mondana erre egy konkrét példát?

12 Bár (eddig megkérdezett) interjúalanyaim nem ismerték a cikket, érdekességként megemlítendő, hogy a Magyar Konyha 2016/1–2. lapszámában „Szibéria ananásza – Hencz homoktövis Szegedről” címmel közöl cikket Henczné Palotás Zsófiáról, melyben az újságíró a „homoktövis füvesasszonya”-ként jellemzi a termelőt.

13 Vö.: „...megjelennek a természetkultusszal inkább összhangban lévő módszerek is a szépség tartósítására (a visszatérés a természetes szépítőszerkezhöz; bio- és tradicionális szépségápoló módszerek használata), illetve a 'belülről megteremtett szépség', a harmónia mint szépség eszményének hangsúlyozása”. Kapitány – Kapitány 2013:235).

– Hát, most így magammal kapcsolatban nem tudnék, hogy le is kopogjam!

– Akkor egy példát mással kapcsolatban?

– Igen, például sok-sok női betegség van... mellrák, méhrák, meg sokféle daganat... Ez nekem azt jelenti, hogy nagyon sok gondjuk van a világban a nőknek. Mindenki siet, kapkod, nem eszünk, nem főzünk rendesen... Meg sok vegyi anyagot eszünk, kenünk magunkra. Ebből lesz aztán a baj” (J. I. sz. 1961).

Betegséggel küzdő interjúalanyaim legtöbbször női szerveiket megtámadó daganatos betegségekkel vették fel a harcot. A rákot lengi körül a betegségek közül a legtöbb mítosz és övezi a legnagyobb félelem.¹⁴ A hirtelenlül támadó, elkerülhetetlen – nemritkán végzetes sorscsapás leküzdésére, lehetséges megelőzésére a megkérdezett hölgyek életmódstratégiákat alkalmaztak. Ezek közül találok új hobbival, spirituális érdeklődéssel, új öltözködési stílusokkal stb.: „Hát igen, mindenképpen nyitottá válik az ember az új dolgokra... mondjuk én a mandalákat már régebb óta ismertem, mert az előző munkahelyemen volt az ablakon egy. Nekem az nagyon tetszett, úgyhogy mivel sok időm volt itthon, színeztettem én is a mandalákat” (N. M., sz. 1981).

„Én akkor, amikor meghallottam, hát, teljesen kész voltam, hogy ez a biztos halál. Csak ugye, a plusz vizsgálatokig és aztán kezeléseig, sok idő van, és az alatt az idő alatt elkezd járni az ember agya. Hogy akkor én most hol vagyok? A gödör alján már? Vagy a szélén? Érted? Meg hogy mi a fontos. Mert ha leveszik a mellem, akkor én milyen nő leszek, ha leszek? Akkor elkezdtem figyelni magamra mint nőre. Tehát női torna, sminkelés, apróságok. Meg az, hogy elkezdődött a kemó, és akkor én vettem szép parókákat. Hogy én szép legyek – hittem benne, hogy túlélem” (Ny. J., sz. 1971).

„Az ember mellett ott vannak a szerettei, ez nagy szerencse. De hogy ki érti ezt meg igazán, az csak egy sorstárs lehet. Az internetet is olvasom, meg a Nők Lapjában is volt erről több írás, tehát a gyógyulás útja, de inkább az ilyen lelki dolgok... hogy hogy néz magára az ember nőként, emberként. Hogy engem ki ért meg? Az interneten olvastam, fórumban az Avemarról – és akkor onnan ismerem Zsuzsi barátnőmet is, akivel, kiderült, hogy egy a kezelőorvosunk” (T. I., sz. 1965).

Az új elemek beemelését az életmódba az az elképzelés indokolja, hogy a női szervben keletkezett bajt a nőiesség hangsúlyozásával, vele kapcsolatos elfoglaltságok erősítésével lehet orvosolni. A beteg-

14 ld. Sontag 1983:7.

ségtudat kiterjed: olyan jelenségek, amelyeket korábban tünetekként tartottak számon, külön betegségként kezdik értelmezni.¹⁵ Ez közösségépítő erőt is jelent, amely napjainkban az interneten (fórumokon, zárt facebook-csoportokban) kovácsolja össze a sorstársakat. Mindezt az írott és az elektronikus női sajtó is tükrözi: írásaiknak legfontosabb jellemzői, hogy a rákról igyekeznek tabuk nélkül, tájékoztató szándékkal írni és a női test (pl. mellrák esetében a női mell) kikerül a „kívánatos téma”, „erotikus” értelmezési keretből.

A népbetegségként is hivatkozott rák a sajtótermékekben és az azokat elolvasó interjúalanyaimnál a „tabumentesítést” (pl. női nemi szervekről, amputációról, halálról való beszéd – orvosi váróban és facebookon, ismeretlenekkel) és női identitás mentén megfogalmazott válaszkísérleteket hozott létre.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a megjelenő női szerepkörök, mint beteg, vásárló, gyógyító, alkotó – ellen-identitásként jelennek meg. Egyrészt a tömegárúk, az ismeretlen gyógyszer-alapanyagok iránti ellenérzés, a feszültségekkel telített mindennapi feladatokról, szerepektől való elszakadás vágya, a kapkodó városi lét a leggyakrabban említett, kerülendő tényező gyógyulni vágyók elbeszéléseiben, másfelől maga a betegség az, amellyel szemben a női identitás megerősítése kínálkozik válaszul. Ezek közül a természetközelség, illetve természetesség a legfőbb kulcsszó: kihangsúlyozásra kerül az életmódban, melyre a gyógyító és betegek is törekszik, a hatóanyagok tekintetében, melyektől a gyógyulást remélik. A gyógynövények, mint a természet(esség), 'Vissza a természethez' jelképeként jelennek meg a városi térben.¹⁶ Az áru- és tapasztalatcsere legfőbb ismérve és értéke a személyesség; ez kézműves-vásárok, háztáji piacok világában, a gyógyító/készítő és a beteg közötti bensőséges kapcsolatban, a baráti kötelékek útján egymásnak ajánlott termékek, gyógyítók kapcsán nyilvánul meg. A holisztikus szemlélet, amely az alternatív világkép fontos jellemzője, ezekben az olvasatokban is megnyilvánul: a gyógyítás, gyógyulás megvalósulásához az életmód, életszemlélet, a táplálkozás átalakítása is szükséges. A gyógyítás az ember egészére, mint szervezet és személyiség egységére irányul,¹⁷ melynek része a nőiség, illetve a női identitás is.

15 Kapitány – Kapitány 2000:94.

16 Az itt szereplő adatközlők mindegyike szegedi lakos.

17 Kapitány – Kapitány 2000:95.

Felhasznált szakirodalom

- Bishop, Felicity L. – Holmes, Michelle M. 2013 Mixed Methods in CAM Research, A Systematic Review of Studies Published in 2012. <https://doi.org/10.1155/2013/187365>
- Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2013, 1-12. <https://doi.org/10.1155/2013/479142>
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3881584/> Letöltés 2015-11-30.
- Dundes, Alan 1980 *Who are the Folk?* In Dundes szerk. *Interpreting Folklore*. Bloomington, Indiana University Press, 1-19.
- Grynaeus Tamás – Nagy Ilona – Hoppál Mihály 1979 *Gyógyító*. In Ortutay Gyula szerk. *Néprajzi Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 362-365.
- Hoppál Mihály 1990 *Népi gyógyítás*. In Paládi-Kovács Attila – Dömötör Tekla – Hoppál Mihály szerk. *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 693-724.
- Hoppál Mihály – Törő László 1975 Népi gyógyítás Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 7-8*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum – Magyar Orvostörténeti Társaság, Budapest, 13-127.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2000 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2013 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána*. Budapest, Typotex.
- Nichol, James – Thompson, Elisabeth A. – Shaw, Alison 2011 Beliefs, Decision-Making, and Dialogue About Complementary and Alternative Medicine (CAM) Within Families Using CAM. A Qualitative Study. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*. XVII. 2:117-125. <https://doi.org/10.1089/acm.2010.0171>
- Ribeaux, Peter – Spence, Martine 2001 CAM evaluation: What are the research questions? *Complementary Therapies in Medicine*. IX. 3:188-193. <https://doi.org/10.1054/ctim.2001.0468>
- Simon Judit – Berend Dóra Ágnes 2011 Komplementer és alternatív gyógymódok. *Fogyasztóvédelmi Szemle V.* 2:69-78.
- Sontag, Susan 1983 *A betegség mint metafora*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Tovey, Philip – Easthope, Gary – Adams, Jon szerk. 2004 *Mainstreaming Complementary and Alternative Medicine: Studies in Social Context*. London, Routledge.
- Vámos Gabriella 2012 „Jó energiát adok és veszek” Az alternatív gyógyászat kultúrtörténete és néprajzi aspektusai egy kortárs gyógyító tevékenységén keresztül. *Első Század Online* XI. 2:203-242. Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/37926/Vamos_G_első_szazad_2012_nyar_203_241_u.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés időpontja: 2014-07-06.)
- Vámos Gabriella 2014 A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata. *Kaleidoscope* IV. 8:143-154. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=169> (Letöltés időpontja: 2015. augusztus 2.) <https://doi.org/10.17107/KH.2014.8.143-154>
- Vukov Anikó 2018 Gondolatok napjaink népi gyógyászatának kutatásához. *Veritatis Imago* II. 2:42-51. On-line: <http://veritatisimago.hu/archivum.html> (Letöltés időpontja: 2018. december 10.)
- World Health Organization 2002 WHO Medicine Strategy 2002–2005. Geneva, WHO.

CSAKAZÉRTIS BOLDOGSÁG, KÍSÉRLET A MIINDEN BÁNAT ELLEN

[DOI 10.35402/kek.2020.1.9](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.9)

„A figurák – fények – árnyékok – színek – vonalak a szép emberarcok, az istennők, moirák végételen, időt gombolyító gubancaiból születnek... Budapest fényeiben József Attila okos szép szemével találkozom... Párizs zajos kiskocsmájában François Villon boldog-balga társaival borozgatok... London útjain Samuel Beckett magányából született Pozzo and Estragon urak szélel-bélelt árnyékként suhannak... Parkokban üldögélek: az istenek földjén Görögországban egészen otthon érzem magam... Zeus fia Tantalos hajnalonként a tenger hullámain halászik – de hétvégeken feszes farmernadrágban lányokra vadászik. Lilly fehérben álmodozik – purple petunium, asszonyleány, kávéház teraszán libben... Iris, Demeter istenszszonyai... fürkésző szemük... „fogaidon a tündér nevetés” – messze tekint...”

Ellinidha

„My passion is painting, visualise what I see in people who walk on the streets, in the park playing with their children or studying in libraries. I try to look inside the human spirit, find what's nice and good. Look for hope and beauty. The majority of my paintings are about women. Whatever they are or what you see in them, we are all quest-visitor on this earth. I believe in panvitalism, which translates into the different sorts of material I use and different forms of arts. But they all are about life and it's beauty. I hope You like my paintings, I wish they give the same to you as they do to the people who have them hanging on the walls in their living spaces, offices or other places as they do to me while painting them, which is joy, hapiness hope and faith and above all, believe in people”.

Ellinidha

Ellinidha spirituális portretista... Alakjai – akár események szereplői, akár (s jobbára) portrék hangnemében közöttünk lézengő figuratív történései – legtöbbször lebegő függésben élnek valamely környezettől, de majdhogynem mindig szituatívan vannak jelen. Keretezett függésmódok ezek, gesztuspoétikai megoldások vagy kísérletek: kallódó lelkei, röppenő asszonyai, libbenő múzsái, bohócosan lenge krapekocskái valamely örök kapcsolatkeresés

tónusai és tétovaságai egyúttal, bárha portréknak festenek első pillantásra.

A budapesti Próféta Galériában most nyíló kiállítás épít is erre a tónusra: *Szubjektív portré(k)* címmel mintha csakis arculatok formájában alkotná meg Ellinidha önnön nézőpontját, alkotói látképét, kapcsolatközösségi színterét. Lehet persze távolabbról is illatolni, vagy közelebből is mustrálni a látványhatárokat. Piros (akivel – mit tagadjam –, immár három és fél évtizedes barátság, társiasság köt, amiért azután „művészeti” normarendben nemigen tudnám „objektívan” elhelyezni), s akivel többször próbáltuk közösen is földérinteni, milyen személyes kötődésben van azokkal a mosolyszürke fuvalmakkal, kékes-vöröses széljárásokkal és újabb időkben a kiegyensúlyozott napsárgákkal, melyek keretezik, fölvezetik, étvágykeltően áthangelik, vagy kontrasztosan mintegy dekomponálják ecset-színeinek alkalmi alaptónusát..., a „miért?” kérdésre mindig mesékkel felelt, mindegyre szituációkhoz, hasonlatokhoz, illanó impressziókhoz kapcsolta figuráinak milyenségét. Ezek a sokszor hölgy-tünetmények, leány-lények, olykor foltonfoltok, máskor ki- vagy elhajladozók, megint máskor egymásra is csak merőlegesek, érintésekben is már csak esetlegesek vagy kihívások..., meg fura kis fickói, akik valahol Banga Ferenc grafikai szöszölései és Gulácsy Lajos forralt teveledel-színű szecessziós légkörei által behatároltak, talán színvilágukban is őriznek valamiféle elbomló-elkődő megengedőséget, méltányosságot igénylő és megértést szomjazó kivétellességet. Korai alakjai ezt a sajátos (Ernst Barlach-féle titokzatos) prófétai elhivatottságot tükrözték, mára már a spanyol vagy görög nőknön, amsterdami buddhistákon, magyar falusi lelkeken túl sokkal teljesebb világokba kíváncsiskodik. Ugyanakkor figurái rejtett pajkossággal vagy föl nem oldott titkos feszültségekkel teliek, mintha mindig függenek is valamitől vagy valakiktől, s ha zárkóztak vagy kihívóak is – van bennük valamely makrancos szerethetőség-dac, melynek a Racionalitásokhoz, a Valóságokhoz, a „Megértéshez” nincs sok köze, a megbocsátáshoz még kevesebb – talán leginkább a „fogadj el ilyenek” üzenete lakozik körükben.

Ahogy a most megjelent Parti Nagy kötet, a *Félszép* válogatása szinte naplócédulák, publicisztikai gesztusok tónusában gazdálkodik legfőbb

elemével, az idővel, úgy Piros képein is egyik tönkösítő elem az idő furasága, eseti megfoghatatlansága, együtt a magánközérzet kapcsolatokba tekeredő sejtelmeivel, a fikciók jelképtárában tett kalandozásokkal, az elbeszélő tónusú történetekkel rímszerűen egyberakva. Valamiféle analógiával élve: ha a félszép-irodalom rangja is apró felületre tömöríti figuráinak, életviteli és hangulati regisztereinek sokaságát, úgy a szépművészetekben talán a fél-szép-mű is éppúgy valamiféle „palackpostaként” rejti az élmények és üzenetek alakzatait. A képek dinamikáiban inkább *áramlasköltészeti* lenyomat honol, a történetek rendjében az *esetleges* esemény uralja talán mindahány művet, s a képi fikció kibomló terepasztalán mindmegannyi hangulat belebesimul a létezhető aprócska teljességek *hullámzásába*.

De valahogy ezekben a kékelésekben, kitarulkozásokban, bohócolásokban a katlanmeleg füstjébe takarózva majdhogynem feleselnek a békében feloldódva, lényük és pompájuk, kedvük és kilátásaik szerint derengő háttéralakok is, valamiféle körtődéssel a hajnali ködök felé. A lekerekedő sarkok, a színvonalattal esetlegessé tett párálló háttérek, a szinte ködlő idegenségben is együttes közösségbe kötöző figurativitás mintegy *élet-dekorációs* alaphatású egyes képein is, jószerivel a szembesülés és szembeállítás lehetett alaptónusuk, aktorai arccal ellenünk állnak vagy szeretetteli közönnyel egymásnak kontrasztjaiként lebegnek – mint mindmegannyi függesztétkai gesztusok.

Piros talán ha kérdeznék, sem erősítene meg vidám okkerjeinek, rétegzett föld-színeinek és fölhangoló világkép-állapotainak aktuális okairól. Kegyek ezek, s kegyeltek a főszereplői, valahol talán szenteltséggel telített, kiszolgáltatott marginalitásban is fájdalmasrealista figurák, kiknek talán még életútja, sorshelyzete, kiszorultsággal elegyes jellemrajza sincsen, mégis szemet és szellemet kelletően szabadok, mosolyra fakasztóan meg- vagy „el” szállottak. Mindig is bolonduskák voltak, habókosak és ősziesen kedvesek, üveghegyen túliak valamiképp, a körülmények mindenkori falain akár muris dőlésszögben is fölhatolók, sosemvolt világok felé is tovalengedezők. Maguknak valók, netán magukért is élők – mindenesetre olyan ködlők és kapaszkodók, érintők és ölelkezők, akik szeretnének még sokakhoz tartozni, néha szeretve lenni vagy áldozatot vállalni a hovátartozás oltárán... Ölelni, vagy ölelődni inkább. S hogy épp Dorotheák vagy Nasty Womanek, busongók vagy vízmosta sápadtak, cirkusziasan kellemkedők vagy tompaszürkén sóvárok... – ez

sok minden aktualitástól függ. Mégannyira a létmódjuk, környezetük, köztes lebegésük éterisége.¹ Nemlétező létformák, úttalan sorsok, kietlen atmoszférák – s velük kontrasztba állítva a *csakazértis boldogság*, a kísérlet minden bánat ellen, a megtalálható célrendszer és siker, a *társasság* mindenkori életvidámódása, a párkeresés gyámoltalansága, vagy épp a keserű képtelenségek bonyolult rétegzettség. *Ők Ellinidha képhősei, történései és eseményei*. Maguktól azok, s nem a sors-dobálta helyzetek okán, hanem eredendő függéseik, függeszkedéseik, kölcsönösségeik révén. Ez azonban nem elsősorban a pontosan körvonalazott szituációkban mutatkozik Nála, hanem kifejezésekben, gesztusokban, arcokban, leképeződött helyzetekben, érzelmi történetekben.²

Ellinidha „témái” ezért az alakok, arculatok és sors-hordozó viszonylatok, melyek a maguk esendőségében, rejtett történéseiben és érzület-lélektani állapot-ábráiban képződnek meg. Figuratív fantáziája nyomán és az alakok egyediségében is megismételhetetlenül esendő jelenvalósága révén valamiképpen a Teljes és Emberi komplexitásokként szólalnak meg. Ahogyan egy korábbi kiállításának előzetese ezt meg is fogalmazza, ekképpen: „festményein láthatóvá válik az az ’emberkép’, aminek lényege, hogy MINDEN EGYES EMBER egyszeri, megismételhetetlen, pótolhatatlan és csodálatos, a Teremtett Méltóság megvalósulása”. E teljesség lebegései, összhatásai, színvilágokban kiélt jelentősége az, ami megszólal, sőt megszólít, megérint, s mintegy „kihív” a rejtekező, olykor leskelődő pozícióinkból. Nők, élménylányok, Hölgyek, Dámák, Asszonyok, talán mesei vagy költői figurativitású Lányok lengedeznek, lakoznak, éledeznek, beteljesülnek és aszociációkba költöznek itt, a szerény környezetből még erőteljesebben kitüremkedve. Alakoskodásuk, sorhelyzeteik és lelki mélységességük talán az amsterdami ősz idézi, figurativitásuk meg alighanem a kelet-európai vágypolgárságot, valamiféle polgáris-hétköznapias létté-levés esélyeit és reménytelenégeit.

Költői világokban, jelenkori fény-lények életvilág-kalandjában olykor a kor- és arctalan báj, máskor a felelősség-függés nyomasztó mivolta sarja-

1 Video, Táborhegyi Népház, 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=bid1OF1UM0k>

2 <http://www.ellinidha.nl/> A sok száz kép közül lehetséges válogatásban főszerep jutott Balázs Jánosnak, Orosz Évának, Paksi Borbálának, Személyácz Jánosnak, Szinell Csabának, és a Prófeta Galériának, továbbá a kurátor Sipos Lillának.

dzik, s hódoltat vagy kényszerít, késztet vagy invitál belső párbeszédre, tabu-tilalmak oldására, az örök esetlegességek elfogadására. Talán alaptónusa az esetiség, a tanúság, a kapcsolathálóba bonyolódás, a társas magány véletlensége, a mosott kalapszínek eluralkodása, a mindenkori függetlenségtől függés kínos csele.

De ettől életteli, őszinte és szubjektív is a portrék válogatása, melyek egyúttal Ellinidha portréját is adják, ahogy adhatják. Ami hiányérzet még talán maradna, az már sok esetben inkább a sajátunk, s nem a képeké... Ám egyetlen szavamat se higgyék, inkább győződjenek meg saját szemükkel. S hogy ez se halasztódjon, engedjék meg, hogy a kiállítást ez ajánló szavakkal mintegy „megnyissam”...

KÍNA, AFRIKA, KOMPORSZÁG-SZEREPE

DOI 10.35402/kek.2020.1.10

Az Eszmélet Könyvtár sorozatban 2017-ben jelent meg a Harmattan Kiadó gondozásában Böröcz József *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* című kötete,¹ amely valójában Böröcz Professor sok fontos írásának egybeszerkesztett gyűjteménye. Minden bizonnyal igaz – ahogyan a kiadó maga is jelzi az egyik belső fülön –, hogy „Böröcz József a világrendszer-elmélet (harmadik generációjának) egyik vezető alakja”. Elemzései, interpretációi figyelemreméltó olvasottságról, szintetikus gondolkodásról és kritikai megközelítésekről adnak tanúbizonyságot.

Maga a közel 430 oldalas munka három nagyobb részre tagolódik (I. rész: Világrendszer, függőség, államszocializmus és rendszerváltozás; II. rész: Történeti szociológia, informális és tudás a félperiférián; III. rész: Európa, birodalom és kolonialitás); e részek összesen húsz tanulmányt fognak össze, láthatóan törekedve egy olyan gondolati ív meghúzására, amely koherens opusszá varrhatja egybe a magvas, sok esetben komoly empirikus kutatásokkal kimért gondolatokat. Amit ez ív meghúzásában hiányolok, egy fontos rész, (egyfajta) előszó, amely a szerző által deklarált intenciók foglalata, éppen a kötet gondolati ívének megrajzolása lehetne. Hasonlóan hiányérzetem támad, amikor egy kötetvégi indexet keresek; sajnálatosan ez az eligazodást nagyban segítő rész sem került be a könyvbe.

Létezik azonban egy Utószó, melyet Melegh Attila jegyez. Tömör, közel nyolc oldalban foglalja össze Böröcz József kötetének jelentőségét, külön kiemelve azt, hogy „az új Európa és benne Kelet-Európa szerepének és történeti dimenziójának felvázolásában fontos ez a könyv” (421. o.). Egyetérttek Melegh Attilával abban is, hogy Böröcz József munkássága képes volt hozzájárulni ahhoz a folyamathoz, amely a globális viszonyok vizsgálatába beemelte például Kelet-Európát, illetve a hozzá hasonló térségeket, azaz a poszt-szovjet területeket.

Világos módon nem lehet alapos egy olyan globális elemzés, (vegyük például a nemzetközi migráció kérdését), mellyel Böröcz József is hatványozottan sokat foglalkozik, illetve a diaszpórák létezését, (a világrendszerben betöltött szerepüket), amely nem veszi górcső alá a poszt-szovjet térségben fellelhető diaszpó-

rákat. A szerző „próbálta kitölteni a hiányosságokat, és a nemzetközi irodalomba ágyazni a globális rendszerek kritikáján alapuló kelet-európai elemzéseinek eredményeit” (423. o.).

A kötet értékének tartom, hogy a Böröcz József által megalkotott és/vagy szisztematikusan használt fogalmakat – így többek között a vállalkozói szocializmus, a kettős függőség, a komparatív állam, az árverező állam fogalmait – következetes és megalapozott módon alkalmazza, ezáltal pedig narratívája a magyar nyelvű tudáskorpuszt lényegi elemekkel bővíti. A *Hasított fa* a geopolitikai gondolkodás számára, főképp azon geopolitikai elemzések számára, amelyek Európát és Kelet-Közép-Európát igyekeznek realitásaiban láttatni, megfontolandó viszonyítási pontot jelöl ki. E tekintetben az egyik meghatározó tanulmány a kötetben a kilencedik fejezetben közreadott *Magyarország az Európai Unióban. Az örök „felzárkózó”* című írás. Higgadt és megalapozottan kritikus hangot üt meg a szerző, amikor felhívja olvasói figyelmét a következőkre: az államszocializmusok bukása „egyfajta járványszerű modernizációs optimizmus[t]” indított útjára világszerte. „Ennek első tünete az volt, hogy egy csapásra szinte mindenki megfeledezett arról, milyen komplex politika-, gazdaság- és geopolitika-történetet tud maga mögött a kelet-európai térség” (163. o.). Mindezekből vezet le aztán és bontja ki az általa megfogalmazott három túlzó elvárását. A fejezet zárásaként pedig Böröcz József azt is kimondja, amiről szintén nem folyt/folyik elegendő mennyiségű és végképp nem kritikus és inkluzív szakmai, illetve szélesebb társadalmi diskurzus: „A magyar gazdaság éppúgy függ az EU-val folytatott kereskedelemtől, mint a görög. Van ugyanakkor egy lényegi különbség: Magyarország nem része a közös valutának. [...] A 'független' magyar valuta [pedig] különösen hajlamos az árfolyam-ingadozásra, és a rendszeres leértékelődés elsősorban a belföldi munkaerő és tőke értékét csökkenti. [...] a mindenkori kormánynak csak nagyon szűk mozgástér áll rendelkezésére, hogy befolyásolja az ország határain belül történő tőkefelhalmozási folyamatokat” (172-173. o.).

Elsősorban afrikanistaként, de olyan kutatóként, akit leginkább az afro-ázsiai dinamikák érdekelnek a globális tér félperifériáin és perifériáin, külön figyelemmel olvastam a 17., *Kolonializmusról* szóló

1 L'Harmattan Kiadó, 2017., 431 oldal

részt, valamint a 7. „Kína felemelkedését” taglaló írást. Egyetértek Böröcz Józseffel abban, hogy a „gyarmati világszemlélet mai megléte világosan mutatja, hogy a kolonializmus szellemi mintái jócskán túléltek a világ legnagyobb gyarmatbirodalmainak összeomlását” (351. o.). Szerettem volna azonban még többet olvasni ezen elmélkedéséről, még inkább arról, hogyan látja a szerző az általa alkalmazott világrendszer-elmélet keretei között a mai Afrika helyzetét, szerepét, valós lehetőségeit. Különösen jó lett volna ez éppen a wallersteini gondolatok jegyében, melyek a globális tér nemzetközi egyenlőtlenségeire hívják fel a figyelmet: „a periféria államainak lépéseket kell tenniük, hogy olyan mechanizmusokat alakítsanak ki, melyek középtávon megszüntetik a csere folyamatokban rejlő egyenlőtlenségeket” – írja Wallerstein (2010:36). Világos, hogy Böröcz is – rögvest könyve elején – definiálja magát a piacot, mint gazdasági realitást, valamint jelzi, hogy az „egyenlőtlen csere nem a világpiac létezéséből, hanem annak történelmileg kialakult, torz voltából fakad” (15. o.), mégis, e gondolat jegyében is hiányolom a gyarmati reprezentáció és kolonializmus eszméi hatásának további vizsgálatát.

Nem csupán „Kína van felemelkedőben” – vallják sokan –, hanem egyre többet hallhatjuk az „Africa rising” (Afrika felemelkedőben) mantrát is. Ez utóbbit különös óvatossággal szükséges hallgatnunk és értelmeznünk, éppen a dependenciák és interdependenciák fennmaradása, létezése és folyamatos újratermelődése kapcsán. Ma egyre több szerző, így pl. a skóciai University of St. Andrews tanára, Ian Taylor hívja fel a figyelmünket arra, hogy például a feltörekvő országok afrikai kapcsolatai nem igazán különböznek a gyarmati rendszert követően a wallersteini centrum (kapitalista) államai által kialakított kapcsolatoktól. Érdeemes elgondolkodni azon, hogy az afrikai államok képesek lennének(-e) diverzifikálni kapcsolataikat (gazdaságaikat és így függőségeiket) a nyersanyagaikra és piacaikra „éhes” államokkal, amennyiben kormányzataik képesek lennének a saját erőforrásaik felett megszervezni az irányítást. Erről többek között egy 2016-os terepkitatást követően Kiss Judit adott közre írást Botswana és Namíbia példáit hozva az *Afrika Tanulmányok* folyóirat hasábjain (ld. 2016. X. évf. 1-2. sz.).

Kína „fölemelkedését” az ország „súlygyarapodásában” látja Böröcz (117-127. o.), és aláhúzza: „ez óriási horderejű geopolitikai következményeket von maga után – nemcsak belső, hanem külső vonatkozásban is” (127. o.). Azáltal, hogy a rendszer – Wallerstein szerint, Szabó Gábor interpretációjában – „első szembeötlő jellegzetessége, hogy összes

alkotóeleme kölcsönösen kapcsolatban van egymással, és ezek a kapcsolatok dinamikusak, változóak” (2010:56), különösen érdekes Böröcz okfejtése arról, mit hozhat az elkövetkező egy-két évtized globális geopolitikai szempontból, hogyan maradnak fenn, alakulnak ki/át konfliktusok, miképpen kezelik majd a rendszer egyes (meghatározó) szereplői az adott szembenállásokat. A szerző által vázolt „három kreatív forgatókönyv” (132. o.) egyik gyújtópontjában biztosan Kínát találjuk, illetve nem meglepő módon Ázsia meghatározó helyét, szerepét véljük felfedezni.

Zárásként szeretnék visszatérni Kelet-Közép-Európába és Magyarországra. Böröcz József részletesen ír e térség, benne hazánk állapotáról, adottságairól, örökségeiről és lehetséges jövőjéről. E jövő mára szinte értelmetlen a nagyobb európai kontextus nélkül. Sőt, akkor válik igazán korrektül értelmezhetővé, ha globális realitások közepette vizsgálódunk. Ebben pedig egyebek mellett a Globális Délnek, de még inkább az újra felértékelődő Keletnek, benne Oroszországnak és Kínának, komoly jelentősége van. Lehetséges, hogy létezik alternatív geopolitikai jövőkép Magyarország számára, akár az ún. Eurázsiai Unió képében? Egy olyan ország számára, amely – Ady szavaival élve – „*Kompország, Kompország, Kompország: legképesesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza*”. A Kelet és Nyugat közé ékelődött Magyarország, mely el kell döntse, hogy a keleti birodalom nyugati periferiájáról vagy a nyugati birodalom keleti periferiájáról akarja geopolitikai értelemben újra pozícionálni önmagát. Kíváncsian várom Böröcz József további írásait akár e tekintetben is. E könyvét pedig jószívvel ajánlom mindenki figyelmébe!

Hivatkozott írások

- Ady Endre 1905 Ismeretlen Korvin-kódex margójára.
- Kiss Judit 2016 „A gazdasági diverzifikáció esélyei és korlátai Botswanában”, *Afrika Tanulmányok*, X. évf., 1–2:63-80.
- Szabó Gábor 2010 *Szétszakadó világunk. A globalizáció emberi jogi kockázatai*. Pécs, Publikon Kiadó.
- Taylor, Ian 2014 *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. Rochester, NY, James Currey.
- Wallerstein, Immanuel 2010 *Bevezetés a világszemléletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány.

AZ ELBESZÉLÉS EREJÉRŐL

[DOI 10.35402/kek.2020.1.11](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.11)

Önazonosságunk felépítésében fontos szerepe van az elbeszélésnek, hisz a vallásról, nemzetről szerzett tudásunkat, a különböző közösségekről szóló hagyományokat jelentős részben történetek formájában ismerjük meg és adjuk tovább. A téma súlyát felismerve 2019 májusában Pécsen konferenciát szerveztek „Az elbeszélés ereje” címen: az elhangzott előadások írott változatai a konferenciával azonos című kötetben láttak napvilágot.¹ A tanulmányok különböző tudományterületek műhelyeiből érkeztek, így a kötetet kézbe véve fölmerülhet a kérdés: mennyiben állnak össze egységes gondolatmenetű a sokat ígérő cím alatt közreadott dolgozatok? A tanulmányok közti harmóniát, az egymással összecsengő gondolatokat az olvasónak kell felfedezni. Ebben igyekszik segítséget nyújtani ez a könyvismertetés.

Jancsák Csaba, szociológus tanulmánya megerősíti azt, amit az olvasó is tapasztalhat maga körül: az okoseszközök használata során a valós találkozások visszaszorulnak a virtuális közösségekkel szemben, a hajszolt élettempó következtében pedig csökken a családon belül beszélgetésre fordított órák száma. A napi rutin során együtt töltött időt inkább csevegés kíséri, mint az ősök történetének felidézése. Az „érettségi előtt álló középiskolások fele semmiféle történelmi esemény vonatkozásában nem tudott beszámolni családi érintettségéről”. 2016-ban – az 1956-os forradalom évfordulóján – a fiatalok nagyobb hányada beszélgetett társai körében az amerikai elnökválasztásról, mint a magyar forradalomról. A kitöltött kérdőívek azt mutatják, hogy olyan értékek, mint a szabadság, demokrácia, hazaszeretet sokkal inkább bizonyulnak átadhatóknak a történelemórákon, mint a szerelem, boldogság, belső harmónia és udvariasság. A szerző választ keresett arra a kérdésre is, hogy történelemtanárok és diákok mit tartanak a történelemtanítás feladatának. Megtudhatjuk, hogy a kritikai gondolkodás fejlesztését a tanárok fontosabbnak tartják, mint a diákok. A diákok ugyanakkor többre taksálják az önálló tudásszerzés képességének fejlesztését, mint tanáraik. Tanárok és diákok egyaránt a történelemtanítás fontos

feladatának tartják a nemzeti emlékezet megőrzését, valamint a térben és időben való tájékozódás és a történelmi fogalmi gondolkodás fejlesztését. A szerző röviden rámutat az értékátadás és nevelés új lehetőségeire is, mint pl. a projekt-oktatás, kutatás-alapú tanítás, kooperatív-témafeldolgozás. Mindez megállapítása szerint „nem hangsúlyos része” a hazai gyakorlatnak. Az új utak keresése összhangban van a kötet előszavában Morus Tamástól idézett gondolattal: „A hagyomány nem a hamu őrzése, hanem a láng továbbadása!”. Az ősök történetének felidézésével kapcsolatban érdemes megemlíteni: a Magyar Nemzeti Levéltár *Hetediziglen* néven programot indított, mely a családtörténet kutatását hivatott segíteni és népszerűsíteni.

Az értékátadás új útjainak keresése érvényesül Asztalos Katalin írásában, aki a bibliai példabeszédek tantermi alkalmazhatóságát vizsgálta. A szerző alapfeltevése volt, hogy egy-egy bibliai történet napjainkban „kevesebb feszültséget okoz a befogadóban”, mint amilyen hatást Jézus korban kifejthetett. Hittanárokkal kitöltött kérdőív alapján megállapítja, hogy egyes bibliai történetek „feszültségükkel együtt” átadhatóknak bizonyulnak a tanárok szerint – ilyen a Magvető és a Tékozló fiú. Vannak azonban olyan történetek is, melyek a hittanárok számára is „nehezebben értelmezhetőek”, ezért a tanítás során kevésbé alkalmazzák. A tanárok egy része egyetértett azzal, hogy az eredeti történetet át kellene formálni ahhoz, hogy át lehessen adni valódi üzenetét, de olyan válasz is érkezett, hogy az átformálás veszélyeztetheti a példabeszéd „esszenciális örökségét”. Magam részéről annak lehetőségét vetném fel, hogy az eredeti történet megtanítása mellett, annak értelmezéseként érdemes mai életből vett példákkal megvilágítani a bibliai tanítás időszerepét. Az irgalmas szamaritánusról szóló történet eredeti feszültségét éreztetheti, ha a hallgatóság körében népszerűtlen társadalmi csoport vagy felekezet nevét említjük a „szamaritánus” népnév helyett.

A szerző és munkatársai másik kérdőívet is kitöltöttek, ezúttal teológus és hittanár hallgatókkal, melyben arra kérdeztek rá, mennyiben tartanak dilemmásnak bizonyos bibliai történeteket, és indoklást is vártak. A válaszok alapján három csoportba sorolták a kérdezettek hitének fejlettségét: „ortodo-

1 *Az elbeszélés ereje*. Szerk. Kovács Gusztáv – Lukács Otilia. Pécs, 2019.

xia”, „individuális reflektív hit”, valamint az „összszekapcsoló-elmélyülő hit” kategóriáit alkalmazták. Megállapításuk szerint a válaszok jelentős hányada az ortodoxiára utal, ez alapján fontosnak tartják a kritikai érzék fejlesztését a teológus/hittanár hallgatók körében. Elgondolkodtató, hogy ha különböző történeteket „dilemmásnak” tartunk, miért fontos fokozatokat elkülöníteni a dilemmátság terén. Teológusok esetében érthető, hogy a bibliai történet ismeretében azt a magatartást tartják helyesnek, melyet a Biblia pozitív hősei követnek. Érdemes lehet vizsgálni, hogy hasonló teszttel kitöltői az élet egyéb területén mennyiben bizonyulnak vitaképesnek, nyitottnak. Hívő ember számára mindenképp vannak olyan tételek, amelyeket nem vitat: a kreatív, nyitott gondolkodás a tanítás megélése és átadása során mutatkozik meg. Felmerül a kérdés: Oser skálájában szereplő „misztikus szint” mennyiben van jelen a kérdőív kitöltői körében, mennyiben különíthető el az „ortodox” szinttől?

Lukács Ottilia Izsák megköztözésének bibliai történetét elemezve nemcsak arra keres választ, hogy „Miről szól az elbeszélés”, hanem arra is: „Hogyan mondja el ezt a szöveg?” Rámutat a csönd fontosságára. Isten rövid utasításokat ad Ábrahámnak, a pátriárka pedig nem alkudozik – ahogy korábban a bűnös városok megmentése érdekében tette – hanem teljesíti az Úr parancsát. A szerző a héber igeidők használatát is figyelembe véve mutat rá a bibliai szöveg erejére. Az elemzett eszközök segítségével a szöveg segíti a történet átélését, hogy az olvasó ezáltal Isten társa lehessen. Mivel a szövegben nincs szó arról, hogy Isten az emberáldozat megakadályozása után már nem szól Ábrahámmal, a szerző felveti annak a lehetőségét, hogy Isten megijedt volna saját kérésétől. Inkább arról lehet szó, hogy Isten nem látja szükségét, hogy újabb próba elé állítsa Ábrahámot, a pátriárka szavak nélkül is Isten közelében van. A bibliai elbeszélés tágabb összefüggésén elgondolkodva érdemesnek tartom megjegyezni: a hagyományos keresztény értelmezés Krisztus előképeként tekint Izsákra, aki hasonlóképp megy föl a hegyre, hátán a fával, mint Krisztus a Golgotára, hogy feláldozzák. A Biblia Pauperum – szegények Bibliája – egymás mellé helyezve tárja a szemlélő elé ezeket a képeket. Isten nem kér emberáldozatot, de Fiát adta az emberekért.

Csonta István tanulmányában arról olvashatunk, hogy a 20. század során Belgiumba emigrált magyarok miként magyarázták távozásukat, külföldön maradásukat. Az 1923 és 1927 között, a Katolikus Egyház által szervezett gyermekmentési

program révén Belgiumba vitt kb. 22 ezer gyermek közül kb. ezren maradtak új hazájukban. Hajtó Vera közülük mintegy harminccal készített interjút. Többségük elbeszéléséből az következik, hogy a szegénység, a szülők elvesztése miatt kerültek Belgiumba. Akik 1948–49-ben, valamint 1956-ban kerültek Belgiumba, a kommunizmus elől menekültek. Azok számára, akik közülük a Leuveni Katolikus Egyetemen folytattak tanulmányokat, kollégium is szerveződött, mely Mindszenty József nevét vette föl. 1989-után, vagyis a magyarországi rendszerváltozást követően a Belgiumba távozó magyar fiatalok azzal magyarázták útnak indulásukat, hogy elmennek „szerencsét” próbálni, de az is szerepel a narratívák között, hogy „majd visszajövök”. Csonta István tanulmánya röviden utal a befogadó társadalom helyzetértelmezésére, mely reménnyel fogadta a jövevényeket. A befogadók hozzáállását érdekes lehet bővebben is elemezni és összehasonlítani más, Belgiumban tartózkodó jövevényekkel szembeni hozzáállással: az 56-os forradalom után feltételezhető a szabadsághős magyarok iránti felfokozott rokonszenv, így megköztözhető a hipotézis, hogy a belga lakosság a magyarokat szívéltyesebben fogadta, mint más népcsoportokat. A kötet első tanulmányához visszacsatolva megfogalmazhatjuk a kérdést: az emigráns magyarok leszármazottai – köztük a nem magyar ajkúak – vajon mennyiben őrzik, esetleg mennyiben fejlesztik tovább – ősiknek kivándorlásról szóló elbeszéléseit?

Kovács Gusztáv az intuíció és erkölcsi nevelés kapcsolatát taglaló munkájában rámutat az elbeszélés szerepére, mely belehelyez minket egy válságos élethelyzetbe, ezáltal fejlesztve az erkölcsi szempontból fontos döntés meghozatalának képességét. A felhozott példák közt akad olyan – elrögzített hegedűművész –, melyre a Biblia alapján álló olvasó más választ ad, mint amit a példázat kidolgozója sugallni kívánt. Az irgalmas samaritánus bibliai történetén túl felidéződik a tanulmányban Sánta Ferenc *Örök pecsét* c. regényéből a zsarnok Tomóceusz Kakatiti és a rabszolga Gyugyu példája. Az egyik regényhős – Gyurica – fölveti a kérdést: ki lennél inkább? Zsarnok vagy rabszolga? Sánta Ferenc regénybe ágyazott példázata azért izgalmas, mert pontos leírást ad a példázat előadójáról és hallgatóiról, ezután az olvasó elé tárja a kérdésre adott választ/csöndjüket, végül pedig a valós élethelyzetben meghozott döntésüket. Az elbeszélés ereje valóban érvényesül, hisz fájdalmas erővel érzékelteti a szavak és a tettek közti különbség lehetőségét. A tantermi gondolatkísérletek – pl. *Mi történe, ha...?* – „in-

tuitív válaszaink révén” segíthetik az önismeretet, fejleszthetik az erkölcsi érzéket.

A kötetben megjelent munkák elsősorban az elbeszélés különböző formáit állítják elénk, de burkoltan a csönd különböző megjelenési formáit is jelenvalóvá teszik. A múlt elhallgatása értékvesztést jelent, a saját vélemény meg nem fogalmazása is egyfajta hallgatás. Ábrahám néma kötelességteljesítése engedelmességként, bizalomként értékelhető. A kötet címére visszautalva felmerül a kérdés: mi-
ben is mutatkozik meg az elbeszélés ereje? A legenda szerint egy híres szónok remek beszéde alatt a zsebtolvaj ellopott valamit, Páli Szent Vince szavait hallgatva azonban megbánta, és visszacsempészte. Az elbeszélés ereje eszerint abban rejlik, hogy mennyiben képes mozgósítani valamely jó dolog megtételére. Kívánjuk, hogy olvasóink számára a kötet tanulmányozása és a benne foglalt gondolatok mérlegelése „jó gyümölcsöt” hozzon.

KULTÚRÁK, KÖZÖSSÉGEK, TALÁLKOZÁSOK

[DOI 10.35402/kek.2020.1.12](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.12)

Ilyen átfogó-összefoglaló című írásba szinte akármilyen beleférek. Erre kísérletet is teszek, de nem a lehangoló félrebeszélés, hanem a felhangoló üdvözlés tónusában inkább. S ennek is több oka van. Részint a folytonos késztetés, hogy jelenünk és kultúránk (kultúránk) tüneményeit a kor igényeire hivatkozva (és persze a tudományos „eredményesség” jegyében) minduntalan valamely már-már követhetetlen gazdagságú konferencia-kiadványban vagy Festschriftben adjuk közre, s tekinthessük immár elérhetőnek, megtörténtnek, világ szeme elé bocsátottnak – ugyanakkor persze egyre kevesebben látszanak olvasóvá válni és ez örökséget gazdagítani, tovább vinni, átadni, amit pedig semmiképp nem tekinthetünk addig érdemi eredménynek, amíg visszaigazolását meg nem kapjuk egy-egy adott közösségtől, szakmai körtől, olvasótábortól saját tudásközvetítő megnyilvánulásainkra. Részben viszont az sem kevésbé reménytelen, hogy a mindegyre gyarapodó konferencia-kiadványokból immár oly nagy sereglet áll össze, melyben akár egyetlen írás is (bármely impozáns lenne amúgy) inkább elévész, semmint érdemben érvényesül. További okok is lennének, de e két aspektus mindenképpen elegendő ahhoz, hogy az olvasati késztetést legalább néhány kiadványról megformáljam az alábbiakban – nem titkoltan kultúrák és közösségek, tudások és felhasználók találkozásainak tükrében. Azt sem titkolom, hogy jobbadán naponta lehetne (és kellene is!) ekkora összefoglalókat komponálni, annyi és oly gazdag a tudástár gyarapodásának egyre növekvő halmaza...

Tudás-találkozó – mint kultúrafenntartó

Szándékoltan „keretes” alcím. Több referálandó kötet is ideférne alá, most egyet emelek ki, azt is jobbára csak megnyitva, belelapozva, kóstolgatva (és persze ajánlva is!). Ennek háttérében egy viszonylagosan új (tudománytörténetileg viszont messzi múltba vezető, de frissülő adatbázis szempontjából korántsem vénecske) tudásterület áll, melynek a hazai intézmény- és elmélet-történetében nagyjából negyedszázados história áll, a *kulturális antropológia* névvel illetett, s hol *etnológiára* (távoli kultúrák és népek tudományos kutatására

elszánt), hol *egyetemes néprajzra*, hol *kritikai kultúrákutatóra*, hol meg „*alkalmazott*” *társadalomismereti* szándékra épülő szakterület emelkedik. A hazai antropológia (egykoron tárgyi néprajzot és etnográfát, pszichoszociális világokat, etnikai kultúrákat, szakrális és térségi szubkultúrákat átfogó) arculatával rendszerint valamely kulturális térség, identikus egység leíró és interpretatív megjelenítése, élményközeli megismerés módszertana és egyre gazdagodó kultúrakutatói eszköztára függ össze, amelyben a negyedszázada még néprajzi gyűjteményszervező, messzi tájakon utazó, idegen kultúrákkal ismerkedni hajlamos kíváncsiság, emellett a folklórjelenségek összehasonlító kísérletei, vagy adott esetben a tradicionális kultúrák megújulásának folyamatait követő történetiség kapcsolódott össze (jeles kutatók pályája – lásd Boglár Lajos, Hofer Tamás, Kunt Ernő, Vargyas Gábor, Sárkány Mihály –, tanszék-alapítók szándéka, kultúráközi kölcsönhatásokat vizsgálni hajlamos érdeklődésmódozások mellett).

Mindazonáltal a múltbéli folyamatok áttekintő-összefoglaló értékelése nem lett alapeszköze a kulturális antropológiának – és újabb ágazatainak még kevésbé. A hazai kultúrakutatók sem tudtak abból „megélni”, hogy tisztas akadémiái rangjuk van, egyetemi tanszékeken oktatnak, pályázati kuncsorgással némi fagylaltpénzt szereznek messzi vidékekre utazás és ott hosszabb tartózkodás céljával – ahogyan ezt a franciák sem kapták kiváltságként, vagy a románok, litvánok, olaszok vagy brazilok sem. Maradt tehát a „tudásért való tudás” programja mint alap, s erre tornyozódott egyéni pályákon a terepkutatással eltöltött idő, a publikációk száma, a specifikus tudományterületen lehetséges bázis-építés intézménye, no meg a csalfa remény, hogy ilyen életszférák fölötti (vagy alatti) érdeklődés bárkit is meghat a tudomány támogatóinak csekély táborából. Ekkor következett el a kérdések tudássá formálásának szakmai fordulata, amely már nemcsak a tudást, hanem a tudásról való tapasztalatot is kutatási témává teszi, s nemcsak a kutatás módszerét, hanem az elérhető eredmények felmutatásának (cikk, tanulmány, előadás, könyv, múzeumi tárló, helytörténeti adatbázis, nemzetközi tudáscsere, örökségésítés programja, turizmus-ipar szolgálata, kommunikációs felületek kihasználata,

lása, kutatási partnerségek kezdeményezése stb.) mintegy másodelemzésével az újrakérdés jogát teszi aktuális programjává. S ma, immár úgy fest, az alapkutatásokra elérhető támogatások folyamatos csökkenése mellett, de a zárt bölcsész-szakmai körök vagy a még zártabb társadalomkutatási műhelyek érdekeltségi rendszerét sem feledve, egyre kihívóbb fundamentális kérdéssé válik a kutatás milyenségének, értelmének, céljának fölbecsülése a tényleges adatgyűjtésen túl. Márpedig ebben mint tudományos törekvésben minduntalan helyet kell kapjon, s korábban is érdemi státuszt kapott a kutatások értelme melletti „hasznának” problematikája – avagy hát a leíró tudomány mellett a visszaható tudomány, a befogadó helyett a megmutatózó, a tároló helyett a kommunikáló, s mindezek mögött a kutatói világokat, önnön szféráinkat is folytonosan megfággató attitűd, mely önreflexív módon és kitarotán rákérdez arra: mit és miért kutatunk, hogyan hatunk és szándékozunk hatni azzal, amit eredményként kívánunk elkönyvelni, s milyen hatással van ez azokra, akiket mint élő közösségeket a kutatás tárgyává teszünk (miközben nemcsak ők nem „tárgyak”, de mi magunk sem mindig vagyunk csakis alanyok), sőt épp a kutatók oldaláról lehetséges felfogása a kutatóknak... – ez válik időről időre retrospektív kérdéskörre.

A kilencvenes évek közepe volt talán a magyar kulturális antropológusok első komolyabb találkozójának, szakmai konferenciájának egyik felívelő időszaka (akkor épp Miskolcon indult új egyetemi szak, kicsivel követve a budapestit...), s az első megmutatózások is jelezték már, hogy folkloristák, tárgyi néprajzosok, néprajztörténészek, szociológusok, pszichológusok, nyelvészek, gazdaságkutatók vagy fotósok is találhatnak kizáró, meg bekebelező, elméleti meg módszertani hasonlóságokat – ahogyan rokonságokat számos társadalmi miliőben, messzi világokban – vagy a sajátunkban is. Az időközben lepergett évtizedek intézményesülni engedték hazai és nemzetközi szinten a kultúrákutatók új irányát (sőt azóta már irányzatait) is, amiből további iskolák és műhelyek alakultak, sok száz antropológus végzett egyetemi szakon, s talán részlegesen le is tisztultak a térségi-szakmai-módszertani-tematikai különbségek a különféle felsőoktatási és akadémiai kutatási szférákban. Mostanság talán az „öndefiníció” helyébe a tudásterület új önkeresési programja, átalakult feladattudata, árnyaltabb karaktere és megsokszorozódott módszertani bázisa kínál ütközési-kölcsönhatási felületet – s ezen belül vitát, egymásra találást, elkülönöződést, tematikus cso-

portosulást, s oly sok minden mást is. Lett vizuális antropológia és orvosi, lett katonai és művészeti, lett zenei és festészeti, irodalom- és táncantropológia is, meg turizmusé, meg Afrikáé, meg hispanisztika, meg délamerikanisták tematikus köre, s lett a szent helyeknek, a filozófiának, a történettudománynak, a jognak, a bűnüldözésnek, a romológiának, az ökológiának és még seregnyi területnek „saját” antropológiája.

Nem volt tehát messzi előzmények nélküli, hogy egy szegedi egyetemi konferencia lett rendezője, készítője és serkentő közege 2016-ban a SZTE Bölcsészkarán megrendezett nemzetközi találkozóknak, melynek két előadási napján mintegy százas nagyságrendű előadás került terítékre *A találkozások antropológiája* címen. S bár talán e képlet, hogy „már a találkozásoknak is van antropológiája” – esetleg sokak számára diszsonánsan hangzik, sőt a tudományelméletek távolából/magasából még tán provokatívnak is –, de ha úgy nézzük, mennyiféle irányba indult és hány ponton mutat egykoron és ma is a kultúrák, népek, szemléletmódok, közeledések, megértések és reprezentációk iránti elköteleződést a kutatók roppant széles, sőt egyre gyarapodó köre, akkor már sokkal kevésbé meglepő mindez. Mivel pedig a szakmai horizonton hitek és tudások, tudományok és képzetvilágok sajátlagos metszete, összegzési vagy összehasonlító lehetőségek kies választéka jellemzi immár a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság /MAKAT/ tudományos és tudományközvetítő profilját, nem túl rejtélyes az sem, hogy épp e konferencia előadásainak válogatott tanulmánykötetével indította a Társaság kiadványainak biztatóan egyre elszántabb tematikus sorozatát. S bár a korábban kiadott MAKAT-kötetek ugyancsak mutatják a vallásantropológiai, kutatómódszertani, iskolák és irányzatok sokasága közötti kapcsolódások, inspirációk, elköteleződések komplex rendszerét, nemegyszer kiérdemesült kollégák Festschrift-jeként akár, de a lehetséges partnerségek körében a tematikus hívószavak köré kiépülő tudományos légkör kisugárzásait és hatását jól jelzi e tudás-találkozó ténye, előadói tömege, végül pedig a konferencia-kötet is. *A találkozások antropológiája* csábos cím, de kellőképpen parttalan is..., ennek légköre hozzávetőlegesen át is hatja a kiadványt.¹ Tegyük hozzá: szerencsére. Mert mind a Társaság, mind a szakma szerény szégyene len-

1 *The Anthropology of Encounters / A találkozások antropológiája*. Szerkesztette Lajos Veronika – Povedák István – Régi Tamás. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, Budapest, 2017., 252 oldal

ne, ha nem termelné ki önnön létének, iskoláinak, irányzatainak sokféleségét, továbbá ennek inherens látképét, felmutatható profilját, dilemmáit és metodológiai sokszínűségét. De mert kialakítja, formálja, sokszorozza ezeket, így mintegy alapfeladattá is lehet a találkozás mibenlétéről antropológiázni. Kutatók, akik akár önmagukat és egymást is kutatják, elemi módon azt teljesítik, amire hivatástudatuk készíti őket...! Márpedig az antropológusok antropológiája épp oly izgalmas bűvkör, mint a zenészek vagy festők, iparművészek vagy dizájnerek, hívők és pásztorok egymásról való képének csereberéje, ütköztetése, összehangolása. S ma már nemcsak kósza remény, hanem (kevésbé rejtett) cél is, hogy az antropológusok társasága „nyisson” a társadalmi érdeklődés felé, sőt akár kutatás témakörévé tegye a saját társadalom kutatásának megfelelő eszköztárát, hatékonyságát, felismeréseinek értelmét és társadalmi kommunikációját szintúgy.

A megfigyelő, kérdező, kutakodó és válaszkísérletekkel operáló szakmai légkör már a konferencia szekcióiban is tükröződött mint lehetséges találkozások elméleti, módszerbeli és tudásterületek közötti alapkérdések sora, imígyen indokolt tehát az is, ami a Szerkesztők sarkosnak tetsző üzenete az Előszó 5. sorából: „A találkozás létrehozza és fenntartja a kultúrát. Nélküle nincs emberi civilizáció, nem alakulnak ki a társadalmak, közösségek, vagy családok. Találkozások nélkül gyakorlatilag nem lenne semmi, amit elemezhetnénk, és nem lenne senki, aki nem létező elemzéseinket számon kérné rajtunk...” (7. oldal). De – éppemert azt sem tudtuk, hogy a találkozásoknak is lehet antropológiája –, a kötet ettől kezdve önmagában is izgalmassá válik...! Lehet-e, s mi az, s meddig az, vagy hogyan is az, amit társadalmi létezmódnak nevezünk, élményközeli tapasztalatnak és rendszerezett ismeretkészletnek hiszünk, „releváns” módszertannak interpretálunk...?

Noha csak röviden lehetséges lapozgatnom ebben a tudáskötetben, de kétszázötven oldalt „összefoglalni” úgyszincs értelme, s ugyanakkor okfejtési takarékosagra készítek, hogy korrektül ismertető, sőt alapos előszó, és áttekinthető tartalomjegyzék is megtalálható a kiadványról a Társaság elektronikus oldalán,² úgyhogy az Olvasóra lehet bízni, mi az, ami elnyeri érdemi tetszését. Az írások azonban a

roppant széles merítési körön, esettanulmányi „példatáron” túl is intim csábítással vezetnek be abba a szférába, amit a találkozások sokrétű fogalma takar.

Ami itt a kultúrák keresztútjain vagy felületein lehetséges találkozási kapcsolatháló részévé válik, az sok esetben a hitek (Horváth Márk – Lovász Ádám, Csáji László Koppány, Abdessamad Belhaj, Anna Kérchy előadásában), a kultúratudomány (Chris Hann, Kathryn M. Hudson, Sz. Kristóf Ildikó, Baumann Tímea, Tamás Ildikó, Schiller Katalin, Lovas-Kiss Antal szövegében), vagy éppen a kortárs antropológiai perspektíva-változás terén megtett kitérők, útbejárások, rátalálások és természettel kialakított kapcsolatok vidékén tükröz újdonságot. Ráadásaképpen még ezeken túl is jelentős összefüggés-hálóba helyezi a szempontok, módszerek, értelmezések sokaságát (egy konferencián, ahol három kontinens tíz országából jövők adják elő válogatott tudásterületi tapasztalataikat, ott eleve a találkozás a legközösebb többszörös), viszont a hívószó, a tematikus vonzaskör a legkülönb értelmezések szerinti érintések, ráismerések, felfedezések, intimitások körére érvényes élmény maradt – sőt, ezek alig megfogható terére, tudásterületi határvidékek lehetőségére, kölcsönhatások köreire, válaszok eltéréseire is jellemző válaszkísérletek széles horizontja volt a természetes a vizsgálódások többségében. A kötet azonban nem közöl minden szöveget, kivonatot sem, csak az előadások egy válogatott-szűrt körét, amelyeket a tematikus körvonalak elméleti megközelítéseihez igazítva Régi Tamás vezet be „kreatív határvidékek” főcímmel egy jól megfogható elméleti keret révén, majd Wilhelm Gábor egyenesen a „kontaktzóna” eltérő tudományterületeken és helyszíni részvétel alapján megtapasztalható tudásteret, továbbá ehhez kapcsolódó metodológiát jelöli ki az antropológia-etnológia-kultúrakutatás számára érvényes tudástapasztalat nyomán. E hitek és tudások, tudományos leírások és életközeli élmények határvidékein zajló viták, megismeréseméleti perspektívák egyúttal az eredeti, a szándékolt, az értelmezés mélysége és kiterjedése alapján elkülönülő, majd közössé váló, esetenként muzealizálható tudásjátszmák ismertetésével gazdagítja a kulturális találkozások módozatait (így például a gyarmatosítástól hatalmi vagy kulturális kölcsönhatások jelenlétéig, a nyelvi készletektől a konfliktusmegoldásig, a homogén földrajzi tájak és eltérő történelmi korfelfogások együttes jelenlétéig számos elmélet parallel jelenlétéig). A kötet tehát nem a felszínes, hanem épp a mélyrétegekben zajló elérési, kultúrafenntartási, kölcsönhatás-elméleti, kap-

2 <https://sites.google.com/site/makatinfo/hirek/Atalalkozasok-antropologiaja-kotet>; ugyanitt ismertető e kötetéről Vukov Anikó Veronika olvasatában, <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2018/3/12.pdf>

csolatfüggő, akár kereskedelmi, akár kultúrafüggő érintkezési erővonalakat rajzolja a tudástérbe, ide értve turisták, menekültek, gazdálkodók, cserekapcsolati kölcsönhatások, szakrális értéktartományok, s közeli vagy távoli etnográfiai leírások, interpretációs sémák és újítások témaköri csokrát is, melyek a kötet „tematikus” blokkjait alkotják.

Egykoron az antropológia/etnológia a gyarmati jelenlét, kényszer és ráhatás, öslakos válasz és érintettségi motivációk sokféle tartományát összekötő szemléleti híd funkciójában volt erős, viszont ami e kötetben már egyértelműen jelzi a szakmai normák és respektált tudások találkozását, az kiváltképp azzal a rétegzetten specifikus társadalmi közeggel függ össze, ahol a kutatók megfordulnak, s ez fölmutatja azt a háttérvilágot is, melyben a kölcsönhatások maguk is tudásvilágokat formálnak, hit-szférákat képeznek le, társadalmi közéletet jellemeznek vagy tudásterületi határok közötti átjárását, átlátást bizonyítanak a kortárs gondolkodók számára. A találkozást már maguk a témakörök, vallások, hitek, társadalmi környezetek, tudományos aspektusok párhuzamai is közvetítik: például a kontaktus-zóna mint terep az etnográfia és muzeológia közös horizontján (Wilhelm Gábor) nem csak a térben találkozik, hanem a néprajzi, szociálandropológiai és kulturális antropológiai szemlélet összekapcsolódási területén is. Vagy jelen van ugyanez Hofer Tamás munkásságában, amit Chris Hann saját térségi kutatásaiban (Tázláron) egykor megkezdett és amit Hoferrel összehasonlítási felületté tehettek, így a mai összevetésben már a két kutató, két térség, sőt két korszak is találkozási kölcsönhatásoknak van kitéve. Hasonlóképpen – éppenséggel az idői és térbeli távolság párhuzamai közepette is – feltaláljuk a találkozást Sz. Kristóf Ildikó tanulmányában, amelyben egy pueblo indián közösség 1896-os fotóján és ennek befogadásán át Aby Warburg művészettörténész és az ismerős/idegen értelmezési szférákba vezető útjaiként láthatók meg találkozási helyszíneként leírt terepek, emberek, ideák és reprezentációs módok is. De mert találkozások a kontaktusok egyszer képzeleti, máskor közvetlen és valódi területein egyaránt magukba fogják a terek és terepek, habitusok és tapasztalatok, értelmezések és válaszok mikéntjeit is, ezért itt nemcsak a terepkutatások évei-évtizedei lényegesek, hanem például a generációs szemléletkülönbségek (Baumann Tímea tanulmányában és másképpen Schiller Katalin írásában), a média-hatások, interpretációs közegek és értelmező közösségek kölcsönhatásai is rangot és szerepet kapnak (így konkrétan Lovas Kiss Antal,

Yuko Kambara, Abdessamad Belhaj, Anna Kérchy vagy Tamás Ildikó dolgozatában). Az értelmező világ érvényessége, avagy amikor nemcsak „a terep” keres választ, de a válasz maga is (tudás- vagy képzeleti) terep funkcióban definiálható, izgalmasan mutatkozik meg Horváth Márk és Lovász Ádám dolgozatában, akik *A szörny szája. Hibriditás és poszthumanitás a szörnykutatásban* címen a filozófusok aspektusából beszélik el a kultúrtörténet szörnyeit, s a rettentő alakokat mint „kulturális testeket” mutatják fel, akiknek pusztító entitása mégis kitartóan jelen van az emberi normarendszerekben, réműletes világképekben, ezek révén pedig a találkozások szféráiban. S mert a kontaktus-terek, határvonalak valójában nemcsak testesült, vizualizált, tárgyi mivoltukban is kezelhető létezésformák, talán még tüneményesebb alakokat öltenek „az energia, rezgés, Szentlélek” ködében, ahol egy új vallási mozgalom csoporttagsága képviseli az érintéses gyógyítás eszközkészletének birtoklását Csáji László Koppány dolgozatában.

De megannyi más szférában is ott ül lényegüként a kölcsönhatás, találkozás vagy érintkezés. Ilyesféle „érintések” köszönnek vissza Donatella Schmidt, Giovanna Palutan és Beatrice Gaborin északkelet-olaszországi (venetói) és római esettanulmányjaiból, akik az Olaszországban landoló menekültek ellátásának jelképtárával is foglalkoznak, s akikre szinte rímel Abdessamad Belhaj a magyarországi muszlim közegben készített kutatási áttekintése a vallási előírásoknak és a környezeti hatásoknak kitettség terén, vagy amiként Kathryn M. Hudson afrikai rabszolgák és indiánok leszármazottainak identitás-narratíváiban láttatja a múlt-jelen-jövő élményét, meg ahogy Kérchy Anna a 'másság' zsidó származású cirkuszművészek visszaemlékezéseiben föllelhető ellenállási stratégiáit jeleníti meg hihetetlen intenzitással. Mindezek mint tereptapasztalatok sokféle körköröségen át hatnak azután vissza a bevezető megállapításhoz, hogy ugyanis „a találkozás létrehozza és fenntartja a kultúrát”... Hisz legtöbbször nemcsak fenntartja, hanem a kultúra egésze maga is lehetséges és valós találkozások univerzuma.

Az emlékezet és az imázsformálás esettanulmányai, a tudástapasztalat és az idői párhuzamok komplex rendszerei a zajló létben nemcsak a kultúrakutatókat érdeklik, s nem pusztán tudományos kérdéskörként metszik ki a maguk relatív érvénytartományát a mindenkori találkozások világmegismerési komplexitásából, hanem részválaszokat is formálnak a tudományra visszaható

eredendő kérdések eszköztárán át, vagyis újabb találkozásokon át. A hitben, tudományban, közéletben, közösségben kialakuló entitások azután majd egy másik lehetséges dimenzióban lelik meg önnön interpretációs színterüket. Talán ott, ahol a mindenséggel lehetséges találkozás és ennek rejtekező világai nem a Nagytudományi hipotézisekben, Rendszerszintű hasznosságokban, Innovatív praktikuságokban találják meg önnön túlélési rejtekhelyüket, hanem az emberi egyetértések, el- és megértések közös színterein is, ahol ugyanúgy gondolatok és kérdések, tudások és válaszok, titkok és alkalmi megfajtások világaival formálnak újabb kapcsolatot...

Történeti tudáselit, adaptálódó identitások

A Nagytudományok háttérben szorgoskodó kiskutatások, a feltáró és regisztráló háttértárak talán mindig is a találkozások, kölcsönhatások, konfliktusok szcénáit jelképezték, s köztük az adatbázis rangú vagy tudástár-funkciójú nyilvántartásokét is. A tudományos igényű, szakszerű, és rendszerint eltérő címtári forrásanyag kezelése önmagában sem könnyű, ezért bármely dokumentáció még annál is jelentősebb és tudatosabb minden olyan mű esetében, mely akarva-akaratlanul a tudásátadás folyamatát egy tudástári adatbázissal növelni próbálva olykor talányban hagy, vagy sejtetett kétértelműséggel szolgál. Hitünk szerint ugyebár a tudásnak egyértelműnek kell lennie, sőt közérthetően használható, ami nem pótolható színmintával, betűfokozat vagy betűtípus-jegyekkel, kiemelő vagy belesimító tónusokkal. Az első pillantásra ilyen közléshiány tűnik szembe a Kovács I. Gábor szerkesztette *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció* kötet esetében,³ melynek címlapja vibráló grafikai anyag ugyan, sőt tónusaival, betűméreteivel és kiemelést kiemelésre építő téglakötés-asszociációjával reményt sugall ugyan, csak hogy már a belső címlapon is ezt szabályosra tagolt címrétegekkel cáfolja meg, belső tartalmában továbbá még ennél is több drámai közlést hordoz.

A tipografikai cseleken túl, a sorozat (mely a történeti elitkutatások még 1990-ben megkezdett

folyamatát, a Huszár Tibor régebbi témakörét folytató tudáselit-vizsgálódást segíti meg egy vékonykának tetsző, de annál fontosabb opusszal) a várható kötetekben az 1848 és 1944 között kinevezett, összesen 1044 magyarországi egyetemi tanár életrajzi adattárát és életútleírását közli majd teljességgel, s ebből itt 67 (precízebben: 22 zsidó és 45 zsidó származású) egyetemi tanár adatait dolgozza föl olyan szempontból, hogy az ELTE Történeti Szociológia Tanszékén folyó történeti elitkutatás keretében feltárható etnokulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök és lokális képviselési arányok hogyan alakultak a jelzett hazai tudásmodernizációs folyamatban, személyes sorsokban, karrierekben, élethelyzetekben, tudományos eredményekben. Az első nyilvános és rendes tanárok kinevezése még a Ratio Educationis alapján 1848 áprilisától indult, az egyetemi fokozat rangja és presztízse idővel jelentőssé vált, de egyre több feltételhez kapcsolódott, ugyanakkor el is tért a címzetes (értéktartalommal olykor teljes, máskor csak formális) meg a teljes állású tanárok státusza, jóváhagyottsága, továbbá hatalom által, felülről legitimáltsága, intézményes vagy kutatói helyzete, a fennálló politikai-intézményrendszerhez kapcsolódó tudástökéje is. Az eltérések számos okból fakadtak, nem utolsósorban a politikai rend éppen aktuális mivoltából, az intézményes hovátartozás és térbeli tagoltsági helyzet tónusaitól, s nem utolsósorban a tudásterületek aktuális perspektíváitól is függően. (Például az egyetemek autonómiája, a tudományterület államhatalmi támogatottsága, az egyetemi magisztrátus presztízstőkéje, valamint a professzorok vallási-felekezeti hovátartozása is belejátszott a kiemelés, kiemelkedés, sikerképesség, fejlesztési háttér, tudományági szervezet és kari-intézményi besorolás várható perspektíváiba). Kiváltképp izgalmas például, hogy a 67 professzor névsorában átlag feletti az orvoskari tanárok száma (18 személyiség, vagyis 27%), ezenközben messze nem volt mindig biztos a tudásterület képviselésének számos körülménye, gondoljunk csak a századvégi erősödő antiszemitizmusra, a zsidótörvényekre, a trianoni döntés után „külföldre szakadó” intézményekre, a tudásterületek akadémiai beilleszkedési folyamatára vagy a kutatási támogatások politikai-gazdasági tőkeinventációjának változó prioritásaira. (Az első izraelita vallású orvosprofesszor például Magyarországon Géber Ede volt, aki Körmenten születik, Szombathelyen és Pesten tanul, Bécsben szakosodik a bőrkórtan területén, majd 1874-től a kolozsvári orvoskar bőr- és bujakórtan tanszékén foglalkoz-

3 *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára (1848–1944) I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 8., ELTE Társadalomtudományi Kara. Összeállította Kovács I. Gábor, Kiss Zsuzsanna és Takács Árpád. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012., 174 oldal

tatják mint első bőrgyógyász professzort Magyarországon, eközben a Magyar Természettudományi Társaság tagja meg a konstantinápolyi orvostársaság levelező tagja is, s Kolozsváron hal meg 1891-ben). E mai viszonyokat, szakmai hálózatokat, tudományterületi hovátartozásokat aktuálisan egészen másképp látjuk, s ebből mint szempont-különbségből is fakad a lényeges momentum: miképpen alakul(hat) a térbeliség, ezenfelül a felekezeti-művelődési tömbök különbségeinek tagoltsága, időbelisége, csoportstruktúrája, kapcsolathálója. Eltérő aspektusú, de az idősoros mutatók és életút-leírások szerint egymást követő státuszhelyzetek jelentőségét is meghatározó például, hogy adattári lajstromokban előforduló nyilvántartási hibák, eltúlzott minősítések, rangok, pozíciók időfüggő változatai hogyan hatnak vissza a teljes folyamat-ábrára, s miként mutathatja így a teljes mozgásdinamika az egyes tudások „rangját” a politikai státus, a hitvallások és beilleszkedések, a származási mutatók és ranghelyzetek szerint. A zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok együttes, de elkülöníthetőségében is releváns kezelésének indoka lehet például, hogy e csoport egyértelműen körülhatárolt volt a jogilag szankcionált diszkrimináció révén, ebből fakadóan például az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan szűnt meg a professzori kinevezések esetében játszott származási szerep. Az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvényeknek, az izraelita felekezet recepciójával segített és felgyorsuló mutatók integráció és asszimiláció utóbb, az 1918–19-es események után eltérő jelentéskülönbséget mutatott a korábbi időszakhoz, s még erősebbet a későbbihez képest. Az előbb mérvadó diszkriminációt az emancipáció során az asszimiláció követte, majd mindez fokozatosan átrétegződött a diszpreferálás, a fokozatosan újraépülő megkülönböztetés, később már a jogilag is kinyilvánított diszkrimináció során. S ne felejtjük jelezni, hogy itt nem kisebb tekintélyekről van szó, mint a sebész Balassa János, a növénytanász Gerenday József, a 48-as honvéd tisztiorvos Korányi Frigyes, az orientalista Vámbéry Ármin, a történész Marczali Henrik vagy Alexander Bernát, Goldzicher Ignác, a kolozsvári Riesz Frigyes, Fejér Lipót és mások körei. Így tehát ha a társadalomtörténeti nézőpontú kötetek sorában itt a felekezeti, az „idegen”, az asszimilálódott, a beilleszkedett, az újra elkülönített, a mássága okán valamely módon diszkrimináció által büntetett személyiségekről, intézményi és tudományos környezetükről, származási hátterükről és tudományos fokozatuk megszerzési helyétől is függővé tett karrierükről van szó,

valamint ha a professzori kinevezéseknél az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan megszűnő szankcionálásról eshet szó, akkor ez a korszak bővelkedik az egymásra rétegződő címek, státuszok, ranghelyzetek, kiszolgáltatottságok, elismertségek, befutás- és migráció-történetek széles metszet-sorában. Ehhez jön még a betürendes keresőben pontosan adatolt lexikai anyag, teljes életútjuk, származásuk, felekezeti hátterük, családjuk, szülei, testvéreik, feleségük, gyermekeik, vallásuk/vallásváltásuk, tanulmányaik, tudományos fokozataik, egyetemi tanári kinevezéseik, tudományos társulati, egyesületi és szerkesztőségi tagságaik, kitüntetések, társadalmi és politikai szerepvállalásuk, vagyoni viszonyaik alapos lajstroma. (Az adattár amúgy zsidónak tekinti főképp azokat, akik az izraelita vallásban születtek s ezt meg is tartották, emellett „zsidó származásúnak” azokat, akiknek vagy a szülei, vagy ők maguk izraelitának születtek, de valamikor kikeresztelkedtek, vagy valamely okokból felekezeten kívüliek lettek). Mivel a főképp Klebelsberg Kunó kultuszminiszterségi időszakában (1919 augusztusa és 1931 vége között) mindössze nyolc zsidó származású tudósból lett egyetemi tanár, még látványosabb, hogy a Hóman Bálint korszak, a zsidótörvények, majd a német megszállás alatt, majd a deportálás időszakában a még működő, vagy már nyugdíjban levő zsidó és zsidó származású egyetemi tanároknak nemcsak kinevezés nem juthatott, de 1944 végéig már zsidó származású professzort sem neveztek ki. A kötetből aprólékosan kiderül, mi lett a tudományterületek és meghatározó személyiségek sorsa a zsidótörvények után, majd a német megszállás, a deportálás időszakában: a még működő vagy már nyugdíjban levő zsidó és zsidó származású egyetemi tanároknak jobbára leívelő pályakép, kiszolgáltatottság, asszimilációt követő újabb diszkrimináció lehetett csak perspektívája, ha túléltek a korábbi választékos diszkrimináció fél évszázadát.

Az adatszerűségben is izgalmassá tett, sorsképekkel gazdagon illusztrált kötet mintegy rácsfol a látszólag „érdektelen” életrajzi adattár „mellékességére”, s bár többrétegűen közelíti meg, lényegében a „talányt” is föloldva, még a borító rétegződés-képére is történeti magyarázattal szolgál. A tudás, a tudomány és a tudástörténet intézményes, sőt perszonális eseménnyá építve része a hitekben, közéletben, intézményesülésben fontossá váló folyamatoknak, ahogyan azt később is, vagy amiképpen ma is jól látjuk ennek árnyalataiban és jövő (várható, képzelt, fenyegető, sorsmeghatározó, stb.) perspektíváiban. A következő, majdani kötetek kö-

zött már talán annak összehasonlítása is helyt kaphat, miben különbözik, s miben hasonlít egymásra a két világháború közötti és az ezek utáni, adott esetben már mai és holnapi tudományok reputációs programossága...

Boglár-mítosztól az amerikanisztikai vallástudományig

Sűrű programossággal, kimódolt tematikai és sorozat-tervvel látszik megjelenni a Károli Gáspár Református Egyetem kötet sorozata „Károli könyvek” címen. A kiadványok nagyságrendje mostanság a hetvenes számnál jár, a sorozatszerkesztő dr. Sepsi Enikő három alsorozatra tagolja őket, külön kör a monografikus műveké, másik a tanulmány- és konferencia-köteteké, s egy harmadikba a forráskiadványok és fordítások tartoznak. A Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György szerkesztette *Mitosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete* nevéből adódóan is konferencia-kiadvány,⁴ de ekként aztán bármelyik írás alkalmas lenne alaposabb ismertetésre, ugyanakkor egy gyakorlott könyvmesélő számára is végtelen lehetőség a 342 oldalas konferencia-kötetről bármit írni, és semmit, semmi érdemít vagy lényegeset... Neveket, előadás-címeket sorolva kitélik a recenzió terjedelmének fele, egyéb körvonalakkal meg a másik fele. Így hát ha nem elégszem meg a tartalomjegyzék ismertetésével, érdemes egy tagolási szempontot választani. Ebben a tanítványok, a tematikus közelségben mutatkozó és a tisztelgők köreit lehet talán elkülöníteni, de ezek olykor egymásba is átmosódnak, mégannyira azért is, mert a latin-amerikai horizont a magyar tudományosságban már többféle régészeti, kulturális antropológiai, történeti és irodalmi tematikus törekvésekkel mutatta be önmagát. Ugyanígy eltérő tudás-ívekben, térségi magaslatokban és távolsági ismeretek sokrétűségében mutatkozik be a kötet megannyi szerzője, akik közül választani mégsem lehetséges – vagy nem méltó a legrangosabb latin-amerikanisták széles köréből kiemelni mondjuk a Candomblé afro-amerikai vallással foglalkozó diák (Demeter Gábor), a vallásosság irodalmi szemléletéről értekező kolléga (Imrei Andrea), a hazai szaktudományban „zászlóvivő” szerepet vállaló Anderle Ádám fél évszázados kutatástörténetet összefoglaló „tézisei”, vagy a budapesti kulturális antropológi-

ai iskola Boglár Lajos megteremtette műhelyének időtávtalatos bemutatására vállalkozó Prónai Csaba írásait. A kiemelő választás hiányát tükröző aspektus persze nem az értékszemlélet nélkülözését jelzi, hanem a parttalan gazdagságát, melyet e tudáskincsekre utalva nem lehet megtenni a szavatosság és hitelesség névpróbája nélkül: Gyarmati János a térség egyik szakmai gondnoka a néprajzi-történeti térfélen; Szeljak György ebben a mexikói halottak napja pre-hispán és kortárs jelenségeinek kutatója; Főzy Vilma a legjelesebb néprajzi gyűjteményszervező és a Boglár-követők hűséges táborának egyik lelke; Schiller Katalin a perui vidék és andoki kultúra kutatásának ifjú utánpótlását képviseli a szent legendák és életviteli szertartások, piacok, totonák gazdaság és rítusok témakörében; ugyanebben a miliőben Kézdi Nagy Géza is képviseli a Boglár-hagyomány intézményesítését, Kovács Nóra a Buenos Aires-i magyar közösség kutatásában viszi tovább a Boglártól jött kutatási készletet, Drjenovszky Zsófia a pueblo indián életmód vallási kontönsének felmutatásával gyarapítja az amúgy is meglehetősen színes életvilág összképét, s ugyanitt Letenyey László (Javier Zea-val közös) írása az andoki migráns közösség budapesti zenei világába csábít az Inti Raymi ünnepség tudományos intimitásaival. De még ugyanitt az e körben elmaradhatatlan Dornbach Mária afrokubai santéria-beavatása ugyancsak klasszikussá érelődött transzkulturációs kérdéskört talál, s akkor még nem szóltunk Semsey Viktória neoaszték világkiállítási pavilon-elemzéséről, ami kortárs interpretációk felé tágítja a Boglár Lajos és iskolája kialakította értelmezési teret, vagy Horváth Emőke izgalmas dolgozatáról, melyben az 1959-es kubai „szakállasok” és katolikusok egykori pozícióinak és időközbeni nézőpont-váltásának okait, levéltári és sajtó-forrásait tekinti át a konfliktus-mezők fennmaradásának izgalmas hitpolitikai és nemzetépítési stratégiaváltásai közepette. Akit itt most kihagytam a huszonnégyszerző közül, csak a pillanatnyi lapozgatásból maradt ki, de a dolgozatok (eredetileg előadások, írott változatba átülterve) szerencsére elérhetőek a kötetben és nemcsak a Boglár-iskola vagy a térségkutatás szemléleti, módszertani, tematikai és interpretációs horizontját gyarapítják mindannyian, de azt is tükrözik, ami a címbe foglalt összegzésben a hitvilág, a tematikus érdeklődés-irány és a tudományos igényesség alapkritériumának konzekvensen megfelel, egyben a mindenkori és mindenholi kultúrák és közösségek találkozásait is reprezentálja.

4 Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016., 342 oldal

Egy másik tér – több másik társadalommal

Ilyenféle alcímrre az első reakció könnyen és racionálisan lehet az: mihez képest másik a tér, s kicsodák azok a másik társadalmak...?! Csak nemválaszom van erre, avagy súlyosan kitérő, méltón megalázkodó, lehetetlenül respektív, de egészében is tisztelettel teljes. Immár nem pusztán-csupán azok felé, akik szereplői, részesei, áldozatai, túlélői egy valaha volt rossz válasznak, hanem azok iránt is elismerő bólintás, akik mindezt megőrzik az emlékezetnek, írnak róla, észben tartják, megőrkítik. Itt most többféle útra is indulok, s csupán hívogatni tudom az Olvasót, utazzon velem egy kicsit, közös kabinban, közös képekben, közös emlékezetben, másféle kultúrák mégis-közösségi találkozásai felé.

A másik tér most nem más, mint az idő, a tudás tere, a Könyvek tere. Melyeket pontosan hetvenöt évvel ezelőtt, épp az akkori könyvhét alkalmával kezdtek zúzómalomba hajítani Budafokon, tonnaszám, egészen pontosan 500 ezer kötetet.⁵ Mert „mások” írták őket, mások olvasták, s megint mások hirdettek bős rendteremtő hadjáratot ellenük, mint vírus ellen, mint veszélyes üzenet ellen, az írástudók felelőssége ellen...

A másik társadalom pedig az, ahol az egyik nem fér meg, vagy nem hagyják ott élni, vagy száműzik, elüldözik, előítélettel veszik körül, s bár nem ismerik, de végleg eltüntetni mégis jobban szeretnék, mint megismerni. Ehhez alább több közelítésmódot is egyberaktam – sajnos nem eleget ahhoz, hogy kiesebebb összképet adjon ki. De legalább a legfelszínesebb közelítést, az időszerű üzenetet, a nyáron esedékes emléknap (augusztus 2.) utáni,⁶ a Soha többé Soá-t követő, de a „kitörés napjának” trombitásait megelőző üzenetet. Ebből is a legközvetlenebbet – az auschwitzi haláltáborban meggyilkolt háromezer cigány emlékezetét megőrkítő kötetet emelem előre, egyiket a több

5 1944. június 16-án, a budafoki Első Magyar Kartonlemezgyárban 22 vagon, 500 ezer könyvet dobtak a zúzómalomba Kolosváry-Borcsa Mihály frissen lett államtitkár eligazítása alapján, aki két év múltán így emlékezett: „Nemcsak az volt a célom, hogy megsemmisítsek könyveket, hanem az is, hogy helyet csináljak az elnyomott magyar íróknak”. 120 hazai szerző könyvei estek áldozatul... És hely aztán bőven lett... Lásd még fotókkal <https://magyarnarancs.hu/tudomany/egyetlen-udvariatlan-szoval-nem-bantottam-a-zsidokat-93339>

6 https://jelesnapok.oszk.hu/prod/unnep/a_cigany_holokauszt_emleknappa

közül: Jutka Rona *Magyar cigányok. Túlélők vallanak* című könyvét.⁷

A megemlékezés légköréről – ha nem is a Szerzőket idézem most –, lehessen itt egy gesztusnyi emlékezet...! Konrád Györgytől való:

„Fogadják tisztelgő fejhajtásomat azért az egyszerű tényért, hogy ott voltak. Már az is erkölcsi érdem, hogy odakerültek. A jó gyanújába fogható az, akit odazártak, valamit talán tettek a zsarnokság ellen, és a szabadság nevében tették ezt, ha sokféleképpen értelmezték is ezt a szót.

A testvériség az emberek között sohasem lehet teljes, a kivégzőfalnál az áldozatoké mindenképpen teljesebb, mint a kivégző-különlítményé.

Hogy önök hajlott korokkal dacolva még találkoznak egymással közösen emlékezni, bizonyítja az egykori táborlakók szolidaritását. Egykori öreik valószínűleg nem találkoznak. A fogság, amelyet a sors kegyelméből sikerült túlélniük (hozzátéve az állhatatosságot és a kölcsönös összefogást), csak annyit bizonyít, hogy akkor önök vállalták azokat az igazságokat, amelyek veszélyesek voltak, viselték azt a különös mivoltukat, amely akkor halálra volt ítéltve.

Tisztelet a halálraítélteknek és az életben maradtaknak, zsidóknak és keresztényeknek, vallásosoknak és vallástalanoknak, embereknek, akiket politikai meggyőződésükért a diktatúra szögesdrót mögé tett”.⁸

A fogság, a tábor, a más terek és kényszerek, állhatatosságok és emberségek, kivégzőfal és szögesdrót együttese, az összefogás és áldozatvállalás hangja szól Jutka Rona könyvéből is. Mely Övé is, meg nem is csak, mert mindannyiunké, s ugyanakkor részben azoké, akik túléltek a másabb idők mindünk számára feszélyező kíméletlenségét.

Szerzőkről írtam fennebb, s A szerzőről, Jutka Ronáról, aki kép és szöveg formálója is. De bizony van más is a kötetben, így például Ferge Zsuzsa írása (12-14. old.), aki a *Magyarországon nehéz cigánynak lenni* című bevezető szöveg alkotója, Szuhay Péter pedig *A Holokausztól a Pharrajimosig* címen adja keretformáló dolgozatát (121-128. old.), jelezve részint a Holokauszt-emlékművek első időszakát Nagykanizsa és Nyíregyháza emlékezet-politikájában, valamint azt is, ami írásának alcíme: *Egy szemünk előtt kialakuló rítus mint a romák történelmének metaforája* (ÉS, 2015.

7 Napvilág Kiadó, Budapest, 2011., /angol és magyar nyelven, szöveg és fotó: Jutka Rona/, 165 oldal

8 Konrád György: *Levél a buchenwaldi koncentrációs tábor egykori foglyaihoz*

november 18.-i szám). Itt tehát a szociológiai, szociálpolitikai és kisebbségi örökségi keret Ferge írásától Szuhay dolgozatáig elő- és hátlappal látja el Róna Jutka munkáját, mely Szatmárcsekétől a békési tájig, Baranyától Zalán át Vas megyéig és Várpalotáig bejárt faluhálón belül nyolc településről vett portrékkal adja ki a könyv anyagát. Az album alcíme a *Túlélők vallanak*, s ennek fotó-meginterjú-szövegei töltik ki a terjedelem javát (16-120. old.). Mindezek szövegszerűen a kötet végében angolul is megtalálhatók, a képaláírások hosszabbak és magyarázó-leíró célzatúak, ugyancsak magyar és angol szöveggel, de a képekkel harmóniában nemcsak hitelesítenek, hanem gazdagítanak is.

Ha ezek koronájaként és maga a kötet keletkezési okaként is tekintjük (Ferge Zsuzsa bevezető szavaiból), hogy „Jutka a holokausztot Hollandiában, egy holland parasztcsalád védelmében élte át. A szülei Hollandiába kivándorolt magyar zsidók voltak. Tudott a magyar zsidók háború alatti üldöztetéséről, tömeges pusztulásukról. Azt nem tudta – miként sokan mások sem –, hogy 1944 a cigányok számára is végzetes volt, ők is osztottak a megvetett 'fajok' sorsában. Jutka könyve abban akar segíteni, hogy közösen jóvátegyük ezt a nem tudást” (12. old.), akkor még több összefüggésben érthető, mit keres egy holland a magyar cigánysoron, öregotthonban, nemzedékek emlékezetében. Ferge ezután elnagyolt, de hiteles 20. századi cigányság-történetet vázol fel időközök és adatok sorával, szociológiailag a cigányként megmaradók, a „kilépők” és a sikeresebben élni nem tudók egyharmad-egyharmad arányaival, mentális és anyagi állapotuk romlásával, a körülöttük újraszülető szegénységellenes indulat és fajipresszió növekedésével. Ekként a szegény=cigány tévképzet, továbbá a (kormányzati tevékenység hatékony segédelmével) növekvő gyűlölet elleni tiltakozás reményével, tehát a Holokauszt emlékezete révén a megértés szándékát szorgalmazó soraival teszi teljesebbé üzenetét. Szuhay viszont mint roma-kutató és a cigány emlékezetkultúra több szempontú megörökítője is, ennél sokkalta kiterjedtebb képet ad részint a romakutatások alakulásáról, részint a polgárjogi ellenállásról, de a Porrajimos fogalom, a sérelem/jogfosztás/megsemmisítés tartalom átélésének és reprezentációjának értelmezés-történetéről, az emlékező események, virrasztások, a polgárjogi védelem szándéka és az etnicizált világban a méltóság, a világhossz, a múlt jelen idejűvé válásának adataival is megerő-

síti az egységet, „az üldözöttek összetartásának” szertartásosságát.

A kötet válogatott fotói az esetek többségében nem művészfotók, hanem szituatív dokumentumok, számos intim és korrekt portréval, helyszínt megidéző tónussal (esetek helyszínei, emlékhelyek a helyi közösség ismeretkincsében, társas-közösségi lenyomatok, iskola, tópart, kollégium, a komáromi erőd, a kivégzések néhány tetthelye, emlékállítások példái). A Konrád Györgytől idézett „hajlott korukkal dacolva még találkoznak egymással közösen emlékezni” tartalom ebben válik teljessé, hisz őreik, kínzóik, kirablóik és megsemmisítőik nem tudnak találkozni, a túlélők viszont igen, s e találkozásban az emlékállítás gesztusa, a megőrzés és tisztelet jelei hatványozottan benne vannak.

„Túlélők vallanak”... – az alcím és a fényképek belső harmóniája, a szövegek közvetlensége és a feldolgozás egésze ezt az emlékállítási szándékot teszi teljessé. Nemcsak a kegyelet napján, hanem a tatárszentgyörgyi roma gyilkosságok évfordulója tiszteletére is, a könyvek és a könyvekben lakozó kollektív história emlékezetére ugyancsak. Ma még lehet emlékezni. Holnap már ez sem biztos. Vagy nem úgy, ahogy szabad (lásd az Úz-völgyi temető etnikumközi színtéren dülő eseményeit, vagy a hazai „nemzeti szoborállítási” jelképíték megannyi tanulságát), vagy nem úgy, ahogy illendő lenne (lásd a hivatalos-állami-kormányzati cigánypolitika totális vakvágányát vagy a kíméletlen telepbonthatások, kilakoltatások, vegzálások intézményesített megoldásait). A túlélők vallanak – de mindenekelőtt azokról, akik sem az elfogadásban, sem a megértésben, sem az együttélésben nem maradtak emberek. Azaz nem csupán vallanak, de szándék nélkül vádolnak is, hiszen az orgiák idejében ritkán maradt indulatmentes bárki, akit arra serkentettek-kértek, legyen elnézőbb a mássággal szemben. Nem sikerült nekik, s ma sem sikerülne, úgy fest...

A „másik tér” a másik idővel tehát így áll párban, a többségi társadalmak intoleranciája pedig azzal a társadalommal szemben öldöklő hatású, amelynek másik ideje már elhozta a reményt a túlélésre, ez azonban mégis egyre bizonytalanabb.

Talán egy másik társadalomra és ugyanerre a térre lenne szükség, ha lehetséges volna mint kihívó megoldás. E kötet kétséget sem hagy az iránt, hogy szándéka ezt elősegíteni és a megértés módját könnyíteni.

Kultúraközi megnemértés, történeti mezőkben

A fejezetcím épp ellenkezője annak, amit az alábbi mű kínál. Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant* című kötete a háborús erőszak mindennapi és áruklódó eseménysorából indít, ennek elbeszélhetőségi tilalmát és tabuizált problematikáját dolgozza föl, s jut a sokféleképp lehetséges következtetésig, az emlékezet kibeszélt és evidens, rejtekező és túlélő, végső soron pedig elmondhatatlanul fontos megtárgyalásáig, egyúttal a találkozókultúrák viszályaiból fakadó totális intoleranciáig. A kötet bevezető módszertani és elméleti alapkérdései is egy konkrét családi példával, látszólag „eseti” eseménnyel, majd annak tanulságaival kezdődnek, alaphangon is a közösségek közötti konfliktusok háráító gesztusával: „...a szovjet katonák nem erőszakolnak meg nőket, hanem a békét hozzák el...” Az olvasóra leginkább annyi bízható ebből: mennyire veszi komolyan ezt a félrevezető, elnagyolt, felelősséget elhárító, minden lehetséges büntetést (akár gyilkosságot is) a cél szentesíti az eszközt közhelyével pótolni próbáló hazugságot egy szovjet tábornoktól, s meddig tekinti „meg nem történtnek” mindazt, ami jószerivel minden családban közheles evidencia volt a háború utáni években.⁹

Szerzői tudástára és a Közép-Európa Egyetem (CEU) professzoraként, az MTA doktoraként vállalt tematikus kutatások révén Pető Andrea a 20. századi társadalom és a társadalmi nemek története iránti érdeklődéssel, öt-hat monográfiával és több tucatnyi szerkesztett kötetrel, szaktanulmánnyal hitelesítette immár, hogy nem csupán témakörének egyik legjelesebb hazai kutatója, a genderkutatások európai rangú szakértője is, hanem a magyar politikatörténet egy súlyosan elhanyagolt területének ugyancsak alapos feltárója, nevezetesen a háborús erőszak közepette elkövetett nemi erőszaknak értelmező feldolgozója, az elmondhatatlannak is feltáró elmondója, elszánt elemzője. Ehhez mint történeti szakanyaghoz is kitartó alapozás, más kiindulópontú elemzőkészség, sőt rétegzett problematikaként kibontható tabufosztás-igény is szükséges volt, mivel a háborús szereplők civil lakossággal szembeni (bárhon és bármikor) erőszaktevéseinek forrásai, adatai, jegyzőkönyvei, tanúvallomásai és további belátási felületei ugyancsak zárva maradtak minden tömegességük dacára. A módszertani és elméleti

9 *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018., 260 oldal

kérdések, a háborús nemi erőszak történetírásának historiográfiai előképei részint a „láthatatlan” problematika megvállását, a kimondatlan sérelmek kimondását, az elbeszélhetetlenül kínos bizonygatótelemek immár világos megfogalmazását igényelték, melyeket Pető nem látott tovább halogathatóknak.

Az erőszak, mint a mindenkori hadviselés egyéb haszonszerző módszerei között is (jóllehet egyedi-nek, alkalminak tetsző, mindemellett mégis súlyosan általános) gyakorlata a megszálló viselkedésmódok rutinizált formája, mely messze nem csupán a „feminizmus” optikáján át fest összehasonlításra érdemes teóriának. Pető bevezetője a magyar kutatások és témafeldolgozások között is az emlékezetpolitikai fordulatra helyezi a hangsúlyt, de vállalja az összehasonlító eljárást is a német megszállás, az orosz katonai bevonulást megelőző időszakok (1849, 1914–15), az 1944–45 során lezajlott események, az 1956-os megszállás témaköre, az egész „felszabadítás/megszállás”-vita, továbbá a Vörös Hadsereg más térségekben elkövetett atrocitásainak lajstromával. A nyolc nagyobb fejezet soron következő része „A háborús nemi erőszak típusai és magyarzatai” révén vezet az empirikus áttekintéshez, valamint „A következmények” fejezet a megeseetek körüli vitákra nyit rálátást: a számadatokban is bizonytalan becslések kérdését (a magyar adatok a 80 ezer és 250 ezer között vannak valahol, de a magukra maradt falvak más arányban, mint a városba menekülőket tömegesen befogadó településeken, össz-arányokban tekintve a lakosság 6 és 40 százaléka közötti megerőszkolt nővel), az orvosi esetek jelentettségét, a nemi erőszak csoportos mivoltát, a Soá szélsőségeit, a változó katonai erő mozgásától függő határtalanságokat, a „kényszerítés” és az „önkéntes szexuális kapcsolat” megítéltetését, végül az „erőszakos meghódítás” valóságos, titkolt, majd 1989 után emlékező típusú elbeszélésekben már megjelenő mivoltát is figyelembe véve, a művi terhelességmegszakítások számarányait és jogi aspektusait, vagy a fertőző nemi betegségek megjelenésének és következményeinek tényadatait is méltánylással kísérve. Önálló alfejezeteket formálnak a nemi betegségek kérdései, a prostitúció, a kollaborációnak különféle módjai, az ellenállás, a megtorlás és a büntetések változatai (83–136. old.).

Pető nem épít a kétségre, hogy itt monografikus feltárás készült, de ettől helyenként mégis visszalép. Mindennek következménye, velejárója is, hogy a szovjet katonák elkövetett erőszak emlékezet-történeti szempontú anyagára, az elmondott, elhallgatott, jegyzőkönyvekbe foglalt, vádakig eljutott,

megtorlással kísért, jogilag értelmezett, politikai propagandával és állampolitikai eszközökkel elsikált, formalizáltan lebonyolított, interjúk nyomán felszínre került, naplók és dokumentumregények rögzítette, filmekben és fotókon megmaradt esetekben ékelődött, nemzeti emlékezetpolitikába vagy narratív történetmondásba simuló változatokból sokfélért alaposan végigelemez. Ezt még kiegészíti a legfrissebb digitális időszakban kialakult „fordulat” anyagával, a jogi elhallgatás és az elismertetés megoldásával, végső soron az emlékmű-állítás egyre növekvő filmes és dokumentált variációinak magyar, európai, sőt messzi tengerentúli változataiban megjelenő kísérleteivel (137-196. old.). Mindezeket önálló fejezetben kíséri, „öleli át” és írja felül a megnyíló orosz levéltári anyagok, források, a kegyetlenségek, valamint „a csend összeesküvése” címmén megnevezett geopolitikai-katonai aspirációk, „a militarizmus kultúrájának folyamatosságával” is számoló értelmezési mező (szemtanúk, női katonák, orosz-ukrán emlékezetpolitikai megmérkőzés, jogi szembenézés kérdései) felől áttekintett anyag (197-218. old.).

Fontos és letisztult fejezet az Összegzés, melyben a kereső szempontok és a válaszadási módok szemléje segít a háborús nemi erőszak brutális, eszközjellegű, kommunikált vagy titkolt, kutatási témává tett, „instrumentalizáló hatásaival” együtt is feldolgozást igénylő szempontok alkalmazásai közötti különbségeket észlelni, továbbá a kompenzáció nélkül maradt, vagy valamely „biztonságban maradás” zónájába terelt életutak törvényszerűségeinek kitett, értelmezésekkel terhelten tematizált történések egész gender-problematikáját is felmérni, hogy végül maga a kérdéskör kutatásának metodikai perspektívái, nem utolsón a „szelektív emlékezet” vagy „projekciós emlékezet” családi újraértelmezéseinek drámaisága is fényre kerüljenek. A jegyzet- és szakirodalmi anyag további félszáz oldalon pontosít, hitelesít, kontextualizál.

Mindezek – így együttesen, de szinte fejezetenként önálló jelentésmezőben is – arra a kibeszéletlen traumára irányítják figyelmünket, melyek mentén a napi hírek, a dokumentált vagy büntetési jogszakaszba került esetek, háborús övezetek menekülőinek élethelyzete és „hozott öröksége” egyaránt az emberesebb megismerő alázatot igényelné, de a hétköznapi sodrásai éppúgy elmosás arcukat, ahogyan a háborúk pofázmánya volt és maradt mindig is felejthetetlen. A hazai (éppen dúlóképes szakaszába lépni igyekvő) kultúrharci előzményeinek efféle áttekintő olvasata sajnós a túl közeli lelki-

ismeret és a túl távoli bűnhődés dinamikája szerint mutat érzékenységet – vagy erősíthetné ezt, ha volna kiben. A közhelyes-szimplán „háborús állapotoknak” tulajdonított történések ma éppúgy nélkülözni látszanak a minimális empátiát is, a traumák kezelésének (mostanság egyre több visszaemlékezésben megjelenő) szükséges változatait, a kibeszéléshez szükségessé váló bátorság konstrukciós hátterét, a családi emlékanyag köztörténeti hasznosulásának „emlékezetpolitikai fordulatát”, melyek mostantól valójában már az elbeszélhetetlen elbeszélhetőségét is magukba rejtik, mégpedig felszólító erővel. Ezt a kötet kiváló borító-fotója is élesen tükrözi időtlen érvényével és kortalan fegyelmével, bármikor önünket permanensen fenyegető romboló szürkével...

Kultúrák és közösségek, korok és találkozások, kölcsönhatások és dúlások elmélettörténetébe – ahogyan az első mondatban szerényen megpendítettem – szinte minden belefér. Minden, s ugyanakkor mégsem sok ahhoz képest, ami korunkon s a megelőző korokon ült. Ült mint emlékezet, mint hagyomány, mint elviselnievaló, mint élet – s mint ennek sokféle kultúrája. A „bármilyen” vagy „minden” határa talán éppen ott van, hogy ami kimaradt, azt „hozzájárjuk”, hozzáképzeltjük. Így legyen, ha lehet.

ERŐS FERENC SZOCIÁLPSZICHOLÓGUS (1946–2020)¹

[DOI 10.35402/kek.2020.1.13](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.13)

Érvel egy hang. Mintha elbeszélő- és megértő-művészeti tónus lenne. Paul Ricoeur „beszél egy hang”-ját használva idéződik fel, hogyan szólt, amikor szólt, miként érvelt, miképp volt értelmi értelemben serkentő és megfontolás értelemben tudatosító Erős Feri hangja, amíg volt. Most, hogy elment, a szándékoltan csendes és érzően közvetlen lényéből talán ez a legtávolabbra szóló hatás, ami úgy marad fenn, mint végtelen jelenlét.

Érvel, mesél, beavat, megoszt..., mindent, ami lehetne – s miért is ne lenne?! – közös. S szinte intim szerénységgel taglalja, ami megtörtént, de nemcsak Számára történt meg, hanem a világ sodrában egy tónusként, hangsúlyként, hatásként, a hihetően fontos jelenségek árnyalt alakzataként jelent meg. Beszél egy hang, s mint a Ricoeur utáni elbeszélőművészet egyik kulcskérdése is az, miképp nem tisztázott, kinek beszél – úgy Feri tónusában is minduntalan jelen volt a problémamegoldás alapképletében főszerepet vivő közvetlenség, az érinthettség, az értelmezendő vagy újraértelmezendő eset mögöttése, másképp szólva a hitelesség, mely megértő módon képes bármely jelenségre pillantani, amikor az kihívássá, vagy akár rejtett problematikává változik.

A másik dilemma, hogy „ki beszél”, ki a hang maga, hihető-e, amit mond, bízni lehet-e abban, amit kérdez, amin tétovázik, lamentál, fontolkodik – Feri esetében sosem volt (vagy ritkán lehetett csupán) még részletkérdés sem, mert valami olyan látványos evidenciával tette saját kérdéseit is közössé, s minden közöset önmagában is tisztáznivaló sajátjává, hogy ezt átadnia, átruháznia, olvasóival vagy egyetemi hallgatóival megosztania a legkevésbé sem lehetett talányos titok. Szinte egész pályájával azt üzenté, egész habitusával azt sugallta:

1 Nyomdai leadás pillanatában kaptuk a hírt, hogy 73 éves korában, 2020. február 9.-én elhunyt Erős Ferenc szociálpszichológus, egyetemi professzor, az MTA doktora, a hazai pszichológiai közélet meghatározó karaktere és szervező egyénisége, a *Thalassa* (később *Imágó Budapest*) analitikus szakfolyóirat alapítója és főszerkesztője, az ELTE, a szegedi és pécsi tudományegyetemek oktatója, doktori programvezetője, professor emeritus. Emlékét méltóbb módon kell megőriznünk, itt most csak hamari nekrológra volt módunk. /a szerk./

ha létezik is megannyi felfogás, ráfogás, cselfogás vagy rámenős érvelésmód, azok sokszínűsége nem elvesz, hanem hozzáad a lehetséges világok leképezésének kísérletéhez. Szinte minden ilyen elbeszélő hangnak, önmagát is és talányokat is megosztó kihívásnak valamiképpen úgy tudott hatóterébe kerülni, hogy cseppet sem akart ráerőszakolódni senkire. Volt képlete, megannyi dilemmája, sokféle aspektusa, rettentő mérvű szaktudása, ezernyi puha belátása, elfogadó gesztusa, szelíd áthatást sejtető szándéka..., egyszóval embervoltában szeretnivaló milyensége. Mintegy a *Thalassa* végtelen tenger értelmében, vagy az *Imágó* emberléptékű bonyodalmisságai értelmében is megvoltak békítő-kiegyező-elfogadó szavai, s még ha döntéskényszerbe hozták is, megtartotta szerény másvéleményét, önképéből hiányzott az akaratérvényesítő magabizás. S persze lehetne nekrológot komponálni művei címével, az identitás szociálpszichológiájának kidolgozásában elért meglátásaival, a pszichoanalízis magyarországi történetére, az előítélet és társadalmi diszkrimináció megismerésére tett kísérleteivel, akadémiai státusával, oktatói helyszíneivel, kutatói témakereteivel, tudásmenedzseri működésmódjával, doktoriskolai eredményeivel, közéleti megnyilatkozásaival, vagyis elbeszélői szerepkörének mindig tiszta körvonalaival is, /s majd nyilván megteszi ezt a szakmai és kollegiális emlékezet kellő módon.../ – de ezek mögött szinte mindétig ott állt annak fontossága, hogy a hang tisztasága, visszafogott nemessége, akár talányos rejtélyessége elfogadható legyen. S ebben is igaza lett, elbeszélői hangját, érvelő létmódját, dilemmázó bizonyosságát is szükségképpen érthettük és immár megőrizhetjük. Kár értünk, hogy nincs már nekünk Ő.

(y.a.)

SZERZŐINK

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Boga Bálint dr. (1938, Budapest) belgyógyász, geriáter, onkológus főorvos, Magyar Hospice Alapítvány, Budapest.

Fekete Mariann (1972, Tiszalök) PhD, szociológus, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszékének adjunktusa. Diplomáját Szegeden szerezte, majd az ELTE Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Kutatási Programjában szerzett fokozatot. Kutatási és érdeklődési területe: kultúra és társadalom, az ifjúság életmódja, élethelyzete, kulturális preferenciái, szabadidőöltési szokásai.

Halmágyi Miklós (1980, Békéscsaba) 2005-ben végzett a Szegedi Tudományegyetemen történelem valamint magyar nyelv és irodalom szakokon, 2013-ban védte meg PhD-értékelését. Jelenleg az MNL Békés Megyei Levéltárának munkatársa. Kutatási és érdeklődési területe az első ezredforduló kora, önazonosság, idegenfelfogás, középkori magyar szentek élete és tisztelete, vándormondák, sírás és nevetés, idősor, gyermekkor, szegénység megítélésének története, Biblia hatástörténete, Békés megye helytörténete. A Belvedere Meridionale szerkesztője.

Hamarics Eszter (1994, Pécs) szociológus. Szociális munkásként több évig dolgozott fiatalokkal és hajléktalan emberekkel, jelenleg elemző a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnál. Az Excenter Kutatóközpont kutatója.

Herke Boglárka (1991, Pécs) szociológus, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának doktorjelöltje.

Ivony Éva (1967, Gyöngyös) PhD, kutató szociológus, főiskolai docens, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Szociális Munka Tanszékének oktatója.

Kiss Máté (1991, Budapest) a társadalmi tanulmányok alapszakos diploma megszerzése után kulturális antropológia mesterszakon végzett 2016-ban az ELTE Társadalomtudományi Karán. Jelenleg ugyanabban az intézményben a Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Program doktorandusza, és a Kulturális Antropológia Tanszék magyar és angol nyelvű programjainak óraadó tanára. Fő érdeklődési területe a politikai antropológia, politikai mozgalmak kutatása, etnicitás és nacionalizmus.

Nagy Ádám (Budapest, 1972) habil, PhD, egyetemi docens Kodolányi János Egyetem. Hat diplomáját a legkülönbözőbb területeken szerezte. Neveléstudományból doktorált és habilitált. Az Új Ifjúsági Szemle és a Civil Szemle folyóiratok alapítója, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi Bolyai-ösztöndíjasa, a Nemzeti Civil Alapprogram utolsó civil elnöke.

Sipos Júlia (1957, Budapest) tudományos újságíró, a Budapesti Corvinus Egyetem kulturális munkatársa. Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolában 2017-ben szerzett PhD-fokozatot, kutatási témája a Prix Európa médiafesztivál rádió-dokumentumainak elemzése. Média kurzusokat tart a Károli Gáspár Református Egyetem, valamint az ELTE oktatójaként.

Szabó Miklós (1982, Budapest) PhD, kulturális antropológus, az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék tanársegéde. Kutatási területe a politikai antropológia, az erőszakos bűncselekmények, népi-irtások és csoportközi konfliktusok.

Tarrósy István (1973, Budapest) PhD, dr. habil., a PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék oktatója, a pécsi Afrikakutató Központ vezetője, az Afrika Tanulmányok szerkesztő-kiadója, politológus, afrikanista. Kutatásait támogatja az MTA Bolyai-ösztöndíja (2018–2020).

Vukov Anikó Veronika (1984, Szeged) néprajzkutató, valláskutató, a Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója, 2013 óta Móra Ferenc Múzeum muzeológusa. Készülő doktori dolgozatában a közelmúlt és napjaink népi gyógyászatát vizsgálja a gyógynövényhasználat tükrében. Írásai gyakrabban a *Kék* hasábjain és a *Tabula* szakmai folyóiratban, néprajzi tanulmánykötetekben, valamint az *Ethnographia* oldalain jelentek meg.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; Tel.: 344-5000; Honlap: www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: **jöjjön el programjaink-
ra, hívja érdeklődő ismerőseit!**

Ismerje meg és ajánlja:

Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....

Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi szá-
maiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások:
Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelentetéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az **egyetlen** magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás.

Aki megveszi az újságosnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

